

האוניברסיטה העברית בירושלים
בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד
תכנית המוסמך בניהול מלכ"רים וארגונים קהילתיים ע"ש ד"ר יוסף י. שורץ



"ההקדמה לספר היא לא הספר עצמו"

המכינות הקדם צבאיות הכלליות והחברה האזרחית בישראל

עבודת גמר לקראת תואר מוסמך בניהול מלכ"רים וארגונים קהילתיים

מוגש על ידי נועם בן ארי - אמזלג, 300534435

דצמבר 2015

בהנחיית ד"ר מיכל אלמוג-בר

תודתי נתונה לד"ר מיכל אלמוג-בר על הנחייתה המעשירה, היסודית והמסורה.
תודות לבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, על פרס הדיקן שניתן לי.
תודה למשתתפי המחקר, על שנענו ברצון ושיתפו במחשבותיהם ובחוויותיהם האישיות.
לחברותיי ללימודים על התמיכה והעידוד ועל האוירה הטובה.
תודה למתן, בן זוגי, על השותפות בתהליך, בפועל וברוח.

תוכן העניינים

5 תקציר	
6 מבוא	
8 סקירת ספרות	
8 מבוא	
8 1. החברה האזרחית בישראל	
10 2. אזרחות	
12 3. מעורבות אזרחית בישראל	
13 4. חיברות פוליטי	
15 4.1 פניה לאוכלוסיה צעירה	
16 4.2 דיון דמוקרטי פנים מול פנים	
17 4.3 מסגרות בלתי פורמליות	
18 4.4 דיאלוג בין קבוצות חברתיות שונות	
18 4.5 השכלה	
18 4.6 הצגת מגוון דרכי השתתפות	
19 4.7 סוכן החיברות	
20 5. המכינות הקדם צבאיות	
21 5.1 חזון המכינות הקדם צבאיות הכלליות	
22 5.2 חיי היום-יום במכינות הכלליות	
24 5.3 בוגרי המכינות הקדם צבאיות הכלליות ומעורבותם האזרחית	
27 שיטת המחקר	
27 1. מערך המחקר	
27 2. כלי המחקר ואיסוף הנתונים	
28 3. אוכלוסית המחקר והמדגם	
28 4. ניתוח הנתונים	
29 ממצאים	
29 1. "אוזן קשבת כללית לכל מסגרת שנמצאים בה": פיתוח הון חברתי על ידי יצירת תחושת קהילתיות	
29 מבוא	
29 1. שיח במונחים קולקטיביסטים	
31 2. תחושות אשמה על אי עשייה חברתית בקרב בוגרי המכינות	
32 3. שפת המכינות	
35 4. שזירתם של מאפיינים של קהילה שיתופית בשנת המכינה ואחריה	
38 סיכום	
40 2. "חייבים לייצר אלטרנטיבה להתחלק לשתי קבוצות, חייבים לייצר משהו משותף": ממלכתיות ככלי מאחד	
40 מבוא	
40 1. ציונות כערך מרכזי	
41 2. כפיפות למשרדי החינוך והביטחון	
42 3. המכינות כחברה משרתת	
46 4. ממלכתיות כתפישה אופטימית	
47 סיכום	
48 3. "שמקסימום בוגרים יחיו בתודעה של שליחות במדינת ישראל ויגשימו אותה": חינוך למעורבות אזרחית	
48 מבוא	
48 1. יצירת אקלים חברתי	
51 2. מרכיבים מוחשיים בחינוך למעורבות אזרחית	

54	3. הצבת מודלים לחיקוי בדמות אנשי הצוות במכינה
56	סיכום
58	דיון וסיכום
58	מבוא
58	1. חווית המכינה עבור הבוגרים וההבדלים בהשפעת המכינות השונות על בוגריהן
59	2. הדרכים בהן מתבטא במכינות שיח של החברה האזרחית
63	3. הפרקטיקות המשמשות את המכינות להשגת החזון ולהגברת המעורבות האזרחית
	4. מקומן ותרומתן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות לחברה האזרחית, למעורבות
69	האזרחית ולהון החברתי בישראל
72	5. עתיד המכינות והבוגרים
75	סיכום
77	מקורות
81	נספחים
85	Abstract

בעשורים האחרונים מצטמצמים מעורבותם הפוליטית והחברתית של אזרחים, ומחויבותם לתועלת המשותפת בעולם המערבי. בישראל, מסירה המדינה בעשורים האחרונים את אחריותה מהדאגה לפרט, והתרבות הפוליטית מעניקה מעמד גבוה יותר לקולקטיב מאשר ליחיד. גורמים אלה, מביאים לפגיעה בכוחה של החברה האזרחית בישראל. על אף זאת, צמחו בישראל קבוצות וארגונים המשפיעים על השיח הציבורי, אך באופן מרוסן וממוסד שאינו קורא תיגר. מושג האזרחות בישראל מושתת על מחויבות היחיד לתרום באופן פיזי לבניית המולדת. תחום החיברות הפוליטי עוסק בהכשרה לתפקיד האזרח, וזוכה להכרה כחלק מתכנית הלימודים במדינות רבות, בהן ישראל. מוסדות החינוך בישראל, הם בעלי אוריינטציה ממלכתית, ומנחילים לתלמידים ערכים משותפים ומאחדים. חוקרים שונים הצביעו על מגוון דרכים להגברת המעורבות האזרחית, כמו קיום דיון דמוקרטי פנים מול פנים, ועבודה במסגרות בלתי פורמליות.

בשני העשורים האחרונים הוקמו בישראל כ- 20 מכינות קדם צבאיות כלליות. המכינות כפופות למשרדי הביטחון והחינוך, ופתוחות בפני צעירים וצעירות המיועדים לשירות צבאי. המכינות שואפות להכשיר את החניכים לקראת שירות צבאי משמעותי, ולהוות עתודה של מנהיגות חברתית, שתפעל להשפיע בצה"ל ובחברה האזרחית. ישנן מכינות 'דתיות-תורניות' המיועדות לרוב לבנים בלבד, או 'כלליות' לבנים ולבנות, שהן חילוניות או מעורבות מבחינה דתית. המחקר המוצג בעבודה זו, מתמקד במכינות הכלליות.

המחקר מבקש ללמוד את מקומן ותפקידיהן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות בחברה האזרחית, ואת הדרכים בהן מתבטאים בהן השיח והפעילות של החברה האזרחית. המחקר בוחן האם וכיצד מצליחות המכינות לתרום לחברה האזרחית, למעורבות האזרחית ולהון החברתי בישראל, מהן הפרקטיקות המשמשות אותן לשם כך, ומה הם ההבדלים בין המכינות הכלליות השונות. המחקר נערך בשיטת מחקר איכותנית, אשר איפשרה התבוננות עמוקה ורחבה על התפישות והחוויות של בוגרי המכינות, מנהליהן והממונים מטעם משרדי הממשלה, ביחס לפעילות המכינות ולתרומתן לחברה האזרחית. במסגרת המחקר נערכו ראיונות עומק עם תשעה- עשר בוגרי וראשי מכינות קדם-צבאיות כלליות, ועם הממונים במשרד הביטחון והחינוך על המכינות הקדם צבאיות. כמו כן, נותח חומר מתועד נרחב אודות המכינות, ונערכו תצפיות באירועים שונים של המכינות. מממצאי המחקר עולה כי שנת המכינה היתה משמעותית ביותר בחיי הבוגרים. השיח של החברה האזרחית נוכח מאד בשנת המכינה ובקרב הבוגרים. הבוגרים חשים מחויבות עמוקה לאזרחות אקטיבית ויוזמת, נוטים לעמדות קולקטיביסטיות וממלכתיות, ולפעילות בשירות החברה והמדינה. הממצאים מאפשרים ללמוד על מקומן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות בחברה האזרחית בישראל, ועל האופן שבו הן מחנכות למעורבות אזרחית. בנוסף, הממצאים מעוררים בחינה קרובה יותר על סוגיות של תפישות אזרחיות והשפעותיהן. עבודה זו, יכולה לשמש את המכינות הקדם צבאיות ואת הממונים עליהן ללמידה על החותם שהמכינות מותירות בבוגריהן. בנוסף, היא יכולה לשמש אנשי חינוך ללמידה על היבטים שונים בתהליך החינוך למעורבות אזרחית.

המכינות הקדם-צבאיות בישראל נולדו מתוך החברה האזרחית ומטרתן, בין השאר, היא להעמיד בוגרים שישפיעו על עיצובה בהמשך. המכינות הקדם-צבאיות מיועדות לצעירים ולצעירות בגיל גיוס, שדחו את מועד גיוסם לצבא, והן מאפשרות להם שנה של חיי קבוצה, לימוד, פעילות חברתית, הכרת הארץ והכנה לצבא. כיום, קיימות מגוון מכינות קדם-צבאיות ברחבי ישראל אשר מדגישות ערכים יחודיים ופונות לאוכלוסיות שונות – בנים ובנות, דתיים וחילוניים, נוער עולה, נוער מהעדה הדרוזית ועוד. המכינות הקדם צבאיות הכלליות (שאינן דתיות-תורניות) הוקמו לאחר רצח ראש הממשלה יצחק רבין, על ידי קבוצת קצינים משרתי מילואים, אשר חשה תסכול ממה שזיהתה כמשבר ערכים ומנהיגות, פערים חברתיים וחוסר סולידריות בחברה הישראלית. המכינות שואפות להגביר את המעורבות האזרחית של חניכיהן ובוגריהן.

אותן תחושות של חוסר סולידריות ומשבר ערכים תוארו על ידי חוקרים שונים בארץ ובעולם כדלדול בהון חברתי (Putnam, 2006), צמצום ההשתתפות והמעורבות אזרחית (מנחם ולהט, 2006) ועצירה בצמיחת החברה האזרחית (יש, 2003). החוקרים הצביעו על ירידה במעורבות הפוליטית והחברתית של אזרחים, על ירידה בתחושת המסוגלות להשפיע על הממשל, על חוסר אמון בזולת, ועל סולידריות פנים מגזרית בלבד.

המחקר מתמקד במקומן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות בחברה האזרחית ובדרכים בהן מתבטאים השיח והפעילות של החברה האזרחית במכינות. המחקר מבקש לבחון, במלאות קרוב לעשרים שנה להקמת מפעל המכינות הכלליות, האם ובאילו אופנים הן מצליחות לתרום לחברה האזרחית, למעורבות האזרחית ולהון החברתי בישראל בפעילותן השוטפת, ובעיקר דרך התבוננות בחיי בוגרי המכינות ובעשייה שלאחר שחרורם מהצבא. במחקר נלמדו הפרקטיקות המשמשות את הצוות החינוכי במכינות להשגת החזון ולהגברת המעורבות האזרחית, והן נבחנו בהקשר המחקרי הקיים בתחום. בנוסף, המחקר מבקש לעמוד על ההבדלים בהשפעות של מכינות שונות על בוגריהן וללמוד על האופן שבו התכנים בשנת המכינה משפיעים על מעורבות בוגריה בהמשך, בהקשר החברתי והפוליטי.

על מנת ללמוד על הקשר בין המכינות והחברה האזרחית נעשה שימוש בשיטת מחקר איכותנית, אשר איפשרה התבוננות עמוקה ורחבה על התפישות והחוויות של בוגרי המכינות ומנהליהן ביחס לפעילות המכינות ולתרומתן לחברה האזרחית. במסגרת המחקר נערכו ראיונות עומק עם שבעה-עשר בוגרי וראשי מכינות קדם-צבאיות כלליות, ועם הממונים במשרד הביטחון והחינוך על המכינות הקדם צבאיות. כמו כן, נותח חומר מתועד נרחב אודות המכינות, חזון, דרכי התנהלותן ופרקטיקות הלימוד בהן, ונערכו תצפיות בכנסים, בימי עיון לבוגרים ולראשי מכינות, וביום מיון מועמדים למכינה.

בתקופה בה מחפשים גורמים שונים בחברה הישראלית אחר 'מתכון מוצלח' לשיקום וליצירת הון חברתי ומעורבות אזרחית, מנסות המכינות הקדם-צבאיות לתת מענה לבעיות הללו. על אף שהמכינות הכלליות פועלות בישראל קרוב לעשרים שנים, המחקר על המכינות הכלליות הוא מצומצם. מחקר זה הינו מחקר ראשוני, אשר ניסה לבחון את פעילות המכינות הקדם-צבאיות הכלליות בהקשר של תרומתן לחברה האזרחית. המחקר חושף תמונת מצב ראשונית, כללית ורחבה על יחסי עולם המכינות הקדם-צבאיות והחברה האזרחית, ויוכל להוות בסיס

שממנו ניתן יהיה להמשיך ולפתח את המחקר בתחום. המחקר יכול לשמש למכינות הקדם צבאיות ולעומדים בראשן כלי לשיקוף עמדות בוגריהן כלפי התהליך שעברו, וביכולתו להצביע על תפישת הבוגרים את השינוי שחל בהם בהקשרים של החברה האזרחית. מידע זה עשוי לשמש את המכינות בבחינתן את הפרקטיקות המשמשות אותן להגשמת חזוןן. מהמחקר עולה, כי על אף שקיימת תרומה של של המכינות הכלליות לחברה האזרחית בישראל, תרומה זו אינה נתפשת על ידי בוגרי המכינות ומנהליהן כמספקת. המחקר מצביע על הסיבות האפשריות לכך, ומציע דרכי חשיבה ופעולה במישור הרעיוני והמעשי, אשר עשויות להגביר את המעורבות האזרחית של בוגרי המכינות הכלליות. בהקשר רחב יותר, המחקר מצביע על פרקטיקות יעילות לשיפור מעורבותם האזרחית של צעירים בכלל, ועל השפעותיה האפשריות של מסגרת כמו המכינה הקדם-צבאית, על הנחלת ערכים של מעורבות חברתית. המחקר מציג זוויות נוספות וחדשות לטענות הספרות לגבי הדלדלות ההון החברתי בישראל, על אופי המעורבות האזרחית בחברה הישראלית, ועל תחושות האזרחים במדינה.

הפרק הראשון בעבודה, יסקור את הידע הרלוונטי, בנושאים של אזרחות, מעורבות אזרחית וחינוך למעורבות אזרחית, וכמובן בהקשר של מפעל המכינות הקדם צבאיות הכלליות. לאחריו, תוצג שיטת המחקר אשר בה נעשה שימוש בעבודה זו. בהמשך, מוצגים פרקי הממצאים בהתאם לשלוש תמות מרכזיות שעלו במחקר: פיתוח הון חברתי על ידי יצירת תחושת קהילתיות, ממלכתיות ככלי מאחד וחינוך למעורבות אזרחית. פרק הדיון והסיכום מתעמק בעיקרי הממצאים ובוחן אותם ביחס למחקר הקיים בתחום זה.

מבוא

בחלק זה תיסקר הספרות הרלוונטית בנושאי המחקר. ראשית, אתאר בקצרה את החברה האזרחית בישראל ואת התהליכים העוברים עליה כחלק ממגמה עולמית רחבה יותר. שנית, אעסוק במושג האזרחות ואבחן באופן ממוקד את תחום המעורבות האזרחית בישראל. כחלק עיקרי בחזונו ובפועלן של המכינות, אתיחס לספרות הנוגעת בנושא חינוך למעורבות אזרחית אשר מטרתה להצמיח, דרך חניכי המכינה ובוגריה, חברה פעילה וחזקה יותר. בחלק האחרון של סקירת הספרות אתאר את עיקרי רעיון המכינות הקדם-צבאיות, את חזונו של המכינות הכלליות, את חיי היום יום במכינה, ופרטים לגבי בוגרי המכינות ומעורבותם האזרחית. סקירת הספרות תשמש בהמשך לבדיקת השתקפותם של רעיונות ותפישות של החברה האזרחית, מושג האזרחות, אזרחות פעילה והחינוך אליה, בפעילות המכינות הקדם צבאיות הכלליות ובחיי בוגריהן לאחר השחרור מהצבא.

1. החברה האזרחית בישראל

הספרות המחקרית בעולם מתארת תהליך של דלדול בהון החברתי ובמעורבות החברתית בשנים האחרונות. פאטנס (Putnam, 2006) הגדיר את "ההון החברתי" כנורמות ורשתות חברתיות, אשר מגבירות את יכולתם של אנשים לשתף פעולה זה עם זה. במצב של שוויון בכל תחומי החיים האחרים, הון חברתי הופך את הפרטים והקהילות להיות מודעים, מאושרים ויצרניים יותר, ובעלי יכולת טובה יותר למשול בעצמם בשלווה וביעילות. לפי פאטנס, מתרחש בארצות הברית תהליך בו האזרחים הופכים ל'אזרחיים פחות', מעורבותם הפוליטית והחברתית ואמונם באחרים פוחתים והם מחויבים פחות לתועלת המשותפת. פאטנס מתאר ירידה בחברות בארגונים חברתיים ומקצועיים ושינוי באופי המעורבות בהם. הוא טוען כי המעורבות כיום כוללת לעיתים תשלום דמי חבר בלבד ותקשורת מתווכת, וכך לפיו, לא יכול להתפתח הון חברתי. פאטנס (2006) סבור כי ההון החברתי נשחק בין השאר בשל הפיזור הגיאוגרפי ובשל הופעת הטלוויזיה, סיבות ש'מרתקות אנשים אל סלון ביתם' ומנפצות את תחושת הקהילתיות. בשונה מפאטנס, טוענות מנחם ולהט (2006) כי בעשורים האחרונים חלו תמורות בהתנהלות ובתפקידי המדינה, או ב'משילותה', והן שפוגעות בהשתתפות האזרחית. גבולות האחריות בין המדינה לבין החברה שונו, כך שהמדינה מסירה את אחריותה מהדאגה לפרט (מנחם ולהט, 2006). משנת 1985 מקדמת ממשלת ישראל מדיניות כלכלית ניאו-ליברלית של צמצום התפקוד החברתי של הממשלה והעצמת "השוק החופשי" הכפוף לתאגידים עסקיים ולקבוצות הון (רם ופילק, 2013). במסגרת מדיניות זו, מתבצעת הפרטה, אשר מצמצמת את חלקו של המגזר הציבורי, וכתוצאה מכך נחלשים מדינת הרווחה וציבור העובדים. אל החלל שנוצר בזירה הכלכלית נכנסת אליטת ההון הפרטי שהיא ריכוזית, וחסרת מחויבות לציבור.

בן אליעזר (1999) הגדיר את המושג "חברה אזרחית" כנסיונות של פרטים וקבוצות ליצור סגנון חיים וזהות אשר אינם כפופים להנחות על עקרונות השוק החופשי ולהנחיותיה של המדינה (בן אליעזר, 1999). אותם פרטים וקבוצות, פועלים לעיצוב עתידם, והופכים נושאים שבעבר לא נתפשו כפוליטיים, לכאלה. זאת באמצעות הבעת ביקורות, מחאות וטרונות כלפי הקיים. אותן

תמורות אשר התרחשו בעשורים האחרונים, הביאו לשינוי גבולות האחריות בין המדינה לבין החברה האזרחית, להגברת שילובם של שחקנים לא ממשלתיים בתהליכי קביעת המדיניות, לעליית כוחה של אליטת ההון ולפגיעה בכוחן של המדינה ושל החברה האזרחית. מנחם ולהט (2006) טוענות, כי מאפייניה המבניים של המשילות הם אשר מצמצמים את המרחב להשתתפות אזרחית. זאת מאחר שהאחריות מתפזרת, פוחתת תחושת היכולת להשפיע בהליכים דמוקרטיים, וכך יורדת רמת ההשתתפות הפוליטית, שעלולה להביא לדלדול בחברה האזרחית ובהון החברתי.

יש הטוענים שבישראל מתרחש תהליך דומה לזה המתרחש בארצות-הברית ושהשתתפות אזרחים בחברה האזרחית היא פורמלית בעיקרה ולא מעשית. ישי (2003) טוענת כי התפתחות החברה האזרחית בישראל נבלמת בשל שני קשיים מרכזיים. ראשית, מבנה השלטון בישראל סובל מעודף מיסוד ומחוסר משילות, אשר מתבטאת בחוסר היכולת להכריע בשאלות הגורליות למדינה ובמשברים סדרתיים (ישי, 2003). אותם ריכוזיות ומיסוד של הפוליטיקה הישראלית, הם בעוכרי החברה האזרחית. קושי נוסף המעכב את התפתחות החברה האזרחית, הוא התרבות הפוליטית בישראל, אשר מעניקה, גם בימים אלה, מעמד גבוה יותר לקולקטיב מאשר ליחיד. ישי טוענת כי שאיפות וצרכי היחיד כפופים במידה רבה לצרכים קולקטיביים, וכי האינדווידואליזם נתפש כהתרסה כלפי הכלל (ישי, 2003). לפי ישי, בעוד שהחברה האזרחית מורכבת מפרטים שמתאגדים מרצון, בישראל יש חשש שהפרטים יתחזקו ויתפצלו יתר על המידה. נורמות קולקטיביות אלה, לטענתה, אינן כר גידול פורה לחברה אזרחית. לפי ישי, אמנם בעידן החדש יש הפרטה והכלכלה חופשית הרבה יותר מבעבר, אבל מרכיבים רבים של הליברליזציה לא יושמו הלכה למעשה.

על אף הנתונים המכבידים האלה, קמה בישראל, לפי ישי (2003), חברה אזרחית ענפה ופעילה. בעשורים האחרונים התפתח בישראל עניין ציבורי במגוון נושאים הקשורים לאדם, לזכויותיו, לזהותו ולאיכות סביבתו (בן אליעזר, 1999). לפי בן אליעזר (1999) צמחו בישראל קבוצות וארגונים אשר חוללו "מהפכה שקטה" של שינוי בשיח הציבורי. קבוצות וארגונים אלה, רואים מצוקות באופן שונה מבעבר, מעלים נושאים חדשים לסדר היום הציבורי, ומציעים פתרונות בלתי שגרתיים. עם זאת, טוען בן אליעזר, כי תופעה זו היא עדין בעלת אופן מרוסן וממוסד, חלקי ושברירי ולכן לא ניתן להעיד באמצעותה על קיומה של חברה אזרחית בישראל.

ישי (2003), טוענת באופן דומה, כי אמנם פיתחה החברה האזרחית מוקדי פעולה עצמאיים, אך למרות זאת, היא עדין כפופה למדינה בשני מובנים: האחיזה החוקית של המדינה בארגונים החברתיים, והעברת תמיכה כלכלית מהמדינה לחברה האזרחית. גורמים אלה, מגבירים את תלותה של החברה האזרחית במדינה (ישי, 2003). מתוך זוית ראייה זו, החברה האזרחית אינה מבקשת לעצמה עצמאות, אלא מעדיפה מעמד של עזר כנגד המדינה. בפני ארגוני החברה האזרחית עומדות שלוש ברירות באשר ליחס עם המדינה: (1) נאמנות ללא סייג למדינה ואי ערעור על עקרונות המתבססים על מורשת ערכית ורשויות נבחרות. (2) קריאת תיגר על השלטון ועל ערכיו בדרך שתאיים על יציבותו ותסכן את בסיס קיומו. זאת על ידי הפרות חוק מאורגנות וממושכות, קידום אידיאולוגיה והישענות על מקור סמכות חלופי. (3) העברת תביעות ותשומות מתקנות למדינה המתריעות על כשלים, שאמנם מערערות על מדיניות, אבל לא על יסודות המשטר המקובלים על רוב האזרחים (ישי, 2003). ישי הסיקה כי החברה האזרחית בישראל אינה מאיימת על המדינה, וכי קריאת התיגר על הערכים העיקריים שמדינת ישראל מושתתת עליהם מצומצמת ומוגבלת. ארגוני מתנדבים רוצים לעזור לזולת, אך גם להסתייע במדינה ובתקציביה. לפי ישי, רק חלק קטן מהאזרחים משתתפים בפעילות החברה האזרחית, על אירועים ותהליכים קריטיים

מגיב הציבור במתינות רבה, והמחאה הקיימת מתנהלת בגבולות הקונצנזוס. רוב הארגונים מכריזים על נאמנותם למדינה, הם מאמינים במטרותיה ומסייעים בידה להגשימן, ולא מבקשים שינוי בסטטוס קוו. נאמנות זו, משמשת גם כרטיס כניסה למרכז הזירה. לפי בן אליעזר (1999), העמותות בישראל נוטות לתרגם את היומרה לשינוי חברתי לפוליטיקה אינסטרומנטלית ולדפוסי פעולה ממוסדים ושגרתיים, המעידים על קבלת הנחות היסוד של המערכת, ולא על שאיפה לחולל שינוי חברתי של ממש (בן אליעזר, 1999). רבות מהעמותות בישראל טוענות להיותן א-פוליטיות, זאת, לטענת בן אליעזר, בשל הנטיה הקולקטיביסטית בישראל להפוך כל נושא לפוליטי וכל נושא למגויס.

רם ופילק (2013), טוענים כי בעקבות המחאה החברתית בקיץ 2011, הפך "השיח החברתי" החדש, על סוגיות חברתיות וכלכליות, לפחות לזמן קצר, לנושא בולט המדובר בתקשורת ובפי כל (רם ופילק, 2013). לפי רם ופילק, המחאה היתה הפעם הראשונה שבה הופגנה, בקנה מידה גדול, התנגדות ציבורית וקריאת תיגר על השיטה הכלכלית-חברתית הקפיטליסטית אשר התמסדה בישראל משנת 1985. שכטר (2012) טוען, כי לאחר המחאה החברתית בקיץ 2011 חלה התעוררות גדולה אשר הובילה לעשרות יוזמות מחאה וארגונים חדשים, להתחזקותן של תנועות מחאה במגזרים שלא מחו בעבר, ולשינוי השיח הציבורי. הוא מזכיר אירועים כמו הקמת ועדי עובדים, גל התפקדויות למפלגות הגדולות, צמיחתן של קבוצות אקטיביסטיות וגילויים של סולידריות חברתית, אשר התחזקו לאחר המחאה. עם זאת, רם ופילק (2013) מסבירים שלמרות שהמחאה היתה אירוע חסר תקדים בישראל, היא לקתה במגבלות אשר פגעו בסיכויי הצלחתה בטווח הארוך, והיעלמותה מהרחובות היתה מידית. הם טוענים כי המחאה לא הצליחה לגבש השקפת עולם רדיקלית ושיטתית כנגד ההגמוניה הניאו-ליברלית, לאחד את כל חלקי האוכלוסיה ולבנות תשתית ארגונית להמשך הפעילות, ואכן, המחאה לא הצליחה להתחדש מאז.

בישראל, כמחצית מכלל האוכלוסיה הבוגרת מעידה כי היא עוסקת בפעילות התנדבותית כלשהי, במסגרות פורמליות או בלתי פורמליות, בתחומי רווחה, בריאות, פעילות עם ילדים ונוער ועוד (חסקי-לוונטל, יוגב-קרן וכץ, 2011). מבחינת הפגנת סולידריות, טוענת ישי (2003) כי הסולידריות החזקה בחברה בישראל מתבטאת בהתגייסות בעת אסון אישי או לאומי, במפגשים מרובים יחסית עם בני משפחה או חברים, ובתחושת אמון של האזרחים בעמיתיהם. אך היא טוענת כי הסולידריות חזקה הרבה יותר ברמת הפרט והמעגל הצר של הקהילה, מאשר ברמת המדינה. הנטיה לעזור לזולת היא בעיקר כאשר הוא משתייך לאותו מגזר או קבוצה, ואילו רמת האמון באנשים זרים נמוכה בישראל ביחס למדינות מערביות (ישי, 2003; מנחם ולהט, 2006).

2. אזרחות

לפי אבנון (2006), לאזרחי מדינה ישנה שפה משותפת, 'שפת האזרח'. אותה שפה משותפת מתבטאת בתקשורת מילולית, אך גם במובן של יחסים מקובלים בין המדינה לחברה ובין היחיד לפרט. שפת האזרח היא ביטוי של הסדר המדיני המאגד יחידים וקבוצות תחת גבול, משטר וממשל מסוים (אבנון, 2006). תרבויות שונות מצמיחות נורמות שונות המגדירות את הגבולות, את אופי המשטר ואת יחסי האזרח והממשל. כך למשל, מידת השותפות בהחלטות של רשות שלטונית היא מרכיב באופן שבו שפת אזרח מקיימת משטר מדיני (דמוקרטי, טוטליטרי וכו'). במשטר דמוקרטי מודרני, שפת האזרח היא דינמית ומתפתחת מתוך יחסים בין אזרחים, ובינם

לבין הרשות. אותה דינמיות מתבטאת למשל, בתהליך הבחירות המתרחש אחת לתקופה ומאפשר לאזרחים ביטוי מוחשי לשינויים בהעדפות הערכיות שלהם. העדפות אלה, הופכות למדיניות ציבורית המעוצבת ומעצבת חזרה את שפת האזרח. אבנון טוען כי 'שפת האזרח' בישראל חלשה. בין הסיבות לכך הוא מציין את זניחת התפישה המדגישה זהות אזרחית אינדוידואלית במסגרת הלאומית, ריבוי זהויות תרבותיות ותפישות אזרחות, ואת שיטת הממשל הנוכחית בישראל.

לפי אבנון (2006), בפני היחיד בדמוקרטיה עומדות מגוון אפשרויות למימוש זהותו האזרחית - מהמימוש הפורמלי והמצומצם בצד האחד, הכולל את ההגדרה החוקית, ועד להפנמת השותפות והשוויון המתקיימים בין אזרחים ומחויבות אליהם ולמסגרת המדינית. גם איכילוב ונוה (1979) מציגים את תפקיד האזרח על גבי ציר. לפיהם, במשמעותו הצרה מבטא המושג 'אזרחות' את זיקת הפרט לאובייקטים פוליטיים, ובמשמעותו הרחבה הוא כולל גם התייחסות לאובייקטים ותכונות כמו הקולקטיב, מקום העבודה או המשפחה (איכילוב ונוה, 1979). ניתן לתאר את מושג האזרחות בעולם המערבי גם על גבי רצף שבין ליברליזם והדגשת זכויות הפרט האוטונומי, לבין רפובליקניזם, בו מניחים הזדהות של האזרח עם קהילתו הפוליטית (חוברס ועמירן-ספיר, 2006). לעומת אלה, מציגה איכילוב (1984) את תפקיד האזרח במשטר הדמוקרטי כמורכב יותר ורב-מימדי. לפי איכילוב, תפקיד האזרח כולל פן של הכרה עם מוסדות השלטון והדרכים הלגיטימיות בהן יכול האזרח להשפיע, הוא מבוסס על אמונת האזרחים בצדקת דרכה של הדמוקרטיה, ועל הזדהותם עם ערכיה (איכילוב, 1984). בעיניה, תפקיד האזרח נבנה על נכונותו למלא את חובותיו האזרחיות ולהיות ערני למימוש זכויותיו.

יש הטוענים כי השתתפות ומעורבות של אזרחים במערכת הפוליטית היא תנאי בסיסי לקיום הדמוקרטיה, ומאידך יש הטוענים שמעורבות אינטנסיבית של האזרחים אינה מועילה לחברה, וכי תפקיד האזרחים הוא לבחור את ההנהגה שתייצג את האינטרסים של כלל האזרחים ותהיה רגישה לצרכיהם (איכילוב, 1984). הטענה כי השתתפות אזרחים היא מרכיב בסיסי המניע את המערכת הפוליטית, מניחה כי האזרחים יכולים להפנות באופן שוטף דרישות כלפי המערכת או הבעת תמיכה, ובעלי התפקידים הפוליטיים רגישים לצרכי האזרחים ומגיבים לדרישותיהם. כאשר האזרחים שבעי רצון, הם מצייתים ומגבים את פעולות המערכת הפוליטית ומאפשרים לה לפעול. אבנון (2006) מציין את פריחתם של ארגונים ועמותות כמעשה של אזרחים הפועלים לקיום ערכי יסוד דמוקרטיים ולוקחים אחריות על מצוקות שכניהם וקהילותיהם. הוא טוען, כי הארגונים מתעלמים לעיתים קרובות באופן מופגן ממוסדות היצוג וההשתתפות הפורמלים של הדמוקרטיה הפרלמנטרית (אבנון, 2006). אבנון מביע חשש מהפיכתה של הפעילות ההתנדבותית האזרחית לעשייה מנותקת ומתריסה כנגד המדינה והמסגרת הדמוקרטית הפורמלית, עמדה שהיא הרסנית לדמוקרטיה, הנשענת על אמון הציבור בה. לפיכך, הוא טוען, יש לפתח שפה אזרחית דמוקרטית בקרב האזרחים, שתאפשר חיבור בין העשייה החברתית למערכת הממסדית.

איכילוב ונוה (1979) חקרו את דימוי 'האזרחי הטוב' בקרב בני נוער בישראל. הם מצאו, כי דימוי האזרח הטוב כרוך בעיקר באפיונים של זיקת האזרח למדינה, ופחות בזיקה למסגרות אחרות, מה שמבטא אוריינטציה של ציות ולא אוריינטציה של השתתפות (איכילוב ונוה, 1979). הצעירים אשר השתתפו במחקר, הדגישו את איפיוניו הפוליטיים של האזרח הטוב: שמירה על חוקי המדינה, נאמנות ומילוי חובותיו כלפיה. האזרח הטוב הוא אדם ישר, המשלם מיסים ומוכן להתנדב בענייני ציבור. אפיונים לא פוליטיים, כמו זיקת האזרח למשפחתו, למקום העבודה והחברים, התעניינות או ידע בפוליטיקה, השתתפות בבחירות, וגם תכונות כלליות כמו: אדם

מוסרי, סובלני לדיעות הזולת ובעל דעות ועקרונות, נתפשים כבעלי חשיבות מועטה או לא חשובים כלל בתיאור האזרח הטוב של בני הנוער. הנחקרים אפיינו את האזרח הטוב כמי שמציית, יותר מאשר כמי שמשתתף ומעורב באופן פעיל בתהליך הפוליטי. כלומר, דימוי האזרח הטוב בקרב מתבגרים בישראל אינו כוללני ורחב, אלא צר וספציפי, ומתיחס בעיקר לזיקת הפרט למסגרות פוליטיות. הסבר חלקי לממצאים, שמציעים החוקרים, נעוץ בכך שלימודי האזרחות בבתי הספר מדגישים בעיקר היבטים חוקיים ופורמליים של מבנה השלטון, ואת זיקת האזרח למסגרות הפוליטיות.

לפי איכילוב (1984), השתתפות האזרחים בתהליך הפוליטי, מושפעת מהאופן שבו מגדירה התרבות הפוליטית את תפקיד האזרח, מהמניעים להשתתפות של האזרחים, ומהאופן שבו הם תופשים את מבנה הכוח בחברה. איכילוב מונה את הבסיסים למחויבות אזרחים כלפי המערכת הפוליטית: מחויבות אידיאולוגית (למשל לאידיאולוגיה הדמוקרטית), מחויבות הנובעת מהזדהות עם סמלי המערכת הפוליטית (כמו דגל והמנון), מחויבות לנורמות חברתיות מקובלות, מחויבות פונקציונאלית המתבססת על קבלת תגמולים מהשלטון, ומחויבות כלפי מנהיגים כריזמטיים. איכילוב דנה בתפישות של אזרחים את מבנה הכוח בחברה. היא טוענת כי כאשר החברה נתפשת ככזו אשר קיים בה קיטוב בין ההמון לבין אליטה שלטת, יכולים להיווצר אדישות וניכור בקרב האזרחים או דוקא פעילות מיליטנטית. כאשר הכוח בחברה נתפש כמאוזן יותר, המערכת הפוליטית פתוחה לקלוט אנשים מרבדים חברתיים שונים, וקיימים לרוב ארגוני ביניים כמו מפלגות וארגוני עובדים, אשר מתווכים בין האזרח למערכת הפוליטית. כאשר הכוח בחברה נתפש כמאוזן, ההשתתפות בפעילות פוליטית נראית כדאית ובעלת השפעה.

3. מעורבות אזרחית בישראל

בתרבות הפוליטית בישראל קיימים פערים בין מעורבות והתעניינות מרובה בענייני ציבור וחברה, לבין חוסר נכונות להשתתף באורח חיים פעיל בתחום הפוליטי (איכילוב, 1984). בנוסף, קיימים פערים בין גילויים של עמדות אנטי-דמוקרטיות לבין גילויי תמיכה בעקרונות הדמוקרטיה, בין מחלוקות אידיאולוגיות בין גושים מפלגתיים לבין סולידריות ושיתוף פעולה ביניהם.

חוברס ועמירן-ספיר (2006) טוענים כי הציונות היתה הפעם הראשונה בה החלו יהודים להתייחס לפוליטיקה כאמצעי למימוש שאיפות חומריות ורוחניות, והיא לוותה לעיתים באוירה של דחיפות ולהיטות היסטורית. מושג האזרחות כפי שנתפש והשתרש על ידי התנועה הציונית, משתית במידה רבה את האזרחות על מחויבות היחיד כלפי קיומה הפיזי של קהילתו והטריטוריה שלה, זאת מתוך אמונה שהמפעל הלאומי נועד בראש ובראשונה להעניק מקלט פיזי ליהודים ולבעיותיהם. תהליך בניית האומה היהודית התרחש בדרך כלל במובן הפיזי והגשמי, וכך גם בוחנת הפוליטיקה את אזרחותם של היחידים - על ידי יכולתם לתרום באופן פיזי ומעשי לבניית המולדת, ולא באמצעות מעורבות בלתי מוחשית (חוברס ועמירן-ספיר, 2006). כך, טוענים חוברס ועמירן-ספיר, נשלל במידה רבה מקומו של השיח והשפה המשותפת מהתפישה הפוליטית הציונית, ונפגעת נגישותה של הספרה הפוליטית ותחושת האזרח כי הוא בעל השפעה. חוברס ועמירן-ספיר טוענים כי בישראל נוצרה לכידות סביב משימה לאומית שהיא חיצונית לפרט, וכי נושאים שהיו אמורים לעמוד בבסיס הסולידריות הישראלית, כמו עוני ופערים חברתיים, השכלה וסביבה, הפכו לנחלתן של קבוצות בודדות. מקורות הציונות יצרו, בסופו של דבר, תרבות אזרחית שהיא מוגבלת במידה

רבה, ומכוונת לשמירה על שלומם הפיזי של האזרחים, אך מתקשה להתמודד עם שאלות הנוגעות לזהותם ולרעיונותיהם בדבר הטוב המשותף (חוברס ועמירן-ספיר, 2006).

שפירא, פייר ואדלר (2004) חקרו את מרכיב הפטריוטיזם בתנועות נוער, מתוך הנחה שהוא מבטא תחושת השתייכות ואיכפתיות לקולקטיב (שפירא, פייר ואדלר, 2004). הם העריכו, שהשינויים המתרחשים במערכת הנורמות בישראל בעשורים האחרונים, לכיוון אינדווידואליסטי יותר, ישפיעו על התפישה הקושרת בין המונח פטריוטיזם, לבין מאפיינים לאומיים קולקטיביים. כך, הם ציפו, כי בהשוואה לממצאי מחקרים שנערכו בעבר, הנוער יטה פחות להיות בעל עמדות קולקטיביסטיות המחייבות אותו לפעולה למען החברה והמדינה. עם זאת, בדומה לממצאי מחקרים קודמים, נמצא קשר חזק בין חברות בתנועת נוער, לבין עמדות פטריוטיות יותר באשר ליחס ללאום ולזיקה לארץ. בנוסף, בדומה לממצאי המחקרים בעבר, נמצא כי צעירים אשר חברים זמן רב יותר בתנועת נוער, כלומר, מקדישים יותר זמן לפעילות במסגרת של תרבות הנוער, מגדירים את זהותם הישראלית והיהודית כחזקות יותר, מגלים מעורבות חברתית רבה ופעילה יותר בחיי הקהילה והחברה, ובעלי זהות קולקטיבית חזקה יותר.

באופן שהוא יחודי לישראל, נתפש השירות הצבאי בצה"ל ככלי למימוש המעורבות האזרחית של מתבגרים. בני נוער מכל המגזרים בישראל, רואים באפשרות לשרת את המדינה, אחד מהמניעים הראשונים בחשיבותם לרצון להתגייס (מייזלס וגל, 1989). זאת, לצד גורמים אישיים, כמו רצון להתפתחות אישית ולהכרות עם אנשים חדשים. גם כאשר נשאלו המתבגרים על מניעים להעדפת מסלול שירות מסוים בצה"ל, דורג המניע הלאומי בדרגת חשיבות גבוהה. בני הנוער תופשים את השירות בצבא כחשוב ביותר, מתעניינים בו במידה רבה, ויש להם מוטיבציה פנימית גבוהה לשרת, אשר מורכבת ממניעים אישיים ולאומיים. עמדות אלה, מבטאות על פי מייזלס (1995), התייחסות קונפורמית למדי לערכי המבוגרים ולחברה הבוגרת בישראל, באופן שסותר את מה שמצופה, לפי חלק מהתיאוריות, ממתבגרים בגילאים האלה (מייזלס, 1995). היא טוענת שבני הנוער בישראל הם קונפורמים יחסית, ממתנים תגובות מרדניות נגד חברת המבוגרים, ועומדים בהצלחה באתגרים שמציבה חברת המבוגרים. את זאת היא משייכת בעיקר לכך שהשירות הצבאי הוא מרכיב חשוב בחברה הישראלית, כך שמי שלא סיים שירות צבאי אינו נתפש לעיתים קרובות כחבר שווה זכויות בחברה הישראלית הבוגרת. בכל המגזרים נמצאה השפעה רבה במיוחד על עמדות כלפי גיוס ושירות בצה"ל למקור גלובלי כמו "האווירה בארץ" (מייזלס וגל, 1989). מכך ניתן ללמוד על קיומו של קונצנזוס לאומי רחב בדבר הנחיצות בשירות בצה"ל.

4. חיברות פוליטי

תחום החיברות הפוליטי עוסק בחקר תהליכי השתלבותם של פרטים בתרבות ובמערכת הפוליטית בחברה נתונה, או בהכשרה לתפקיד האזרח. 'האדם הפוליטי' אינו נוצר יש מאין בהגיעו לגיל בו הוא זכאי לבחור ולהבחר (איכילוב, 1984). העולם הפוליטי של המבוגר מתעצב מגיל צעיר, בהשפעת סוכני חיברות שונים, ובאמצעות החשיפה לתרבות הפוליטית. עולמו הפוליטי של המתבגר הוא בדרגת תחכום והבניה הדומה לזו של המבוגר.

חינוך לאזרחות הוא תחום הזוכה להכרה ולתשומת לב רבה כיום כחלק מתכנית הלימודים הרשמית במדינות רבות (פינסון, 2006). עם זאת, קיימות מחלוקות רבות סביב מטרות הוראת

האזרחות, התכנים ואופן הלימוד, בין השאר בשל אי ההסכמה הקימת סביב מושג ה'אזרחות'. משימת החינוך האזרחי הדמוקרטי, היא בעלת פוטנציאל למתחים רבים בחברה רב תרבותית. בנוסף, במשטרים דמוקרטיים, קיים יחס אמביוולנטי כלפי החינוך לאזרחות (איכילוב, 1984). זאת, מאחר שהחינוך לערכים מזוהה לעיתים עם טכניקות חינוך ושכנוע המאפיינות משטרים טוטאליטריים, אשר מפניהן קיימת רתיעה בחברות דמוקרטיות. איכילוב (1995) טוענת, כי המפגש בין עקרונות הדמוקרטיה לבין המציאות הפוליטית, חברתית ותרבותית בישראל, הוא מורכב מאד. זאת, בשל כך שרבים מהאזרחים הגיעו מארצות שמשטריהן לא היו דמוקרטים, בשל כך שהמשטר הדמוקרטי בישראל הוא צעיר, בשל קיומם של מיעוטים לאומיים אשר נתפשים לעיתים כגורם המאיים על בטחון המדינה ועוד (איכילוב, 1995). מערכת החינוך נקראת לגשר על פני המחלוקות, ולחנך בו זמנית לפטריוטיזם ולפלורליזם, לכבוד וסובלנות כלפי הזולת ולהשתתפות אזרחית פעילה. איכילוב טוענת, כי בקרב בני הנוער בישראל, בולטות תחושת השתייכות לעם ולמולדת, ושכיחות של אוריינטציות קולקטיביסטיות ולאומיות. לצד זאת, טוענת איכילוב, מחקרים מדווחים על היחלשות הזיקה אל הקולקטיב, ועל העליה בחשיבותם של ההישג וההצלחה האישית. כך למשל, ישנו יחס דו ערכי כלפי הירידה מהארץ, שהופכת לתופעה לגיטימית למחצה, כאשר מטרתה היא הצלחתו וקידומו האישי של הפרט.

מטרתם המוצהרת של לימודי האזרחות בדמוקרטיות המערביות, היא הרחבת הידע על מוסדות והליכים פוליטיים, חינוך לנאמנות, לאזרחות פעילה ולהשתתפות חברתית, והגברת מודעות הפרט לחובות ולזכויות האזרחיות (איכילוב, 1995). מוסדות החינוך בישראל הפכו, לטענת איכילוב, למסגרות בעלות אוריינטציה ממלכתית-אוניברסלית, אשר מנחילות לתלמידים ערכים משותפים ומאחדים, אשר לגביהם קיים קונצנזוס רחב בציבור. זאת, בעוד הדיון בנושאים חברתיים הוא מופשט ולא מתעמק במשמעויות קונקרטיות, במיוחד כשאלו שנויות במחלוקת (איכילוב, 1984; איכילוב, 1995). נטרול הזיקות הפוליטיות של בית הספר, הביאו אותו להיות מקום חשוב ביצירת אחדות לאומית ובטיפוח נאמנות לעם ולארץ. אך אותה אחדות, יצרה חינוך סטרילי לאזרחות, אשר אינו עוסק בפיתוח חשיבה ביקורתית ודיון במגוון הדרכים להשתתפות ופעילות אזרחית. איכילוב טוענת, כי הנושאים המודגשים בחינוך לאזרחות כיום, הם ההיבטים המבניים הפורמליים-חוקתיים של השלטון, שיטת הבחירות, בעיות בכלכלת ישראל וישראל כמדינת רווחה (איכילוב, 1995). היא טוענת כי אופן ההתייחסות לנושאים השונים, מעודד אוריינטציות אזרחיות פסיביות יותר מאשר אוריינטציות אקטיביות, וכי מערכת החינוך מציגה בפני התלמידים דגם צר למדי של תפקיד האזרח. לפיכך, תרומת בית הספר לחינוך לתפקיד האזרח בדמוקרטיה היא מצומצמת בלבד. היא טוענת כי הדגש על המימד הלאומי-יהודי נחלש במעבר ללימודים בתיכון, וכי דוקא בשנים הקרובות לגיוס לצה"ל והתביעות שמציב השירות בפני הפרט, מתלבטים המתבגרים בשאלת זהותם הלאומית, ומערכת החינוך אינה מספקת כלים להתמודדות. כך, לטענתה, לבני הנוער בישראל ישנה הערכה חיובית מאד לדמוקרטיה, לצד יכולת נמוכה לאפיין אותה וליישם את עקרונותיה.

בשנים האחרונות, גוברת המודעות בישראל לנושא החינוך לאזרחות בדמוקרטיה, וכן גוברת ההבנה שתמיכה ומחויבות לדמוקרטיה הן התנהגויות נלמדות, אשר יכולות להווצר על ידי התערבות חינוכית (איכילוב, 1993). בשנת 1995 מינה שר החינוך דאז, פרופ' אמנון רובינשטיין, צוות היגוי בראשות פרופ' קרמניצר, במטרה לפתח תכנית להנחלת האזרחות לתלמידי בתי הספר (ועדת קרמניצר, 1996). מטרת הדו"ח שפרסם צוות ההיגוי, היתה להציע כלים לשיפור טיב

היחסים בין אזרחי המדינה, כיחידים וקבוצות, ולהתמודדות עם המתחים הפנימיים בחברה. הדו"ח מתאר תהליך המתרחש בחברה הישראלית, במסגרתו עולה הקדימות שהחברה מייחסת לפרט ולמעמדו. הדו"ח מבטא חשש, כי ההתרכזות בטובה האישית, תקשה על הכרה בזכויות הזולת, ועל קיום מרקם חיים משותף וחברה אזרחית תקינה. הועדה קבעה, כי חינוך לאזרחות יכול לחזק את התודעה האזרחית ולעודד אזרחות אקטיבית בקרב בני הנוער. בין המלצות הועדה, היו יצירת אקלים אזרחי בבית הספר, למשל על ידי קיום ערכים דמוקרטיים והתנסות בחיי קבוצה, ביטוי של מעורבות ויוזמה אזרחית של תלמידים בתוך בית הספר ובקהילה, הרחבת מסגרת הזמן של לימוד מקצוע האזרחות, הוספת תכנים אקטואליים ושנויים במחלוקת אשר תכליתם עיצוב אזרח פעיל ואחראי, הכשרת כלל מחנכי הכתות בנושא החינוך לאזרחות ועוד. בשנת 2003, מינתה ממשלת ישראל את ועדת דוברת לבחינת מערכת החינוך בישראל, להמלצה על תכנית שינוי כוללת, ועל התווית הדרך לישומה (התוכנית הלאומית לחינוך, 2005). כותבי דו"ח ועדת דוברת ראו במחויבות לקהילה "נדבך במערכת הערכים וההתנהגויות שיש להקנות לכל תלמיד במערכת החינוך". בכלל זה, כלולות בדו"ח המלצות לשלב השתתפות בפעילות קהילתית בתוך ומחוץ למערכות החינוך, אשר תגביר את ערך הנתינה והעזרה ההדדית, הכרת האחר, והאחריות האישית של התלמידים. דו"ח ועדת דוברת כלל בהמלצותיו את הפיכת מקצוע האזרחות למקצוע חובה מוגבר, המחייב את כל מערכות החינוך בישראל. בנוסף, הומלץ בדו"ח על תוספת של הערכה בתעודת הבגרות בתחום העשייה החברתית והקהילתית, המבוססת על אזרחות פעילה ועל תרומה לקהילה על-פי בחירתו האישית של כל תלמיד.

חוקרים שונים הצביעו על מגוון דרכים להגברת המעורבות האזרחית:

4.1 פניה לאוכלוסייה צעירה

תקופת הילדות והנעורים נתפשות כחשובות בעיצוב התנהגותם של מבוגרים. מחקרים שעסקו בסוציאליזציה פוליטית ובהתפתחות חברתית, מלמדים, כי בימי הנעורים גוברת רגישות המתבגרים לנושאים חברתיים ופוליטיים, ועולה היכולת שלהם לבחון אותם מנקודת ראות ביקורתית (רפפורט, 1993). איכילוב (1984), טוענת כי מחקרים על התנהגות פוליטית של מבוגרים העלו, שדפוסים רבים כמו תמיכה במפלגה מסוימת, סובלנות כלפי מיעוטים ותמיכה בחופש הביטוי, נוטים להשאר קבועים ולרוב אינם מושפעים משינויים חברתיים בבגרות. גם התפתחותה של אידיאולוגיה מתרחשת בגיל ההתבגרות ונוטה שלא להשתנות. בתהליך זה, מתרחשים ניסוח של סדרי עדיפות ואמות מידה מוסריות, ויכולת לשפוט ולהעריך מצבים. אנשים צעירים מייצגים מאגר עצום ולא מנוצל של אנרגיה, כשרון וחזון, אך רבים מהם אינם לוקחים חלק בארגונים מסורתיים לפיתוח הנוער (Wheeler and Edlebeck, 2006). אותם צעירים שאינם לוקחים חלק בארגונים אלה, נוטים להיות בהמשך מבוגרים בעלי סבירות נמוכה יותר להשתתף בפעילויות קבוצתיות ולהיות מעורבים חברתית. Wheeler and Edlebeck טוענים, כי חלק מארגוני האקטיביזם האזרחי הפכו לתכניות מוצלחות למנהיגות צעירים. אותם ארגונים, מצאו דרכים יצירתיות לגרום למחויבות בקרב בני נוער, לאתגר אותם, ולדרבן אותם לעבודה משותפת. תכניות למנהיגות צעירים שהצליחו להשיג תוצאות טובות עם בני נוער השתמשו, לפי Wheeler and Edlebeck, באסטרטגיות שונות להצלחה, כמו בניית קשריהם של

הצעירים לזהותם, לתרבותם ולקהילתם ויצירת מסלולי התפתחות ליישום הלמידה בפועל לאורך זמן.

4.2 דיון דמוקרטי פנים מול פנים

פאטנס (2006), טוען שהירידה במעורבות החברתית, משתקפת בירידה בחברות באגודות, ארגונים ומועדוני ספורט, אשר יוצרים דיון אזרחי. הדיון האזרחי נוצר במפגשים שמקיימים הארגונים, בהם מתאפשרות הזדמנויות לאינטראקציות פנים מול פנים ודיון בענייני היום יום, לצד דיון בשאלות המביעות מעורבות אזרחית-פוליטית בנושאים אקטואליים, כמו חוקים ותפקוד מוסדות ציבור (פאטנס, 2006). לפיכך, הירידה בחברות בארגונים מצביעה על ירידה בדיון האזרחי. לצד הירידה במעורבות, ניתן לצפות גם בשינוי שחל באופי המעורבות. בעוד בעבר השתייכות לארגון כללה אינטראקציה פיזית והשתתפות קבועה בפעילות, היום, מסתכמת החברות לעיתים בתשלום דמי חבר בלבד, והתעדכנות באמצעות עלונים בדואר. מלבד החברות הפורמלית בארגונים, טוען פאטנס גם לירידה קבועה ומהותית בפעילויות חברתיות כמו ביקור בכנסיה, התנדבות, אירוח, יציאה לפיקניק ומשחק קלפים, לצד עליה בפעילויות פנאי יחידניות כמו בילוי בקזינו ומשחקי קלפים באינטרנט. לפי פאטנס, הפעילויות הלא פורמליות והמפגשים החברתיים, גם הם זירה לדיונים אזרחיים המצטמצמים בעקבות הירידה בהם. הפתרון לפי פאטנס, הוא ליצור מוסדות חדשים שיתאימו לזמנים חדשים. מוסדות חדשים מעין אלה, יאפשרו שיקום חברתי ויצירה מחדש של קשרים בין אנשים, שהם שיצמיחו את ההון החברתי מחדש.

בדומה לפאטנס, גם McCoy and Scully (2002) טוענים שמעורבות אזרחית משקפת קשרים משמעותיים בין אזרחים ומוסדות, תחושת כוח ומסוגלות לחולל שינוי. לטענתם, תהליכי מעורבות אזרחית כוללים בדרך כלל שיחה ציבורית על בסיס תקשורת פנים מול פנים בין אזרחים (McCoy and Scully, 2002). באינטראקציה פנים מול פנים, לא רק שכל אחד יכול להשמיע את קולו, אלא גם לכל אחד ישנה האפשרות להשתמש בקולו, במגוון שיחות, לפתרון בעיות המוכוונות ישירות לעשייה וליצירת שינוי. McCoy and Scully מתארים מודל המאפשר שיח בקבוצות מגוונות. במחקרם הם יצרו קבוצות מגוונות של גברים ונשים, מרקעים שונים מבחינת השכלה, מוצא, גיל ותעסוקה, ובחנו תהליכי שיח המתרחשים במפגשים לבניית הקבוצה. הקבוצות נפגשו מספר פעמים, ובכל פעם הוצג להם נושא לשיחה. בכל מפגש דנו חברי הקהילה בנושא מולו ניצבו, ונמצא כי עם הזמן הם מקשיבים יותר זה לדעות האחר, מוצאים מכנה משותף עליו הם מסכימים, ומסכימים שלא להסכים על הכל. נמצא, כי ישנה נטיה לעבוד בקבוצות קטנות וגם בפורום רחב. המחקר העלה, כי לאחר מספר פגישות, סיגלו חברי הקבוצה דרך דיון מתאימה לדון בנושא. הזדמנויות אלה, לטענת החוקרים, יוצרות סביבות המטפחות חיבור של האזרחים זה לזה, לקהילה, למוסדות הקהילה, לנושאים ולקביעת המדיניות. בנוסף לכך, הזדמנויות אלה מספקות כלים ליצירת קהילה חזקה ומגוונת וליצירת התקדמות בנושאים חברתיים ופוליטיים. McCoy and Scully (2002) הצביעו על עקרונות שיח, אשר יש ביכולתם לאפשר תהליכי התקשרות מוצלחים. בין העקרונות שהציעו, היו עידוד צורות שונות של דיון ותקשורת, חיבור בין נושאים ציבוריים לחיי היום יום ולחוויה של הפרט, בניית אמון ותשתית ליחסי עבודה טובים בתוך הקהילה, העמקה בכל נקודות המבט על אופי הבעיה וחקירת מגוון הדעות הקיימות בנושא,

עידוד אנליזה, חשיבה ביקורתית ושימוש בטיעונים מנומקים ומושכלים, יצירת תהליך מתמשך ולא אירועים בודדים ועוד.

לבסוף, מצביעה איכילוב (1984) על מקומה החשוב והמרכזי של קבוצת השווים בתהליך הלמידה החברתית והפוליטית, בעיקר בגיל ההתבגרות (איכילוב, 1984). לפי איכילוב, קבוצת השווים בתקופת גיל ההתבגרות נתפשת כקבוצה של שותפי גורל, המנסים לפתור יחד בעיות הקשורות בגיל ההתבגרות.

4.3 מסגרות בלתי פורמליות

מסגרות לא פורמליות נמצאו בעלות תפקיד חשוב בעיצוב עמדות של צעירים כלפי המציאות החברתית, פיתוח מודעות מוסרית ותחושת אחריות (רפפורט, 1993). באופן ספציפי יותר, קיים קשר חיובי בין חיברות לא פורמלי, לבין טיפוח של אוריינטציות חברתיות פתוחות שהן עמדות גמישות וביקורתיות כלפי סמכות, אמונה כי שינוי חברתי הינו רצוי, אמות מידה מוסריות פנימיות ואמון בזולת. לפי רפפורט (1993), מספר תנאים עשויים להגביר את יכולתן של מסגרות בלתי פורמליות לעודד אוריינטציות חברתיות פתוחות: קיומה של מידה רבה של אוטונומיה בקבוצת השווים, קיום יחסי גומלין סימטריים והעדר פיקוח חברתי חיצוני, ההשתתפות במסגרת היא על בסיס וולונטרי, קיומן של מגוון רחב של פעילויות המאפשר ביטוי למגוון כשרונות ותחומי ענין, קיומו של מרחב המאפשר נורמות התנהגות שונות, התנהגות של ניסוי וטעייה ואף לגיטימציה לחריגה זמנית מנורמות מקובלות. כל אלה, טוענת רפפורט, יוצרים זירה חברתית חופשית, אשר בה יכולים צעירים לבחון את האמונות, תחומי הענין והכישורים שלהם. תנאים אלה מאפשרים צמיחה של אמון, סובלנות, ראייה ביקורתית, פלורליזם ויוזמה, אשר מאפיינים אוריינטציות חברתיות פתוחות. רפפורט (1993) הגדירה במחקרה שני מימדי פעולה מרכזיים של ארגון בלתי פורמלי, אשר באמצעותם החברים יכולים לפתח אוריינטציות פוליטיות-חברתיות: התנסות חופשית המאפשרת ניסוי וטעייה, ו'קומוניקציה' - חשיפה ודיון בנושאים חברתיים-פוליטיים. לרוב, העברת נושאים חברתיים-פוליטיים במסגרות הפורמליות היא חד סטרית ומתמקדת בהעברת ידע, בעוד שבמסגרות הבלתי פורמליות, מתרחש דיון קבוצתי והנושאים נובעים מתוך חיי היומיום בקבוצה או מועלים בכוונה תחילה. רפפורט חקרה חברי תנועות נוער שונות, ומצאה כי ניתן להסביר את ההבדלים במידת פתיחות האוריינטציות של החברים בהן, על ידי מידת הקומוניקציה הקיימת בתנועות (ולא על ידי מידת ההתנסות החופשית). כך, בתנועות נוער שבהן התקיימה מידה גבוהה יותר של קומוניקציה ודיון ישיר בנושאים אקטואליים, נמצאו ציונים גבוהים של אוריינטציות חברתיות פתוחות בקרב חבריהן. רפפורט מציעה, כי ניתן ליחס את הממצאים להבדלים בין תנועות הנוער ברמת המיסוד, ובערכים המובילים שלהן. לפיכך, רמה נמוכה יותר של מיסוד בארגונים לא פורמליים, מאפשרת לארגון להשפיע באופן משמעותי יותר על תהליכי החיברות של חבריו, בעוד במקומות שבהם רמת המיסוד היתה גבוהה, לא נמצאו הבדלים בין הארגונים במידת ההתנסות החופשית, הקומוניקציה והאוריינטציות החברתיות הפתוחות. לבסוף, היא טוענת, שעל מנת שארגונים בלתי פורמליים יוכלו להגביר את מידת השפעתם על תהליכי החיברות של חבריהם, עליהם לקיים רמת מיסוד נמוכה לצד הדגשת האידיאולוגיה. זאת למשל, על ידי חיזוק האוטונומיה של הקבוצה החברתית, קיום רוטציה בעמדות הנהגה, ובדיקה חוזרת ונשנית של גופי הפעולה והמנגנונים.

4.4 דיאלוג בין קבוצות חברתיות שונות

בשנת 2002 נערכה בארצות הברית התכנית הלאומית 'Mix It Up', שמטרתה לחזק קשרים בין אוכלוסיות שונות בבתי ספר בשלושה אלמנטים: ישיבה מעורבת בארוחת הצהריים, דיאלוגים מעורבים בשעות בית הספר ואחריהן, ומענקים עבור פעילות לילדים מחוץ לכתלי בית הספר (Nagda, McCoy and Barrett, 2006). בבסיס התכנית עמדו עקרונות של בניית קהילה, פיתוח מנהיגות והגברת המעורבות האזרחית של צעירים. Nagda ועמיתיו מתארים את הכלים שהובילו להצלחת התכנית, כמו שיח דיאלוגי, שיקוף וניתוח התנהלותם של הצעירים, ותכנון פעולות לביצוע בנושאים הקרובים לליבם. הם טוענים כי דיאלוג המערב בין חלקים שונים של האוכלוסיה, הוא דרך לחבר את הדילמות האישיות של הצעירים לסוגיות ציבוריות. כך למשל, במקום לראות בהדרה של אוכלוסיות מסוימות בעיה השייכת לפרטים או לקבוצה קטנה, מתאפשרת היכולת להבין את הקשר בין נושאים אלה לבין המבנה והאווירה הכללית בבית הספר, או בקהילה בה הם חיים. בנוסף, רואים הצעירים כי הם בעלי יכולת להשפיע בנושא. התכנית נמצאה משפיעה במיוחד על אוכלוסיות מודרות, במתן תחושה של כוח ויכולת להשפיע.

4.5 השכלה

אבנון (2006) טוען שאזרחות היא שפה, ושלמידתה היא כישור חיים בסיסי הנחוץ לכל שותף בחברה ובמדינה. הוא טוען, שעל מנת שהמפעל ההתנדבותי יתקשר עם זהות אזרחית ומחויבות לדמוקרטיה, יש צורך בהשכלה.

השכלה היא גורם הניבוי הטוב ביותר למעורבות פוליטית (Verba, Schlozman and Brady, 1995). ככל שהפרט משכיל יותר, כך עולה רמת ההכנסה שלו ורמת המקצוע שבו הוא עוסק (והמידה שבה הוא מצריך השכלה וכישורים), אשר מגבירים את מידת מעורבותו הפוליטית. השכלה נמצאה גם כמנבא הטוב ביותר להשתייכות לארגון ללא כוונות רווח, ולהתעניינות בתחום הפוליטי, אשר עשויים להגביר את ההשתתפות האזרחית. באופן דומה, מצאו גדרון ועמיתיו (1999), כי הנטייה להתנדב בישראל, עולה באופן ברור עם ההשכלה (גדרון, דוכין, לזר ושי, 1999). מכך הם הסיקו, כי ככל שאדם משכיל, כך הוא בעל מודעות חברתית גבוהה יותר, והן בעל רווחה אישית, המאפשרים לו לתת דעתו לרווחת זולתו.

4.6 הצגת מגוון דרכי השתתפות

לפי איכילוב (1993), בתהליך החינוך לאזרחות, יש לפרוס בפני בני הנוער את מגוון הדגמים והתפקידים של אזרח בדמוקרטיה. כל הדגמים מניחים שהשתתפות אזרחית היא חיונית לדמוקרטיה, והם נבדלים בטווח ההשתתפות, בתחומים, ובאמצעי ההשתתפות (איכילוב, 1993). ההשתתפות האזרחית בדמוקרטיה נעה בין שני קצוות: הגישה הליברלית בקצה האחד, הטוענת כי יש להפריד בין התחום הפוליטי, שהוא נחלת המדינה וקבוצות אשר רוצות להשפיע על פעולות הממשלה, לבין התחום החברתי-האזרחי, שבו מתרחש מימוש האזרחים כבני אדם. לעומת הגישה הליברלית, לפי הדמוקרטיה המשתתפת, על האזרחים להשתתף בכל התחומים החברתיים (הפוליטיים והלא פוליטיים כמו חברה וקהילה), ויש ליישם את עקרונות הדמוקרטיה בכל

המסגרות החברתיות, וליצור חברה דמוקרטית ולא רק ממשל דמוקרטי. איכילוב (1993) מבחינה בין שלושה דפוסי פעילות אזרחית: פעילות אקטיבית, פעילות פסיבית ומחדל. פעילות אקטיבית היא יצרנית, ותכליתה להשפיע על הסביבה. פעילות פסיבית, היא בעלת אופי צרכני בעיקר, ותכליתה לספק את צרכי הפועל, כמו למשל קריאת עיתונים. מחדל, הוא הימנעות מפעולה אשר יכול לבטא אדישות, או מחאה, שהיא פעילות אזרחית אקטיבית. איכילוב סוקרת את יעדי ההשתתפות האזרחית – גילויי הסכמה ומחאה. היא מציינת את הנימוקים לציות במשטר הדמוקרטי, כמו האמונה בכך שזהו משטר צודק אשר יש לתמוך בו, ומחויבות האזרחים לקבל את תוצאות השתתפותם בתהליך קבלת ההחלטות. מאידך, היא מנמקת את ההצדקות למחאה אזרחית במשטר הדמוקרטי, כמו חופש המצפון וחובתו של האזרח, במצבים מסוימים, להתנגד לשלטון ולגרום לשינוי באמצעים בלתי קונבנציונאליים. במקרים כאלה, המחאה יכולה להיות בעבור חסרי האמצעים בחברה, אמצעי השפעה נוסף. איכילוב מסכמת את דגמי תפקיד האזרח על פני רצף, אשר בקצהו האחד תפישה צרה של תפקיד האזרח, ובקצהו השני תפישה רחבה. הדגם הצר מאופיין במחויבות מילולית לעקרונות, בהתנהגות פסיבית ונטייה לגילויי הסכמה. אזרחות במקרה זה נתפשת כקשורה באופן בלעדי בתחום הפוליטי ובמישור המדינתי. הדגם הרחב של תפקיד האזרח מייצג גישה אקטיביסטית, והוא יכול לבטא גם מחאה. האזרחות בדגם זה, נתפשת כמייצגת מחויבות ומעורבות חברתית במתרחש בתחומים החברתיים השונים, ובמישור המדינתי. לפי איכילוב, תפקידם של גופים חינוכיים, הוא לחשוף את אזרחי העתיד למלוא רצף הדגמים של אזרחות בדמוקרטיה, על מנת שיוכלו לבחור בדגם המתאים להם ביותר.

4.7 סוכן החיברות

החיברות הפוליטי נתפש כתהליך של למידה, המתחיל בגיל צעיר ומושפע ממספר רב של סוכני חיברות (איכילוב, 1984). התהליך מתרחש ברובו תוך התנסות במצבים ובמסגרות לא פוליטיים, ולא בדרך של הוראה ישירה ומכוונת. סוכני החיברות של בני הנוער יכולים להיות למשל חברים, משפחה, בית הספר, תנועות נוער וקהילה תרבותית או דתית. בישראל, נתפשות תנועות הנוער כסוכן חיברות חשוב ביותר, המתווך בין המתבגר לחברה הבוגרת (שפירא, פייר ואדלר, 2004). התנסות בתנועת נוער, במשך שנה ויותר, הינה תופעה המאפיינת כמחצית מבני הנוער. חוקרים רבים מייחסים את כוחן החינוכי והמעצב של תנועות הנוער לשילוב הייחודי שהן מקיימות, בין צרכי עיצוב הזהות של המתבגרים, לבין התכנים האידיאולוגיים אשר התנועות חרתו על דגליהן. אחת הדרכים ללמידה, היא באמצעות היותו של סוכן החיברות הפוליטי מודל להזדהות אשר המתחנך שואף לחקות אותו (איכילוב, 1984). על מנת שסוכן חיברות ישפיע על עיצוב דיעות המתחנך, חייבת להתקיים אינטראקציה בין סוכן החיברות לבין המתחנך, שהיא בעלת תכנים הרלוונטים לתהליך החיברות הפוליטי. המסר יכול להיות מועבר באופן מילולי, או להרמז על ידי התנהגותו של סוכן החיברות. הוא יכול להיות מועבר באופן פורמלי כחלק משיעור, או למשל בשיחה בלתי פורמלית. ככל שהמסרים ברורים, קוהרנטים ותדירים יותר, יש סיכוי רב יותר שישפיעו. ככל שהיחסים בין המתחנך לבין סוכן החיברות קרובים וחיוביים יותר, וככל שהמסר נותן מענה לצרכיו וערכיו של הקלוט, גובר הסיכוי שהמסרים ישפיעו באופן משמעותי יותר. כמו כן, הסכמה בין סוכני החיברות השונים, מחזקת את ההסכמה בין החניך לבין הוריו, מוריו

וחבריו. חילוקי דיעות בין סוכנים, לעומת זאת, מפחיתים את הדמיון בין החניך לבין כל אחד מסוכני החיברות.

5. המכינות הקדם צבאיות

בשנים האחרונות עולה מספרן של המכינות הקדם צבאיות בישראל, הנקראות לעיתים גם 'מדרשות למנהיגות'. המכינות מהוות מסלול שנתי על תיכוני, הפתוח בפני צעירים וצעירות בגיל צבא, והדגש הלימודי והחינוכי בו מותאם להכשיר את החניכים לקראת השירות הצבאי (ישראל, דסברג ורוזנפלד, 1996). ישנן מכינות משותפות לבנים ולבנות, לדתיים ולחילוניים וישנן נפרדות (נספח א'). המכינות מוגדרות כמכינות קדם צבאיות 'דתיות-תורניות' או 'כלליות' שהן חילוניות, או מעורבות מבחינה דתית (מינהל חברה ונוער, 2015). ותיקת המכינות הקדם-צבאיות היא המכינה הדתית 'בני דוד' בישוב עלי, שנוסדה בשנת 1988. מפעל המכינות הכלליות, החל בשנת 1997, במכינות שהוקמו בעקבות רצח ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין ז"ל (חי, 2011). המכינות הלא דתיות הראשונות שהוקמו היו מכינת 'נחשון' החילונית, ומכינת 'בית ישראל' המעורבת מבחינה דתית. כיום, קיימות בישראל 42 מכינות קדם צבאיות, מהן 18 מכינות לבנים דתיים, מכינה אחת לבנות דתיות, 11 מכינות מעורבות, 10 מכינות חילוניות, מכינה רפורמית ומכינה דרוזית (מינהל חברה ונוער, 2015). המחקר המוצג בעבודה זו מתמקד בקבוצת המכינות הכלליות.

בשנת 2008 חוקקה הכנסת את 'חוק המכינות הקדם צבאיות', המסדיר את נוהל ההכרה במכינות קדם צבאיות ואת תיקצובן. במסגרת שיתוף פעולה בין משרד החינוך (הממונה על המכינות הקד"צ במינהל חברה ונוער), למשרד הביטחון (האגף הביטחוני חברתי), ולצה"ל ועל פי 'חוק המכינות', מעניקה המדינה למכינות: הכרה ואישור לפעולה, אישור התכנית החינוכית, אישורי דחיית שירות לחניכים ותיאומים עם גורמי צבא (משרד הביטחון), הקצאת תקציב, ביצוע תהליכי מדידה ובקרה, מערכת פעילות משותפת לכלל המכינות וגיבוי כללי לפעילותן, ימי עיון משותפים, אימוץ על ידי יחידות צה"ל ועוד (מינהל חברה ונוער, 2015).

לפי משרד הביטחון (2012), על המכינות לפעול לעידודם של מיועדים לשירות ביטחון לשרת שירות מלא ומשמעותי בצה"ל. זאת על ידי הגברת המוטיבציה לשירות, עידוד מיצוי יכולות המשרת, חיזוק הנכונות לשרת ביחידות שדה קרביות, ביחידות התנדבותיות ובמסלול הקצונה (משרד הביטחון, 2012). חניכי המכינה הם מי שמיועדים וכשירים לשירות ביטחון, רואים את עצמם מחויבים לשירות מלא ומשמעותי, ושביקשו לדחות את השירות הצבאי לשם לימודים במכינה. על מנת לקבל הכרה לפעילותה של מכינה, עליה להראות כי לפחות 90% מחניכיה התגייסו לשירות מלא בצה"ל, לדאוג כי היקף הלימודים יהיה לפחות חמישים שעות בשבוע, מתוכן לפחות שמונה (16%) יוקדשו להכנה לשירות הצבאי, להציב בין מטרותיה את חינוך חניכי המכינה לנאמנות למדינת ישראל והזדהות איתה כמדינה יהודית ציונית ודמוקרטית, וחינוך החניכים להתגייס לשירות צבאי מלא איכותי ומשמעותי והכשרתם לכך. החוק מאפשר גידול של עד 15% בשנה במכסת החניכים. בשנת 2014 היו כ-2,300 חניכי מכינות למול 10,000 בני נוער אשר הגישו את מועמדותם ללימודים במכינות השונות (ועדת החינוך התרבות והספורט, 2014).

5.1 חזון המכינות הקדם צבאיות הכלליות

המכינות הקדם צבאיות הכלליות הוקמו על ידי קבוצה המורכבת ברובה מקצינים משרתי מילואים, מתחומי עשייה שונים, בהם מתי חי, ארז אשל, אלי בר-אור, רן מרגולין, דני פרדקין, אלי שהרבני, צביקה ארן, גיתי זמיר, דני לימור ואבנר יהודאי (חי, 2011). קבוצה זו, לדברי מתי חי (2011), שהיה ממקימי המכינות וראש מכינת 'עמי-חי', חשה תסכול ממה שזיהתה כמשבר ערכים ומנהיגות, מהפערים החברתיים, ומחוסר הסולידריות המעמיקים בחברה הישראלית ובעיקר החילונית, ושאפה כי המכינות יהוו פתרון לכך. בנוסף, נועדו המכינות להחזיר את החילונים לדרגי הפיקוד הזוטר בצבא, שם הסתמנה דומיננטיות דתית (שלג, 2003).

יעודן של המכינות הכלליות, הוגדר כבניית עתודה של מנהיגות חברתית צעירה ומוטיבציונית, שתפעל כדי להשפיע ולשנות בשירות בצה"ל ולאחריו בחברה האזרחית (חי, 2011). חלק מהמכינות התבססו גם על חזון מרחיק לכת יותר, כמו למשל חזונו של ארז אשל, מקים מכינת עין פרת ולשעבר מנהל מינהל חברה ונוער במשרד החינוך, שרצה 'לבנות את שכבת המנהיגות הבאה של החברה הישראלית' (שלג, 2003). בחזונו של אשל, בוגרי 'המדרשות למנהיגות' יהוו רשת צפופה של חברים, שיעזרו זה לזה כדי לשנות את המצב במדינה על ידי מעורבות אזרחית פעילה. השימוש במילה מנהיגות, עלול לעורר לפי ארז אשל ביקורות ורתיעה של תלמידים מלהגיע למכינה (כאהן, 2007). הוא טוען, כי דוקא כדאי להשתמש במושגים גבוהים כמו 'מנהיגות' ולבחון את המכינות לאורם. אשל מתאר את הקמתן של המכינות הכלליות מתוך ההבנה, כי בציבוריות הישראלית חסרה מנהיגות בכל התחומים, וגורס כי כאשר הציבור יהיה ערכי יותר, הוא גם ידרוש את ערכיותם של מנהיגיו (כאהן, 2007). אשל טוען כי משבר המנהיגות נובע ממשבר זהות, ואי הגיבוש העצמי של המנהיגים, וכי איכות ההחלטה של מנהיג עולה ככל שהוא צנוע יותר, מכיר בהישגים החשובים של העבר, ונכון ללמוד. מהות המנהיגות לפי אשל היא ההבנה של האדם שיש לו בחירה להחליט, לפעול ולעצב את חייו ואת סביבתו. לבסוף, אשל מספר כי היעד היה שבשנת 2015 תהיה מנהיגות חדשה בכל התחומים, אשר תצמח מקרב בוגרי המכינות. מאוחר יותר הגדיר את היעד בשנת 2019 כשנה לשינויים חברתיים מהותיים.

משרד החינוך (מינהל חברה ונוער, 2015) מגדיר את מטרת המכינות בעיקר בתחום השירות הצבאי: "המכינות הקדם-צבאיות הוקמו מתוך מגמה להכין את בני-הנוער, בוגרי מערכת החינוך, לקראת שירות מלא ומשמעותי בצה"ל, לעודד התנדבות ליחידות קרביות, ליחידות מובחרות ולמסלולי פיקוד וקצונה. להעניק להם הכנה נאותה, וחוסן רוחני ופיזי לקראת המפגש עם חיי הצבא..". לצד זה מוזכרות מטרות של עידוד מעורבות חברתית: "לטפח מנהיגות צעירה, להעשיר את עולמם הרוחני-ציוני, להכשיר בני-נוער הנוטלים על עצמם אחריות, חדורי תחושת שליחות, ונכונים לשאת במשימות ובאתגרים הלאומיים בתחומי הביטחון, החברה, החינוך ועוד".

כאהן (2009) טוען, כי תפישות שאינן ציוניות מדגישות את היהדות כדת, בעוד שקיימת ביהדות זיקה ייחודית בין לאום לבין דת. הוא טוען, כי החינוך ארוך השנים לנאמנות למדינה הפך אותה למושא ההזדהות היחיד, וכך היא תפסה את מקומו של מושא ההזדהות הלאומי, העם היהודי (כאהן, 2009). חוסר היכולת להזדהות עם מושא לאומי שאינו הדת או המדינה, יצרו לדעתו קושי, בעיקר בחברה החילונית. לפי כאהן, כאשר המדינה היא הערך העליון היא אינה מספיקה בכדי להצדיק את השירות בצבא, זאת בניגוד לתפישה שהשירות נועד להגנתו הפיזית, הריבונית והלאומית של העם היהודי. הוא טוען, כי תפישה רווחת בציבור בישראל מזהה בין

לאום לדת, מה שמחליש את היכולת לחנך לזהות ולערכים יהודיים-לאומיים בבתי הספר החילוניים, ומביא להתכנסות סביב מכנים משותפים ניטרליים (כמו איכות הסביבה או זהירות בדרכים). כאהן קובע, כי עוצמתה של שכבת מנהיגות ערכית, נגזרת מבהירותה של הזהות הלאומית של חבריה, ממחויבותם למורשת הערכית הלאומית, ומבחירתם בחיים של שליחות, מסירות ואחריות היסטורית - לאומית וחברתית. אלו, בעיניו, היסודות העיקריים שלשם הטמעתם הוקמו המכינות הקדם-צבאיות המעורבות. לפי כאהן, תפקידן המרכזי של המכינות, הוא לגבש את תפישת הזהות הלאומית היהודית בקרב חניכיהן. הוא מתאר את המסר של רוב המכינות כמסר כללי עבור האינדווידואל הבוגר: להוביל קו ציוני וחברתי יותר, בכל מערכת שבה הוא יפעל וישתלב בעתיד. כאהן טוען כי השאיפה הבאה חייבת להיות תפיסת מנהיגות וכוח ציבורי במערכות השונות במדינת ישראל, ובעיקר במערכות הפוליטית, המשפטית והתקשורתית.

מועצת המכינות הקדם צבאיות היא עמותה רשומה משנת 2009, אשר מאגדת את כל המכינות הקדם צבאיות המאושרות על ידי משרדי הביטחון והחינוך (זמיר). המועצה משמשת כארגון גג, המאפשר לקדם נושאים משותפים במכינות עצמן ומול הממשלה, הצבא, החברה הישראלית והעולם היהודי. בשנת 2013 החליטה מועצת המכינות לפעול לקידום חזון ויעדים משותפים של כלל המכינות, הדתיות והכלליות, בעיקר בתחום הבוגרים. המכינות הציבו לעצמן יעד ליצירת תהליך מתמשך, אשר יביא לכך שמירב בוגרי ובוגרות המכינות יבחרו בחיים של שליחות והגשמת חזון חברתי. זאת, על ידי עידוד השתלבות בשירות הציבורי, השתלבות במערכת המוניציפלית, השתלבות בתחום החינוכי הפורמלי והלא פורמלי ובעמותות במגזר השלישי, והקמת קהילות חיים באזורים מוחלשים. בנוסף, מגדירה המועצה כיצד ישמרו המכינות על קשר עם בוגריהן במהלך השירות הצבאי ולאחריו. בין הפעילויות שמוזכרות: תכניות של לימוד שמשלבות בחלקן עבודה חקלאית, תכנית ליזמות שיתופית ולהקמת קהילות, תכנית הסבה והשמה של בוגרי המכינות לשירות הציבורי, סיוע לקהילות מתהוות באזורים מוחלשים ובעיקר בנצרת עלית וערד. בנוסף לתחום הבוגרים, הציבה מועצת המכינות יעדים גם לתמיכה בתלמידי מכינות מעוטי יכולת, הרחבת קליטת חניכים מאוכלוסיות ייחודיות ועוד.

5.2 חיי היום-יום במכינות הכלליות

סדר היום של חניכי המכינות הקדם צבאיות הכלליות הוא אינטנסיבי ביותר, ומכוון לעירור תהליכים של בירור זהות, לימוד והרחבת אופקים, עשייה חברתית והכנה לשירות צבאי. התפישה החינוכית במכינות היא שבתהליך ארוך, החיים בסדר יום שכזה, יגבירו את מעורבותם החברתית של החניכים. התכנית השנתית כוללת לימודים בתחומים מגוונים, כמו תרבות יהודית, ציונות, פילוסופיה כללית ואמנות, הכרת הארץ דרך טיולים וסדנאות, תרומה לחברה על ידי יום התנדבות בשבוע ויזום פרויקטים בנושאים אקטואליים, והכנה פיזית והכרות עם צה"ל (חי, 2011). פעילות ההתנדבות הקבועה במכינות נעשית בדרך כלל בישוב בו נמצאת המכינה. חלק מהמכינות ממוקמות בשכונות מצוקה או עיירות פיתוח, ושמות דגש על פעילות חברתית עם הקהילה המקומית, כמו למשל מכינת תל"ם ביפו. ישנם שבועות עיוניים ושבועות של לימודי חוץ. בשבועות העיוניים מתקיימים שיעורים וסדנאות משמונה בבוקר ועד עשר בלילה (אנטלר, 2006). בשבועות החוץ מתקיימים קורסים בהשרדות, ג'דנ"ע, סיורים ברחבי הארץ, או שבועות מרוכזים המוקדשים ללימוד נושא כמו לימוד הנגב.

במהלך השנה מלווה תהליך החניכים על ידי סגל המכינה, במטרה לעבד את חוויות היום יום ולהפכן לאבני דרך בפיתוח הזהות המתחדשת של החניכים (בן שמואל, 2010). התפישה החינוכית של המכינות, שואפת לחולל אצל החניכים הסתכלות מחודשת שתוביל לשינוי בראיית האדם את עצמו, את יחסו לחברה ואף במרכיבים באישיותו. המכינות שמו להן למטרה לפתח בקרב החניכים שאיפה למציונות, אחריות אישית ולאומית, רגישות חברתית ומחויבות לעשות מאמץ לשיפור החברה בישראל בכללותה (בן שמואל, 2010). הלימוד והפיתוח העצמי, מסייעים לפרט להבין טוב יותר את עצמו ואת מקומו בחברה ומתוך כך, לפי גישה זו, הוא נעשה לאזרח ולאדם טוב יותר והחברה עצמה יוצאת נשכרת.

חניכי המכינות הכלליות מגיעים בדרך כלל מרקעים שונים. בחלק מהמכינות ישנה שאיפה ליצור בכל שנת לימודים קבוצה שתציג את מגוון האוכלוסיה בישראל, ומוגדרות מכסות של בנים ובנות, דתיים וחילונים, מקומות וצורות התישבות שונות, תחת הקריטריון של מועמדים לשירות צבאי. ישנם חניכים שהמכינה היא חשיפה ראשונה עבורם לנושא היהדות ולדת (אנטלר, 2006). בשנים האחרונות, הוקמו גם מכינות המיועדות לנוער מאוכלוסיות מצוקה, נוער עולה ותלמידים מאותגרי למידה (שלג, 2003; הר זהב, 2013). גם צוות המדריכים במכינות המעורבות הוא מעורב, בדרך כלל בנים בנות דתיים וחילונים (אנטלר, 2006).

מרכיב משמעותי בחיי היום-יום במכינה הוא 'הניהול העצמי' או 'הניהול המשותף'. חניכי המכינות לוקחים חלק בועדות האחראיות על התכנים, התרבות, הטיולים, העשייה החברתית, גיוס חניכי המחזור הבא ועוד (שלג, 2003; חי, 2011) כך, שותפים החניכים, במידה זו או אחרת, בקביעת לוח הזמנים השבועי, הם מוסמכים לקבוע כי חבר שלא עמד בקריטריונים החברתיים (כמו השתתפות בתורנויות ובשיעורים) יעזוב את הקבוצה, ולעיתים גם בעלי האפשרות להשפיע על שיבוץ המורים. בתחילת השנה מנסחים החניכים תקנון, ומדי שבוע נערך כינוס מליאה בו מועלות סוגיות לדיון על אורחות החיים במכינה.

במאמרה על בוגרי מכינות קדם צבאיות דתיות, כותבת רוסמן (2006) על האופן שבו בוחרים צעירים שסיימו את מסגרת הלימוד התיכונית הדתית, את המוסד בו ילמדו לפני שירותם הצבאי (רוסמן, 2006). בדומה לתהליך הבחירה של חניכי המכינות הכלליות, כותבת רוסמן כי הבחירה נעשית על פי נטיית הלב. יש מי שמעוניין בהכנה פיזית ממשית לקראת השירות הצבאי, יש מי ש"הנוף הנשקף מחלונות בית המדרש מושך את ליבו", אחרים מחפשים מקום שיאפשר להם לעצב את אישיותם דרך הלימוד, אחרים מגיעים עם חברים או בעקבות אחים, ויש שמתרשמים מסגל המרצים, מבוגרים שסיימו את שנת המכינה, או מהאווירה בה. היא מתארת גם, כי ישנם צעירים אשר אינם יודעים להסביר את הבחירה, ומרגישים שמהו לא מוסבר באווירה של המקום משך אותם לשם. היא מציינת, כי בוגרים רבים סיפרו על רצון ללמוד על מנת לעשות, ואמונה שהלימוד יניב פירות.

מספר מכינות קדם צבאיות מפתחות תכניות יחודיות ומסלולי המשך לבוגרי המכינות, במהלך השירות הצבאי ולאחריו (מינהל חברה ונוער, 2015). מטרת מסלולים אלה, היא מיצוי הפוטנציאל הקיים בבוגרי מכינות ומימושם במסגרות התורמות לחברה בישראל. בין מסלולים אלה למשל, סמינר למשתחררים משירות צבאי, המיועד לבוגרי כלל המכינות, אשר כולל תכנים הקשורים לאפשרויות השכלה ותעסוקה, התנהלות כלכלית, וחיזוק רוח העשייה החברתית.

5.3 בוגרי המכינות הקדם צבאיות הכלליות ומעורבותם האזרחית

בשנת 2009 יזמה קרן אבי חי, התומכת במספר מכינות קדם צבאיות, הקמת מאגר נתונים עבור המכינות הקדם צבאיות בהן תומכת הקרן. המאגר כולל נתונים על חניכי ובוגרי המכינות (שש ועשר שנים מסיום המכינה), ונועד לשמש אותן ככלי לניהול, להערכה ולשיווק. הנתונים הכמותיים העולים ממאגר הנתונים של קרן אבי חי, מאפשרים לגבש מושג ראשוני לגבי השפעת שנת המכינה על המעורבות האזרחית של בוגריה. עם זאת, המדידות מספקות תמונת מצב בנקודת זמן מסוימת, ולא מאפשרות להבין את התפישות והעמדות אשר מניעות את המשתתפים, להסביר את הממצאים, או לתאר מגמות בהלכי הרוח. המחקר המוצג בעבודה זו, אשר נערך בשיטה האיכותנית, נועד להעמיק ולזהות מגמות נוספות ומורכבות יותר. הוא מאפשר ללמוד על התהליכים המתמשכים אשר עוברים בוגרי המכינות, ולהבין את משמעות החוויה האישית והמשותפת של כלל האנשים הלוקחים חלק בתהליך החינוכי במכינות – הבוגרים, ראשי המכינות והממונים במשרדי הממשלה.

סקר בוגרי המכינות של קרן אבי חי, מצא כי רבים מהבוגרים עוסקים בחינוך ובהדרכה (מכון היזון, 2012). 65% מהבוגרים התנדבו ו- 19% מהבוגרים עובדים בעמותות (לעומת 13% מכלל האוכלוסייה ב- 2007). באופן כללי, נמצאו אצל בוגרי המכינות יותר התנדבות, יותר מעורבות פוליטית ויותר חיים בקהילות חיים משימתיות מבכלל האוכלוסייה. הבוגרים מתנדבים בעיקר במסגרות של סיוע לאוכלוסיות נזקקות, ובתחומים של חינוך, תרבות ופנאי. רמת המעורבות הפוליטית של בוגרי המכינות משתנה בין המכינות. למשל, 45% מבוגרי מכינת רבין דיווחו על רמת מעורבות בסיסית, בעוד 92% מבוגרי מכינת ימין אורד דיווחו על חוסר מעורבות פוליטית וציבורית.

אחוז גבוה מהבוגרים שהשתתפו בסקר, מעידים כי המכינה תרמה להם באופן משמעותי בתחומים שונים: מוטיבציה לעסוק בפעילות חברתית – קהילתית (75%), מוטיבציה לעסוק בפעילות התנדבותית (71%), גיבוש עמדה פוליטית (36% - 55% במכינת ימין אורד, 45% במכינת הנגב, 41% במכינת רבין). מרבית הבוגרים, מעידים כי היו מעוניינים להשתתף בפעילות התנדבותית במסגרת כל מכינה ולאז דוקא המכינה שלהם.

בשנת 1996 פורסם סקר על חניכי ובוגרי מכינות קדם צבאיות דתיות (רוזן, דסברג ורוזנפלד, 1996). החוקרים מעידים כי להפתעתם, נענה מספר רב של משיבים לסקר, כמות גדולה בהרבה מהמצופה. הם טוענים, כי הכמות הגדולה של המשיבים, מעידה על כך שמדובר באוכלוסייה עירנית ואיכפתית. הסקר מעיד על שביעות רצון גדולה של בוגרי המכינות, ועל השפעה משמעותית של המכינה עליהם. נמצא, כי התלמידים המרוצים והמושפעים יותר מהמכינה, גם נוטים יותר לשירות קבע, מעידים שקיבלו חיזוק במוטיבציה לשירות צבאי במהלך המכינה, ופחות מתכננים טיול לחו"ל לאחר השחרור מהצבא.

השירות בצה"ל הוא אחד המאפיינים החברתיים והאישיים הבולטים ביותר בחיי המתבגרים בישראל ובביוגרפיה המתגבשת שלהם, והוא מהווה כלי לביטוי מעורבות אזרחית. מחקרים מצאו קשר חיובי בין ערכי הפרט לבין נכונותו לשרת ביחידה קרבית (פישרמן וסבן, 2003). פישרמן וסבן (2003), תיארו שני גורמים מרכזיים למוטיבציה לשרת ביחידה קרבית: גורמים אידיאולוגיים-לאומיים, כמו מניעים ציוניים ומניעים דתיים, וגורמים פסיכולוגיים-אישיותיים, כמו רצון להתפתח באופן אישי וזהות האני. במחקר שערכו, מצאו פישרמן וסבן, כי

בקרב בוגרי המכינות הדתיות נמצא קשר חיובי ומובהק בין נכונות לשרת ביחידה קרבית, לבין המימד של כנות ואמיתיות שבזהות האני. בקרב בוגרי המכינות הכלליות, לא נמצא קשר מובהק בין נכונות לשרת ביחידה קרבית לבין זהות האני או מרכיביה השונים (פישרמן וסבן, 2003). את הממצאים האלה ניתן, לדעת החוקרים, לשייך לכך שהמכינות הכלליות מתמקדות בהכנה לשירות צבאי ובתרומה לחברה הישראלית, בעוד המכינות הדתיות מתמקדות בגיבוש זהות אמונית וזהות האני, לצד ההכנה לשירות. עוד נמצא, כי המתבגרים הלומדים במכינות קדם צבאיות דתיות, מגלים נכונות רבה יותר לשרת ביחידות קרביות בהשוואה למתבגרים במכינות הכלליות. הבדל זה, יכול להיות מוסבר לטענתם בנכונות המתבגרים לשרת לפני הלימוד במכינות, בשל האוירה בבית ההורים והסביבה החברתית. בעת הלימוד במכינה אמנם המוטיבציה לשירות עולה בקרב שתי האוכלוסיות, אך המוטיבציה של המתבגרים במכינות הכלליות לא מדביקה את הפער הקיים בינם לבין חבריהם במכינות הדתיות.

בסוף שנת 2013, הצביעה ועדת החינוך התרבות והספורט של הכנסת ה-19 על ירידה סטטיסטית במוטיבציה לשירות בצה"ל (ועדת החינוך התרבות והספורט, 2014). מצד שני, זוהתה עליה ברצונו של הנוער האיכותי לתרום, לשרת בשנות שירות או מכינות קדם צבאיות לפני השירות הצבאי. הועדה הכירה בכך ששנת המכינה מגדילה באופן מובהק את ההשתתפות בשירות איכותי ומשמעותי, תורמת לצבא במילוי משימותיו, ולחברה שאליה יוצאים הצעירים בתום השירות הצבאי המשמעותי. זאת, מתוך הבנה כי ההכנה לקראת הצבא במכינות, מתבטאת בגיבוש עמדות לגבי העם והמדינה עליהם מתגייסים בוגרי המכינות לשמור, ולגבי מהו הטוב הקולקטיבי המשותף, שעבורו כדאי לתרום את חלקם כיחידים, ולעיתים לסכן את חייהם בשבילו (ועדת החינוך התרבות והספורט, 2014). לפיכך, הובע בוועדה רצון למצוא כלים להגדיל את היקפי המכסות של הנוער שמקבל אישור לדחות את השירות הצבאי וללכת למכינות קדם צבאיות ולשנות שירות. לעומת זאת, מציגה אבנשפנגר במחקריה טענות אחרות. במחקרה משנת 2011 טענה אבנשפנגר שבמכינות רבות שיעור הבוגרים הבנים המשרתים בשירות קרבי, בפיקוד הזוטר, בקצונה ובשירות קבע אינו שונה בהרבה מהשיעורים בכלל האוכלוסיה (אבנשפנגר, 2011). באופן ספציפי יותר, היא מצאה שיעורים גבוהים יותר בקרב בנים בוגרי המכינות הדתיות בהשוואה לבנים בוגרי המכינות הכלליות, היא מצביעה על ירידה בשיעור ההולכים ליחידות קרביות במהלך השנים בקרב בוגרי מכינות, ועל ירידה בשיעור היוצאים לקצונה. עוד היא טוענת כי בשנים 2001-2004 פחות מ-50% מבוגרי המכינות הלכו למסלול הפיקוד הזוטר, שיעור שלטענתה נמוך מהמצופה מהמכינות, אשר מחנכות לפיקוד. אבנשפנגר מציגה טענות דומות גם לגבי שיעור היוצאים לקצונה. עם זאת, נתוני המחקר שערכה, מלמדים כי ביציאה לפיקוד הזוטר היתה עליה במהלך השנים, וכי שיעור בוגרי המכינות הבנים המשרתים ביחידות קרביות, גבוה בכפי שניים מכלל האוכלוסיה בצה"ל. אבנשפנגר גם מתארת כי בניגוד לציפיות, הנכונות להתנדב בקרב בוגרי המכינות הולכת וקטנה ככל שהתפקיד הופך להיות תובעני יותר. במחקר המשך שערכה (2014), הצביעה אבנשפנגר על מגמת ירידה נוספת בשיעורי תרומת המכינות לצה"ל, זאת למרות גידול במספר החניכים ובמספר המכינות (אבנשפנגר, 2014). היא טוענת, כי המכינות מצליחות לגייס יותר חניכים, אך ההצלחה אינה מתורגמת לתרומה משמעותית יותר לצה"ל במערך הפיקוד, הקצונה והקבע. אבנשפנגר מראה, כי בחלק מהמכינות היה גידול משמעותי במספר הבוגרים שהלכו למערך הלוחם, לפיקוד ולקצונה, ואילו באחרות היתה ירידה. מסקנתה ממחקר ההמשך היתה, שתרומת המכינות פחתה עוד יותר מבעבר. אבנשפנגר מסכמת כי קיים פער גדול בין

המטרה המוצהרת של המכינות, לבין התפוקות בפועל. לדעתה, המכינות נועדו להכשיר קבוצת איכות, ולכן צריך לצפות לתוצאות מעולות בתרומה לצבא, ולא לכאלה שהן טובות רק במעט מכלל האוכלוסיה, ובחלק מהמכינות אף דומות. היא טוענת כי אין טעם לממן מכינה אשר שיעור היוצאים בה לקצונה הוא דל, וכי משרד הביטחון צריך לקבוע מדדים ברורים ולפקח יותר (אבנשפנגר, 2011).

1. מערך המחקר

מחקר זה הינו מחקר איכותני – פנומנולוגי. סוג מחקר זה, מתאר את המשמעות הסובייקטיבית של חוויות שנחו באופן אישי על ידי מספר משתתפים (Creswell, 1998). במחקר פנומנולוגי, תהליך איסוף הנתונים ממוקד בראיונות עומק, מהם ניתן ללמוד על החוויה ועל משמעות התופעה עבור המשתתפים בחיי היום-יום שלהם, ולתת את הדעת על המשותף והשונה. הבנת החוויה של פרטים אשר מובילים או חווים תהליך חינוכי, היא דרך יעילה לחקר ארגון, מוסד או תהליך חינוכי (Seidman, 2013). מונחים אבסטרקטיים כמו "חינוך", מובנים באופן הטוב ביותר דרך החוויה האינדוידואלית והקולקטיבית של אנשים. שיטת המחקר האיכותנית מדגישה מרכיבים של התנהגות אנושית וחיי חברה, בסיטואציות טבעיות (Punch, 2013). המחקר האיכותני, בשונה מהמחקר הכמותני, הוא רגיש להקשר, ומאפשר ללמוד על תהליכים ושינויים. ביכולתו גם לתאר תמונה ספציפית ואישית יותר. הניתוח האיכותני בעבודה זו, איפשר להבין את החוויה האישית והמשותפת של המשתתפים בתהליך החינוכי במפעל המכינות. ניתוח הממצאים הניב מסקנות לגבי תרומתו של התהליך החינוכי במכינות, העלה סוגיות לדיון על המורכבויות שבו, והציע כלים מעשיים ותיאורטיים שעשויים לשרת את מפעל המכינות.

2. כלי המחקר ואיסוף הנתונים

איסוף המידע במחקר נעשה באמצעות שלוש דרכים עיקריות: ראיונות עומק חצי מובנים, תיעוד ותצפיות. במסגרת איסוף הנתונים נערכו תשעה-עשר ראיונות עם בוגרי וראשי מכינות קדם-צבאיות כלליות, ועם ממונים במשרד הביטחון והחינוך על המכינות הקדם צבאיות. הראיונות איפשרו להבין, ממגוון זוויות, את העמדות והתפישות של בוגרי ומובילי מפעל המכינות הקדם צבאיות הכלליות לגבי אופן מעורבותם האזרחית של הבוגרים, לגבי תרומתם לחברה האזרחית בישראל, לגבי הפרקטיקות המשמשות במכינות לחינוך למעורבות אזרחית, ולגבי האופן שבו מתבטא השיח של החברה האזרחית במכינות. הראיונות נערכו לרוב במפגש פנים מול פנים במקומות ציבוריים כמו בתי קפה או אוניברסיטאות, במשך כשעה. שניים מהראיונות התקיימו טלפונית, בשל מגבלות של לוחות הזמנים של מרואיינים המכהנים בתפקידים ציבוריים, ולאחר מספר נסיונות, שלא צלחו, לקיים פגישה פנים מול פנים. בראיונות נעשה שימוש בפרוטוקול ראיון, אשר כלל שאלות אודות התכנים המרכזיים בשנת המכינה, תפישות המעורבות האזרחית והשפעותיהן על אורח החיים של הבוגרים כיום, ותרומת המכינות לחברה האזרחית. עם זאת, במהלך הראיון התאפשר למרואיינים לדבר באופן רצוף, להתייחס ולהרחיב כרצונם בכל נושא (ראה פרוטוקול הראיון בנספח ד'). הראיונות הוקלטו ותומללו.

החומר המתועד שנתח במחקר כלל פרוטוקולים של אירועים הקשורים בנושא המחקר. ביניהם מסמכים פנימיים, לוחות זמנים שבועיים ושנתיים של המכינות, ופרסומים לאירועים המיועדים לבוגרי המכינות. כמו כן, נערכו תצפיות של החוקרת בכנסים, בימי עיון לבוגרים ולראשי מכינות וביום מיון מועמדים למכינה.

3. אוכלוסית המחקר והמדגם

אוכלוסית המחקר כוללת את כלל השותפים במפעל המכינות הקדם צבאיות הכלליות, בהן בוגרי המכינות, ראשי המכינות והממונים בשירות הציבורי. המדגם הורכב מארבעה-עשר בוגרי תשע מכינות קדם צבאיות כלליות, שלושה ראשי מכינות קדם צבאיות כלליות (בהם ראש מועצת המכינות), הממונה מטעם משרד הביטחון והממונה מטעם משרד החינוך על המכינות הקדם צבאיות (רשימת המראויינים מופיעה בנספח ב'). המראויינים בוגרי המכינות שהשתתפו במחקר, סיימו את שנת המכינה לפני חמש שנים לפחות, זאת על מנת לאפשר להם להביע תובנות מגובשות על שנת המכינה שעברו, ופרספקטיבה על השפעתה גם לאחר השירות הצבאי. גילאי המראויינים בוגרי המכינות נעו בין 25 ל-37, מרביתם סטודנטים, מתגוררים בגוש דן או בירושלים וללא ילדים. שיטת הדגימה של המראויינים בוגרי המכינות היתה דגימת נוחות משולבת עם דגימת מכסה. הדגימה נעשתה על ידי פניה לרכזי בוגרי המכינות, אשר הפנו לבוגרים מתאימים, או באופן ישיר לבוגרי מכינות קדם צבאיות אליהם יש נגישות. זאת, תוך התחשבות במרכיב הייצוגיות הפרופורציונאלית מבחינה מגדרית ומבחינת סוגי המכינות הכלליות (חילוניות ומעורבות). הפניה למנהלי המכינות ולממונים ממשרדי הביטחון והחינוך, היתה פניה טלפונית ישירה. כלל המשתתפים הביעו נכונות מלאה להשתתף במחקר, וכן חתמו על טופס הסכמה מדעת (ראה נספח ג'). המחקר אושר על ידי ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית.

4. ניתוח הנתונים

הנתונים אשר נאספו במחקר באמצעות תמלולי הראיונות, המסמכים והתצפיות, נותחו באמצעות ניתוח תוכן איכותני. התייעוד שימש בעיקר לקבלת דוגמאות על מפעל המכינות. ראשית, זוהו שלוש תמות וקטגוריות מרכזיות: פיתוח הון חברתי על ידי יצירת תחושת קהילתיות, ממלכתיות ככלי מאחד וחינוך למעורבות אזרחית. בהמשך, שויכו הנתונים לאותן קטגוריות ונערך ארגון מחדש של המידע ליחידות משמעות מחודשות. לבסוף, נותחו היחסים בין הקטגוריות ביחס לשאלות המחקר של עבודה זו.

המחקר האיכותני, בשונה מהמחקר הכמותני, הוא רגיש להקשר ומאפשר ללמוד על תהליכים ושינויים. למתודות האיכותניות יתרונות, אשר עשויים לפצות על חסרונות המתודות הכמותניות. עם זאת, המחקר האיכותני מוגבל ביכולתו להקיף את כלל הדקויות של נושאי המחקר, בשל המדגם הקטן יחסית של המראויינים. כמו כן, מכיוון שמדובר במחקר איכותני המבוסס על מספר קטן יחסית של נחקרים, יש קושי בהכללת הממצאים. לבסוף, להיותי כחוקרת, בוגרת מכינה קדם צבאית כללית בעצמי, ואחות למנהל תכנית שנה א' במכינה, ישנן כמובן השלכות על מחקר זה. ההכרות והקירבה האישית לתחום, איפשרו לי לגבש נושא מחקר אשר זיהיתי כמעניין וכחשוב, אשר יכולות לצמוח ממנו תובנות שיכולות לתרום למפעל המכינות ולתחום החינוך למעורבות אזרחית. עם זאת, מובן כי בתהליך איסוף הנתונים, ניתוחם וגיבוש הממצאים והמסקנות, קיימות הנחות מקדימות בגישתי כלפי הנושא, אשר קיבלו ביטוי במחקר.

1. "אוזן קשבת כללית לכל מסגרת שנמצאים בה": פיתוח הון חברתי על ידי יצירת תחושת קהילתיות

מבוא

השיח במונחים של קהילתיות שגור בניהם של בוגרי המכינה. אמנם רק חלקם חיים כיום במסגרות חיים קהילתיות, אך כולם ביטאו השקפות של תלות הדדית בחברה ושל מחויבות כלפי אנשים אחרים. תחושת הקהילתיות נבנית בין בוגרי המכינה לבין עצמם, ובמונחים מסוימים גם עם כלל החברה בישראל. תחושת קהילתיות עשויה ליצור ערכים ונורמות משותפים, שבהתבסס עליהם, פועלים יחד פרטים וקבוצות בחברה לקידום מטרות משותפות. בכך, תורמת תחושת הקהילתיות לפיתוח הון חברתי. תחושת הקהילתיות במכינה נוצרת באמצעות

1. שיח במונחים קולקטיביסטים
2. התעוררות של אשמה על אי עשייה חברתית בקרב בוגרי המכינות
3. יצירת שפה משותפת וברורה בתוך עולם המכינות
4. שזירתם של מאפיינים של קהילה שיתופית בשנת המכינה ולאחריה

1. שיח במונחים קולקטיביסטים

המסר מהמכינה

כאשר נשאלו בוגרי המכינות שהשתתפו במחקר מה הוא המסר העיקרי שמנסה המכינה להעביר בעיניהם, התחלקו התשובות לשתי אפשרויות מרכזיות. חלק מהבוגרים, חשו שהמכינה מכוונת את חניכיה ובוגריה לקחת חלק אקטיבי בזירה החברתית, ולנתב את חייהם במסלולים שיאפשרו להם מעורבות אזרחית גבוהה, כמו חינוך או עבודה עם אוכלוסיות מוחלשות. קבוצה אחרת של בוגרים, תיארה את המסר של המכינה ככזה הדוחף כל בוגר לממש את עצמו לפי נטיות ליבו, אך להיות הכי טוב בכל דבר אשר יבחר לעשות: "כל אחד מביא את עצמו למימוש עצמי בתקוה שהוא גם רואה את החברה הישראלית דרך המימוש העצמי שלו."¹ כאשר נתבקשו הבוגרים מהקבוצה השנייה לתאר מה הכוונה בלעשות את המקסימום בתחומם, כללו התשובות: סיוע לאוכלוסיות מוחלשות דרך המקצוע (למשל, מעצב שיפנה לעיצוב עזרים לאנשים עם מוגבלויות), אחריות ציבורית, הכרות עמוקה של החברה וסוגיות בחברה וקידום של פתרונות, השפעה על הסביבה דרך יחסי עבודה טובים, רמת מוסריות גבוהה, ויצוג של ערכים (למשל קידום ערכים דרך אמנות). נראה כי כל אחד מהבוגרים עבר תהליך אחר בשנת המכינה, והפנים את אחד מהמסרים האלו, ללא קשר הכרחי למכינה בה היה או לקבוצה ממנה היה חלק.

בראיה רחבה יותר, התפישה לפיה כל אחד יפנה לתחום עיסוק אחר ויקיים בחייו את ערכי המכינה, היא חלק מרעיון קהילתי בו רוצים העומדים בראש מפעל המכינות לראות את

¹ מתוך ראיון שנערך עם ראש מכינה 4/5/2015

בוגרי המכינה גם בשדות של כלכלה, תקשורת, עסקים, צבא וטכנולוגיה. על ידי יצירת רשת חברתית רחבה ורב תחומית, ניתן יהיה לקדם טוב יותר, בעינייהם, את הרעיונות והערכים המשותפים של בוגרי המכינות, ולייצר שינויים.

קולקטיביזם

למרות ההבדל בין שני המסרים לעיל, האחד מכוון לעיסוק צר והשני לעיסוק רחב, ניתן לזקק מכנה משותף לשניהם, אשר חזר בכל הראיונות, והוא האמירה הקולקטיביסטית ותחושת הסולידריות החזקה. נראה, כי המכינות עובדות לפיתוח תחושת קהילתיות בקרב החניכים והבוגרים, ואכן הם מבטאים אמירה לפיה האדם אינו לבד בעולם, הוא חלק ממשוה גדול יותר, והוא בעל אחריות ומחויבות כלפי האנשים סביבו. הבוגרים שואפים לממש את הציפייה הקיימת מהם לקחת את כל מה שלמדו בשנת המכינה, ולהשקיע במקום אחר.

משתתפי המחקר דיברו על תפקיד הבוגרים להסתכל "ימינה ושמאלה" ולהיות מעורבים בנעשה סביבם בחיי היום-יום. להיות אדיבים ומסורים לאחרים, לא לדרוש לעצמם יותר משיש לאחרים, לפעול למען אנשים שנוקקים לכך, לקחת חלק פעיל במצבי חירום במדינה ולא להיות מונעים רק מאמביציה אישית ומימוש האינדוודואל. גישות אינדוודואליסטיות, הדוגלות בתעדוף של מימוש שאיפות הפרט והעיסוק בעצמי, נחשבות בעייתיות בעולם המכינות, וכרעה חולה בחברה המערבית. חלק מהמרואיינים הביעו הסתייגות מלבחור במקצוע שהוא "רק בשביל עצמם", ודיברו על הרגשה שמקצועות חברתיים הם הדבר הנכון לעשות. אחד מראשי המכינות כינה את תפישתו האידיאולוגית כיצירת "אליטה משרתת"², קבוצה אשר חשה סיפוק מעשיה למען הזולת והחברה, ולא דורשת תמורה במושגים חומריים. מהמחקר עולה, כי ישנה הרגשה בקרב הבוגרים שדברים לא יכולים לעבור לידם יותר, ומחייבים אותם להתייחסות מילולית או מעשית. לעיתים, הושמעה ביקורת על בוגרים שלא מביעים ענין בנעשה במדינה, במתרחש בחדשות וכו'. הפרקטיקות שהזכירו המשתתפים, ביטאו שאיפה לתת מעצמם לזולת מעבר למצופה. כך למשל, דיברו על פרקטיקות של סולידריות בשירות הצבאי, כמו החלפה בשמירה 10 דקות לפני הזמן, להיות הראשונים להתנדב לנקות את השירותים, או לשמור בשבת. הבוגרים דיברו על מצבים שבהם הבחירה בסולידריות היא ברורה עבורם, כמו למשל נוכחות פיזית באזורים של אי יציבות בטחונית בשעות חירום (שלא במסגרת צבאית). אחת הבוגרות תיארה את נוכחותה בעיר בקו העימות בעת מלחמה בשנת המכינה, ואת ההחלטה שלא להכנס לאזור המוגן בעת אזעקה, על מנת להשאר עם הקשיש שאותו ביקרה. אותה צעירה גדלה בקו העימות, וההתמודדות עם מלחמה בשנת המכינה הציפה בה זכרונות ילדות קשים:

"מצד אחד היה ברור שצריך ללכת, מצד שאני זה העלה זכרונות קשים מהילדות מהמלחמה.. לא לתת הרגשה שנטשתי ברגע האמת. לפעמים אתה צריך לשים את עצמך במקום של סכנת חיים בשביל שלא תהיה אדיש"³

בשנת המכינה, חיים חניכי המכינה את הגישה הזו הלכה למעשה. החיים במכינה הם חיי שותפות קבוצתיים, וישנו מסר ברור שלצד שאיפות החניכים לפיתוח אישי, עליהם להיות ראשית מחויבים

² מתוך ראיון שנערך עם ראש מכינה 4/5/2015

³ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת עין פרת 22/01/2015

לקבוצה, החל מהשתתפות בתורניות, דרך נכונות להתפשר ברשימת קניות האוכל, ועד לדיונים על כך שניהול מערכת יחסים זוגית בין חניכים במכינה עלולה לפגוע בתחושת הקבוצתיות. ההצלחה האישית, היא בדרך כלל משנית בסדר העדיפויות להצלחה כקבוצה. שיח במונחים של קולקטיב, תשומת לב ומחויבות לזולת, יוצרים תחושת שייכות ומעורבות של הפרט בנעשה סביבו. השימוש בשיח קולקטיביסטי בשנת המכינה, מצביע על שאיפת הצוות החינוכי במכינות ליצור בקרב הבוגרים תפישה, לפיה הם חלק מקהילה. מה שעשוי כאמור, לתרום לחיזוק ההון החברתי.

2. תחושות אשמה על אי עשייה חברתית בקרב בוגרי המכינות

רוב מוחלט של בוגרי המכינות אשר השתתפו במחקר, דיברו על רגשות אשם על אי עשייה חברתית. מרבית הבוגרים הביעו צער במהלך הראיון, מכך שנסיונות החיים הנוכחיות שלהם והתקופה בה הם נמצאים (לימודים, זוגיות) לא מאפשרות להם לממש את ערכי המכינה, כמו למשל להיות מעורבים בפרויקטים של המכינה, או להיות פעילים חברתית. כפי שהסבירה אחת מהמראיינות:

"יש כאלה שאני יודעת שהם פעילים בכל מיני מסגרות.. זה עדיין בוער בהם לעשות איזה משהו, אני כזה כן, אבל אני לומדת תזונה, אני לא לומדת חינוך או משהו כזה.. משום מה אני מרגישה שאני מתנצלת על העניין של התזונה.. ובשנייה שאני אצא למסגרת שהיא קצת יותר פנויה, אני מקווה שהיא תהיה יותר פנויה, אני חושבת שיהיה לי יותר אכפת לעזור בקהילה שלי, ברמה המערכתית, זה נראה לי מה שצריך".⁴

הבוגרים חשים שהתהליך שעברו במכינה נועד להשפיע עליהם אל מעבר לשנת המכינה, ולכן ישנה תחושת אחריות שמלווה אותם כבוגרים. מרבית הבוגרים אשר השתתפו במחקר, נמצאים בשנות העשרים לחייהם. רבים מהם התנצלו והדגישו כי נקודת הזמן הנוכחית בה מתקיים הראיון, אינה דוגמא טובה לאיך שהיו רוצים לחיות את חייהם. הם חשים שכיום הם "מנסים לחיות", נמצאים ב"שלב קצת אגואיסטי" או "נשאבו לשיגרה של לימודים ועבודה", וכאשר תסתיים התקופה הנוכחית, הם יצליחו לשלב את ערכי המכינה בחיים שלהם. נראה, כי בחלק מהמקרים, קשורה האשמה לרעיון הקולקטיביסטי שהפנימו, והתחושה נובעת מכך שהבוגרים עסוקים כיום בדברים שמקדמים את החיים האישיים שלהם, מה שבא, לתפישתם, על חשבון עשייה חברתית ציבורית. אחדים הסבירו כי מדובר בתהליך טבעי, המתרחש בעיקר בשנות העשרים והשלושים של בוגרי המכינה, שבו אנשים מתכנסים פנימה, מקימים משפחה ובונים את עצמם כאינדוידואלים. רבים דיברו על קול פנימי שמלווה אותם מאז המכינה, דיאלוג אשר הם ממשיכים לנהל עם עצמם, ובודק האם הם עומדים בציפיות המכינה מהם. דיאלוג זה, גורם לבוגרים להסתובב לא לגמרי רגועים עם עצמם אם הם לא עושים משהו חברתי. מחד, הוא דוחף אותם לעשייה, כפי שתוארה אחת הבוגרות:

⁴ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת תל"ים 19/05/2015

"כשזה בראש שלך, את רוצה מצפון שקט. מרגישה שאת אמורה לעשות משהו ואת לא עושה אותו. אני חושבת שזה מפתח עשייה"⁵

אך מאידך, הוא תואר לעיתים כפוגע ושלילי. לעיתים מגדירים לעצמם הבוגרים קריטריונים המבטאים הגשמה של ערכי המכינה כפי שהם מבינים אותם, כמו פעילות אקטיבית באגודת הסטודנטים, התפקדות למפלגה או השתתפות במאבק חברתי. מכשהם לא עומדים בקריטריונים אלה, הם מגדירים את עצמם כמי שלא עושה מספיק. חלקם עשו בחירות אשר יבטיחו מבחינתם את המשך קיום הדיאלוג הפנימי, כמו למשל בחירה לגור בירושלים, מתוך אמונה שהיא מרכזת את מורכבויות החברה הישראלית, ומעוררת רצון לפעול כדי ליצור מציאות טובה יותר.

פעמים רבות יוצרים המכינות והעומדים בראשן, אמירות ברורות ולעיתים טוטאליות לגבי מה ראוי לעשות ומתי "נקראים בוגרי המכינה לדגל", למשל: חשוב להיות בצבא בפקוד בכיר, לצאת לקצונה. חלק מהבוגרים תיארו הפנמה גבוהה של ערכים אלה, והביעו תחושה שאותן אמירות ברורות הביאו גם בוגרים שלא בהכרח רוצים בכך, לחוש מחויבות להגשים את הציפייה. כך למשל, מתוארים בוגרים שפיקוד או קצונה לא התאימו לאופי שלהם, אשר פנו למסלול זה, לעיתים תוך מאבק בקביעה של המערכת הצבאית שהמסלול אינו מתאים להם. כפי שפועלת המכינה להשפיע על חניכיה בכל תחומי החיים, כך יכולה גם אותה אשמה להתבטא במגוון דרכים בחיי הבוגרים: בהחלטות שמקבלים הקשורות בעבודה, במשפחה ובלימודים. לצד זה, עלתה גם אמירה לפיה בשנים האחרונות השיח התמתן, וכולל תשומת לב לכיוון כל אחד מהחניכים למקומות המתאימים עבורו. נראה, כי תחושת האשמה אשר תיארו בוגרי המכינה, היא תוצר לוואי של השימוש במונחים קולקטיביסטיים, ושל תחושת המחויבות הגדולה לקהילה החדורה בהם, בשילוב עם מציאות החיים, שלא תמיד מאפשרת להם לממש ערכים אלה. משתתפי המחקר לא הצביעו על יצירת אשמה כפרקטיקה מכוונת במכינה, אך יתכן שיש בכוחה להניע, לפחות את חלק מהבוגרים, למעורבות חברתית פעילה אשר תורמת לחיזוק ההון החברתי.

3. שפת המכינות

החברה והשלטון בישראל

התפישה הרווחת של המרואיינים לגבי השלטון בישראל היא שהוא מושחת, שאין על מי לסמוך ושכדאי היה ששכבת המנהיגות היתה מתחלפת. נבחרי הציבור נתפשים כמונעים על ידי אינטרסים אישיים ולא מרצון לשרת את הציבור. ישנה תחושה של אכזבה ממגמה של הדרדרות בחברה, הן מבחינת השלטון בישראל והן מבחינת הסולידריות החברתית והערכים המובילים את החברה בעיניהם. היו שסיפרו על הבנה שחילחלה במהלך השירות הצבאי או לאחריו, לפיה מרבית האנשים מתעניינים בעיקר בדלת אמותיהם, בכסף ולא בנושאים חברתיים. העמדות שמציגים משתתפי המחקר על החברה והשלטון בישראל, מלמדות כי מדובר בצורת שיח שאינה זרה להם. הם מורגלים בקיום דיונים סביב נושאים חברתיים-פוליטיים, ובתיאור השקפותיהם לגבי המצב בישראל.

משתתפי המחקר תיארו הרגשה שהמכינות יוצרות מסה של צעירים, המדברים בשפה אחרת מזו שקיימת כיום בחברה הישראלית ובכך הן תורמות לה, אך יכולתן לתרום לשיח ציבורי

⁵ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת גליל עליון 26/06/2015

אחר בישראל היא מוגבלת ביחס למצב הקשה. חלקם חשים כי הדיבור "המכניסטי", על ערכים, על זיקה ליהדות ועל סולידריות, הוא זר למי שנמצא מחוץ לעולם המכניסטי, וכי מי שהיה במכנה הוא בדרך כלל יותר מעורב, יותר עושה ובעל תובנה מורכבת וגבוהה יותר למעשיו. הם מוצאים נחמה בפעילות של בוגרים בתפקידי מפתח כמו אגודות סטודנטים ומפלגות פוליטיות, ומאמינים שעשייתם משפיעה ויוצרת הדים. חלק מהבוגרים הדגישו את הסתייגותם מהאמירה שבוגרי המכניסטיים טובים יותר מצעירים שלא היו במכנה, וכי מדובר בשכבת אליטה שנותנת את הכיוון לשאר האוכלוסייה.

היו שדיברו בראיונות על מגמה חיובית המתרחשת בשנים האחרונות בישראל, אשר מתחילה מהשטח ומורגשת באוירה הציבורית הכללית. לטענתם, הלגיטימציה והמרחב לשיח חברתי על מעורבות ואקטיביזם בישראל, הולכים ומתחזקים. אם בעבר דחיית שירות צבאי היתה נחשבת לבזבז זמן, היום הורים רואים בכך צדדים חיוביים ולעיתים אף מאמינים שמדובר בחלק ממסלול חינוך איכותי לילדם. כך, גם בעלי תפקידים מקצועיים בכירים מושפעים מהשיח הזה, והם מגלים יותר תעוזה להציף עיוותים, משתמשים בסמכויות שלהם כרגולטורים ומפגינים יותר נוכחות. בהתאמה, גדלים גם בכל שנה התקציבים המיועדים למפעל המכניסטי. על מנת להוציא לפועל את המהלכים האלה, נדרשת רוח ציבורית ולגיטימציה, ובוגרי המכניסטיים הם חלק מאותה מגמה בישראל. כך תיארה זאת הממונה על המכניסטיים מטעם משרד החינוך:

"אני חושבת שאם לוקחים את התקציבים של התמיכה.. רואים בהלימה שהתקציבים עלו.. שינוי גדול. וגם לא פחות חשוב מזה, שזה עוד משהו שמושך את התקציבים בעצם.. הלגיטימציה של השיח הזה בישראל הולכת ומתחזקת. השיח של התרומה לקהילה הפך להיות שיח לא מחסד אלא ממעורבות חברתית ואקטיביזם חברתי.. מתחיל להיות לזה משקל, והבוגרים של המכניסטיים לדעתי הם מאד-מאד חלק מהמגמה הזאת".⁶

שיח בין בוגרי המכניסטיים

באופן גורף העידו כל משתתפי המחקר, בוגרי המכניסטיים הקדם צבאיות הכלליות, כי המכניסטיים היא נקודת ציון משמעותית בחיים שלהם. כזו אשר השפיעה על התפישות והבחירות שלהם, על היכולת להיות פתוחים לעמדות אחרות, ועל אורח החיים שלהם בהווה. המכניסטיים הוזכרה כנקודת התייחסות אשר ביחס אליה מודדים את עצמם הבוגרים גם כיום. עלה גם, כי הבוגרים נוטים להמליץ בחום לבני נוער להגיע לשנת המכניסטיים.

בוגרי המכניסטיים שהשתתפו במחקר, מרגישים שהשיח עם בוגרי מכניסטיים אחרים הוא שיח ברמת מורכבות גבוהה, ושיש בו יכולת להכיל את האחר - צורות חיים אחרות משלי, אמונות שונות. מעבר לכך, מתארים המרואיינים תחושה של קשר בין בוגרי מכניסטיים, באופן הדומה למעין קהילה וירטואלית. המכניסטיים יוצרות שפה משותפת שהיא חוצת מכניסטיים ומחזוריים, שפה חברתית. השפה מאפשרת חיבור מהיר ויכולת להתלכד סביב רעיונות חברתיים גדולים ומשמעותיים. כך מתאר זאת אחד הבוגרים:

⁶ מתוך ראיון שנערך עם הממונה על המכניסטיים הקדם צבאיות מטעם משרד החינוך 12/04/2015

"אני חושב שרוב האנשים [הבוגרים] נמצאים במקום הזה... אוזן קשבת כללית לכל מסגרת שנמצאים בה.. זו אוכלוסייה שיותר נוח לעבוד איתה, אוכלוסייה יותר קשובה.. קבוצה שיהיה נוח לאסוף אותה כשיבוא הרעיון הנכון עברה.."⁷

אותו "חיבור אוטומטי" התבטא היטב גם במהלך גיוס המרואיינים למחקר. קל היה לגייס את המרואיינים, בדרך כלל דרך חברים משותפים שהיו חבריהם למחזור במכינה ולעיתים ההתגייסות היתה על סמך היותי בוגרת מכינה בעצמי, והרצון לסייע לי. המרואיינים מתארים זאת כחיבור בין אנשים שהייתה להם חוויה דומה משותפת. הם מניחים שמרבית הבוגרים, כמותם, חוו שנה של התעמקות שהיתה משמעותית ומעצבת בשבילם.

חלק מאותה שפה משותפת כוללת בדרך כלל שאיפה לתחושת משמעות גבוהה. כך, ישנם בוגרים המשתדלים לאתר ערך מוסף ומשמעות בכל סיטואציה, מתוך אמונה שיש לה גם השפעה סביבתית, למשל מציאת המשמעות ותחושת השליחות במקום העבודה גם אם אינו בתחום החברתי. בוגרים רבים מקפידים לשלב בחייהם תוכן שנתפס כמשמעותי עבורם, כמו למשל לימוד קבוע.

במפגשים עם בוגרים אחרים מהמכינה שלהם, או עם בוגרי מכינות אחרות, ישנה לעיתים תחושה של ציפייה להתנהגות ושיח מסוימים, כמו למשל להיות מגובש ובטוח בעצמך ולהיות "בעשייה". התחושה במפגשים האלה היא של מפגש עם אנשים רציניים, שמקריבים מחיי היום-יום שלהם למען מטרות מסוימות, ולכן ישנו גם רצון להפגין "רצינות" חזרה. כלומר, השאיפה להרשים במפגשי המחזור התקופתיים חזקה יותר בפורום של בוגרי מכינות, מאשר במפגשי מחזור של פורומים אחרים.

דמיון והבדלים בין המכינות

מהמחקר עולה כי התחושה המרכזית היא, שהמכינות נבדלות זו מזו בנקודות מסוימות, אך שבסך הכל התכנים העיקריים בהם מתעסקים, המסרים, והתהליכים שעוברים החניכים, הם דומים. התכנים הדומים הם העשייה בקהילה, קבלת האחר, חיי קבוצה עם אנשים שונים ממך, דיון בנושאים אקטואליים, זהות יהודית, שאילת שאלות ועירור מודעות, אהבת הארץ, ציונות ושליחות. בכל מכינה יש יותר או פחות לימודים, עשייה בקהילה, טיולים והכנה לצבא, או שאלות שבהן דנים יותר או פחות. אותם מיקודים, דגשים ומינונים בשגרת היום, הם עיקר ההבדל בין המכינות. בראיונות עלו גורמים נוספים כמשפיעים על ההבדלים בין המכינות, בהם דמותו של ראש המכינה, האזור הגיאוגרפי בו ממוקמת המכינה, קהל היעד, והאוריינטציה הפוליטית. כך, ישנן מכינות המתאפיינות בזהות פוליטית בולטת, לעיתים בדמות מפלגה מסוימת, מכינות המשלבות חניכים דתיים וחילונים ומודגשת בהן קרבה למסורת, או מכינות בהן החיבור לקהילה או לחבל הארץ בו הן נמצאות, הוא חלק עיקרי ביום-יום. כיום, למכינות ישנה אוטונומיה גבוהה יחסית בקביעת התכנים ואין תרבות ארגונית משותפת סביב התכנית החינוכית.

אותם הבדלים בין המכינות יוצרים בדרך כלל תדמית שונה לכל מכינה, אשר מוכרת גם למועמדים למכינות בשלבי ההתעניינות שלהם. כך, צעירים מרקע מסוים יפנו פעמים רבות למכינות שתואמות את ההשקפה שלהם, מה שמייצר לעיתים מחזורים הומוגנים מבחינת

⁷ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת עין-פרת 11/05/2015

השקפות ותפישות עולם, ובהתאמה, מכינות מסוימות יקחו חלק במאבק בנושא מסוים, ולא בנושא אחר. מובן, כי למטען איתו מגיע החניך, לציפיותיו מהתהליך שיעבור במכינה, ולמבנה הקבוצה, ישנו תפקיד מכריע בעיצוב השנה, שלו ובמסרים שיפנים.

בשנת 2009 הוקמה מועצת המכינות הקדם צבאיות, עמותה המאגדת את כל המכינות אשר מאושרות על ידי משרדי הביטחון והחינוך. גוף זה דואג גם ללובי פוליטי ותקציבי, אך גם משפיע על עיצוב מפעל המכינות, קושר בין המכינות השונות, וקובע חזון ויעדים משותפים לכלל המכינות. מועצת המכינות מעצבת, במידה כזו או אחרת, את אופי השיח של המכינות עם בוגריהן. כגוף המייצג את עמדתן הרשמית של המכינות, יש לו חשיבות גדולה בשימור אלמנטים ב"שפת המכינות", כמו קהילתיות, קולקטיב, משמעות, תפישות של המציאות החברתית-הפוליטית ואף תחושת האשמה על אי עשייה. לאלמנטים אלה, תפקיד חשוב בהרגשה של הבוגרים כי הם מדברים בשפה דומה המאחדת אותם, ומאפשרת להם להבין זה את זה.

4. שזירתם של מאפיינים של קהילה שיתופית בשנת המכינה ואחריה

קבוצתיות

בתכנית השנתית שזורים מרכיבים קבועים העוסקים בבנית הקבוצה ובתהליך הקבוצתי: שיחות קבוצה, דינמיקה קבוצתית, שיחות פתיחת וסיכום שבוע. בין החניכים מתפתחת במהלך השנה היכרות עמוקה ואינטנסיבית. הם חיים במסגרת של מגורים משותפים, מבשלים ומנקים יחד, לומדים יחד וחווים קשיים יחד. שיחות הקבוצה מתנהלות בדרך כלל ללא נוכחות אנשי צוות והחניכים מעלים בהן קשיים, מנהלים דיונים, ומקבלים החלטות משותפות בנושאים מנהלתיים ועד נושאי מהות וערכים. במהלך השנה נבנית תרבות שיח קבוצתית, ואינטימיות גבוהה שמתבטאת בעיסוק ברגשות, מחשבות וערכים. לצד הקשרים העמוקים, מתקיימת פעמים רבות גם שקיפות גבוהה, במסגרתה מעודדים החניכים על ידי הצוות לשקף לחבריהם במה הם טובים ובמה עליהם להשתפר. ההרגשה היא שהחניכים מקבלים פידבקים ולומדים על עצמם מתוך החוויה של מפגש עם חבריהם לקבוצה:

"משהו שהרגשתי שהוא ממש נוכח, זה חיי הקבוצה, ומה שהם מביאים איתם. המקום הזה שמצד אחד ליצור קשרים מאוד עמוקים שיאפשרו לתת את כל התמונה, ולהציג איזשהו ראי לכל אחד מהחברים בקבוצה, של במה הוא טוב ובמה הוא פחות טוב, איך הוא יכול לתקן ולשפר. מין שקיפות מאוד גדולה כזאת שמאפשרת רק צמיחה כל הזמן..."⁸

הקבוצה תוארה באופן גורף כנוכחת ומשפיעה מאד. האוירה של הניהול העצמי היתה מלווה פעמים רבות בתחושות חיוביות ומהנות, כמו מוטיבציה להרתמות למטלות הקבוצתיות, שיחות אינטימיות אל תוך הלילה ויציאה ספונטנית לטיולים שלא במסגרת הפורמלית. הקבוצה תוארה כתבורה פעילה ואנרגטית. לצד זה, תוארו מתח בין היחיד לקבוצה, בין האחריות האישית לאחריות הקבוצתית. החניכים נדרשו לערנות ואכפתיות לגבי השפעת ההחלטות והמעשים שלהם על הפרטים בקבוצה, ועל התהליך הקבוצתי. לעיתים נדרשו לעשות ויתורים למען הקבוצה. כך

⁸ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת עין-פרת 22/01/2015

למשל, אי הגעה לשיעור התפרשה לעיתים כפגיעה בכבוד המרצה, ולפיכך פגיעה בקבוצה. בחלק מהמקרים תוארה בניה של דינמיקות בתוך הקבוצה שהיה קשה לשנותן, כמו קבוצות ומעמדות, חניכים שנחשבו לא מתאימים, או שלא הסתדרו בקבוצה. תוארו חוויות קשות כמו פידבקים מורכבים מהקבוצה, או יחס עוין כלפי חניכים מסוימים שמעשיהם היו לא מקובלים. בדרך כלל, התערב צוות המכינה במקרים בהם נתקלה הקבוצה בקושי בהתמודדות ובקבלה של חלק מהפרטים בה. לצד זאת, תוארה במכינה אירה מקבלת ומאפשרת יותר מאשר במסגרות חברתיות אחרות. כך תיאר זאת אחד הבוגרים:

"אני חושב שרוב הדיעות שלא התקבלו זה היה בעיקר אם הבן אדם היה ממש מעצבן.. היה לזה יותר מקום דרך אגב. הרבה יותר מקום אני חושב.. בחיים הרבה פחות יש לאנשים האלה מקום. אני חושב שבמכינה היה לזה הרבה יותר מקום ואפילו כשזה היה באמת לא לגיטימי ממש ניסו שיהיה לזה מקום.."⁹

מספר בוגרים תיארו מקרים בהם התקיים דיון סביב אחריות הקבוצה ליצג גם את ערכי הפרט. כך למשל, תוארו מקרים בהם חלק מחברי הקבוצה רצו להשתתף באירוע מסוים בעל אמירה פוליטית, כמו מצעד הגאווה או העצרת לזכרו של יצחק רבין. אז, התרחש דיון האם על אותם חניכים שישתתפו באירוע ללבוש את חולצת המכינה באירוע או לא. כלומר, האם להגיע כגוף רשמי, אשר בחר להשתתף ולהזדהות עם עמדה פוליטית מסוימת, או להגיע כפרטים מתוך הנחה שהקבוצה מכילה מגוון דיעות ולכן לא ניתן לייצג את עמדתה. ללא קשר להכרעות שהתקבלו, אשר היו שונות בכל אחד מהמקרים, ברור כי שרר מתח בין הפרט לקבוצה, אשר מלמד על מקומה המרכזי של הקבוצה עבור החניכים, על הטוב ועל הרע שבו. נראה כי ההכרעות בסוגיות אלה התקבלו לאחר דיון קבוצתי מעמיק, והושפעו בדרך כלל בעיקר מהקולות הדומיננטיים יותר בקבוצה. כך תיארו שני בוגרים את הסיטואציה:

"אני זוכרת שהיה ויכוח אחד, האם המכינה צריכה ללכת כקבוצה לכיכר רבין לעצרת השלום.. אני זוכרת שהיה מיעוט שלא רצה שזה יהיה בייצוג.. אנחנו לא כולנו מסכימים על אותו דבר.. וכל עוד לא, אל תבוא בשם שלי גם.. ואז היה ויכוח ובסופו של דבר לא עשו את זה, אנשים הלכו באופן עצמאי."¹⁰

ובמקרה אחר:

"לי היה חשוב שניסע [למצעד הגאווה]. והיה דיון אם לבוא עם חולצות מכינה או לא.. אם לבוא בתור גוף רשמי או לבוא בתור פרטים שמזדהים כפרטים. בסופו של דבר החלטנו לבוא עם חולצות מכינה.. היה דיון דומה על עצרת רבין, שלדעתי זה היה דיון אישי אם ללכת עם חולצות או בלי חולצות ובסוף הלכנו כל אחד מה שהוא רצה."¹¹

⁹ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת גליל עליון 31/12/2014

¹⁰ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת של מכינת תל"ם 20/01/2015

¹¹ מתוך ראיון שנערך עם בוגר של מכינת תל"ם 19/05/2015

ישנם בוגרים שממשיכים לחיות גם כיום בצורה שיתופית בקבוצות שכוללות קבלת החלטות משותפות, ולעיתים גם שותפות כלכלית, כמו למשל קהילות צעירים. חלק מהמרואיינים התיחסו לאופן חיים כזה כמימוש האולטימטיבי כבוגר מכינה, הדבר המשמעותי ביותר שבוגר כבוגר יכול לעשות. ישנן מכינות שבהן משולבים חשיפה ועידוד לרעיון החיים בקהילה תוך כדי שנת המכינה, במסגרת מפגשים עם בוגרים אשר חיים בקהילה, נוכחות חזקה של סיפור התנועה הקיבוצית וכדומה. גם המונח "קהילת בוגרים" הוא מקובל בהקשר שבו מדברים על בוגרי המכינות. העיסוק הרב בחיי הקבוצה, מעמיד את הקבוצה כגורם מרכזי ביותר במערכת השיקולים של כל חניך במכינה. הדיונים הקבועים על השפעת מעשיו של הפרט על הקבוצה, משרתים את היטב את פיתוח תחושת הקהילתיות ואת מחויבותו של הפרט לקולקטיב.

תחושות שליליות וטראומה

בכל הראיונות הוזכרו בוגרים שבחרו לאחר המכינה לנתק את הקשרים החברתיים והקשר למכינה ולפעילויות לבוגרים. בחלק מהמקרים, הוגדרה המכינה כחוויה שלילית, או אף כטראומה עבורם. למשל, הסביר אחד מהמרואיינים:

"אני חושב ש.. רוב האנשים של המחזור שלי יש להם טראומה כשהם מגיעים למכינה. ממש. ממש מרגישים את זה, זה משהו שידוע, כולם מדברים על זה. זה.. נחלת הכלל הדבר הזה. שיש קושי".¹²

חלק מהבוגרים תיארו צורך בניתוק מהמכינה בשנים הראשונות לאחר הסיום, וקושי להגיע למכינה. הם סיפרו גם על חברים למחזור שהתנתקו באופן חריף מכל מה שקשור למכינה. ברב המקרים הקושי שייך לחוויה הקבוצתית: לתחושה של חוסר שייכות או פגיעה קשה מהקבוצה, או לקושי עם הציפיות הרבות שהרגישו שיש מהם כחניכים וכבוגרים. לעיתים, מרגישים הבוגרים כי במבט לאחור, חלק מהתהליכים הקבוצתיים היו הרסניים עבור חניכים מסוימים, כפי שתיאר זאת אחד המרואיינים "הזכיר את הסרטים הרעים של הקיבוץ". נראה, כי החוויות האישיות עם הקבוצה, מתערבבות עבור חלק מהבוגרים עם הזכרון הכללי של שנת המכינה, ולעיתים הן צובעות אותה. היו שתיארו מגמה של שינוי במערך הציפיות מהחניכים בשנים האחרונות, הפחתת המקום השיפוטי ומסר שעל כל בוגר לבחור את הדרך הטובה לו ביותר. מגמה זו אולי גם מתחילה להביא עימה הפחתה של תחושת הטראומה. סיווג המכינה על ידי בוגרים כחוויה שלילית, במיוחד על רקע ההקשר הקבוצתי, עלולה להיות בעייתית ביחס לשאיפה לפתח תחושת הקהילתיות במכינות. תחושה של יתר קבוצתיות או יתר קהילתיות יצרו הסתייגות בקרב חלק מהמרואיינים, כפי שתיארה אחת הבוגרות:

"היו כל מיני דברים קבוצתיים כאלה שאני פחות כאילו אוהבת. כל מיני שיחות קבוצה כאלה.. היה את האנשים שאת יודעת, מין התנהלו עם זה, והיה את אלה שלקחו את הקבוצה לאיזה מין אקסטרים כזה של אה.. הכל מאד קבוצתי, ומאד חייבים ומאד זה.. היה אותי שהייתי בקיצון השני.. [על היום:] יש את ה- 20 שלקחו את זה לאקסטרים

¹² מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת גליל עליון 31/12/2014

ונשאר **מאד מאד מעורבים**.. כקבוצות בוגרים שממש חיים בצורה שיתופית... אני למשל לא מגדירה את עצמי **בכלל** כמישהי שתמצה לחיות בקהילה".¹³

הסתייגות זו עשויה להתרגם להירתעות מאזרחות פעילה, לפחות באופן שבו היא נתפשת על ידי מובילי המכילות, כמו למשל חיים בקהילות חיים.

קשרים עם חברי המכילה כיום

בוגרים רבים מספרים כי החברים הקרובים שלהם ביותר כיום, הם בני המחזור שלהם במכילה. חלקם ציינו כי מרבית חבריהם הקרובים היום הם מהמכילה. הם מתארים את החברים בוגרי המכילות כשותפים לתפישות, לרעיונות ולעשייה, באופן שאינו דומה לקשרים חברתיים אחרים שיש להם. כך למשל, חברי המכילה יהיו הראשונים אליהם יפנה בוגר כשהוא רוצה לעשות מיזם חברתי, לקיים לימוד ודיון בסוגיה מסוימת, או כשרוצה לצאת לטיול של שבוע במדבר. הם חשים כי נבנתה במהלך המכילה חברות המבוססת על ערכים משותפים והכרות עמוקה. מספר בוגרים דיברו על כך שחלמו עם חבריהם מהמכילה להקים ישוב משותף. התיאורים של הישוב כללו רצון ליסד קהילה ואזרחות חיים על בסיס אידיאולוגי משותף, וגם אמירות חברתיות של רצון לחיות יחד ולעיתים לא עם אחרים. יתכן שהגיל הצעיר בו הם נפגשים עם חבריהם למכילה לראשונה הוא משמעותי, ובתהליך גיבוש העצמי, נטעמים גם קשרי החברויות אשר יצרו במכילה, לעיתים על חשבון קשרים חברתיים קודמים. כך מתארת זאת אחת הבוגרות:

"90% מהחברים שלי היום היו איתי במכילה, שזה מצחיק כי זה היה עשרה חודשים. משלוש שנים בצבא- יש לי חברה טובה אחת... עד גיל 18 גדלתי בבית, ויש לי שניים וחצי חברים טובים..."¹⁴

בכך, מצליחות המכילות, ללא ספק, לייצר קשרים הדוקים בין בוגריהן, אשר מבוססים על אמון, ערכים משותפים וחברות עמוקה. הקשרים המשמעותיים הם בסיס איתן וחשוב בבניית תחושת הקהילתיות של הבוגרים.

סיכום

בשנת המכילה ובקשר שמקיימות המכילות עם בוגריהן לאחריה, בולטים מרכיבים אשר יוצרים יחד תחושת קהילתיות חזקה. מרכיבים אלה, מתבטאים בדגש הניתן לעמדות קולקטיביסטיות, בתחושת המחויבות החזקה לחברה אשר מגיעה לכדי תחושות אשם, בשפה השגורה בעולם המכילות על מצב החברה והשלטון בישראל ועל ייחודם כבוגרי מכילות, ובאלמנטים של חיי קהילה משותפים, אשר מצביעים על תחושת קהילתיות מוגברת. תחושת הקהילתיות הנוצרת בקרב הבוגרים, משרתת את שאיפת המכילות לייצר ערכי סולידריות בחברה, ונורמות של מעורבות אקטיבית, משפיעה ומחוללת שינוי בצבא ולאחריו בחברה האזרחית.

¹³ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת רבין 12/01/2015

¹⁴ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת גליל עליון 26/06/2015

נראה כי השימוש בפיתוח תחושת קהילתיות הוא כלי יעיל, בעבור ראשי המכינות, לחיזוק ההון החברתי. הבוגרים מעידים על תחושות של השתייכות והדדיות, על מכנה משותף ואמון זה בזה, אשר עשויים להצביע על הון חברתי גבוה. עם זאת, יתכן שיעילותה של תחושת הקהילתיות היא מוגבלת. הסולידריות אשר הפגינו משתתפי המחקר כלפי כלל האוכלוסייה, ביטאה לעיתים נפרדות בין "הם" ו"אנחנו". הבוגרים תופשים את עצמם כמי שתפקידם הוא לעזור לחברה, אך לא ממקום של שווים בין שווים, אשר עתידים, אולי, לבקש עזרה דומה בעתיד. במובן זה, הקהילתיות בין הבוגרים עצמם היא שונה ומייצרת "קבוצת איכות". כך למשל, הם מרגישים אשמה על אי עשייה חברתית, אבל מניחים שרגש האשמה הוא יחודי להם, ולא כל אדם באוכלוסייה מחזיק ברגש דומה. אם כן, לא ברור האם תחושת הקהילתיות של הבוגרים חלה גם בהקשר החברתי הרחב יותר, זאת עקב הספק הקיים בהם לגבי קיומם של ערכים ונורמות משותפים עם כלל החברה. בכך, מתערערת במעט יכולתה של תחושת הקהילתיות לתרום להון החברתי הכללי בישראל.

ההתמקדות בתחושת הקהילתיות, מאפשרת ללמוד על אספקטים מעניינים של עולם המכינות הקדם צבאיות הכלליות, אותם ביקשתי לבחון בשאלות המחקר. היא מדגישה כיצד מתבטא שיח של החברה האזרחית במכינות באמצעות השימוש במונחים קולקטיביסטיים, הצורך בעשייה חברתית למען האחר ותחושת האשמה המתלווה לו, והדיון על אופי השלטון והחברה בישראל ועל מקומם של הבוגרים בנושאי רוח השינוי. יצירת תחושת הקהילתיות מלמדת גם על הפרקטיקות אשר משמשות את צוותי המכינות להגברת המעורבות האזרחית של בוגריהן. השפה בה משתמשים בשנת המכינה ולאחריה עם הבוגרים, והדגש הרב על קבוצתיות ועל הקשרים החברתיים, נראים כפרקטיקות מכוונות ויעילות להגשמת חזון המכינות, לפיו בוגריהן יהיו משפיעים ואקטיביים בחברה. תחושות מורכבות יותר, כמו אשמה על אי עשייה חברתית וטראומה משנת המכינה, נראות כתוצר לוואי של תחושת הקהילתיות החזקה ולא כפרקטיקה מכוונת. אלה, יכולות מצד אחד להגביר את המעורבות האזרחית של הבוגרים, אך גם עלולות לפגוע ברצון של בוגרי המכינה לממש את ערכי הקהילתיות בחייהם הבוגרים. על נקודות הדמיון והשוני בין המכינות, אותן מבקש מחקר זה לבדוק, ניתן ללמוד ממאפייני שפת המכינות. בנוגע למיקומן ותרומתן של המכינות לחברה בישראל, ניתן להגיד כי שפת המכינות, אשר מבטאת את תחושות הבוגרים לגבי השלטון והחברה בישראל ומקומם בה, מלמדת על כך שהם מאמינים שתורמתם לשיח ערכי יותר בחברה, היא משמעותית.

2. "חייבים לייצר אלטרנטיבה להתחלק לשתי קבוצות, חייבים לייצר משהו משותף": ממלכתיות ככלי מאחד

מבוא

המכינות הקדם צבאיות מתאפיינות בעמדות ממלכתיות באופן שאינו רק מושפע מכפיפותן למשרדי הביטחון והחינוך, אלא כמשנה סדורה. האידיאולוגיה השלטת יוצרת איחוד בין החברה והמדינה בישראל, וקוראת לפעול למענה. הממלכתיות נתפשת בקרב העומדים בראש מפעל המכינות, ככלי שרת ליצירת אחדות ושיתוף פעולה, אשר מקנים עוצמה למכינות ולבוגריהן לפעול יחד, למען החברה האזרחית בישראל. הגישה הממלכתית של המכינות מתבטאת בכמה אופנים:

1. ציונות כערך מרכזי
2. כפיפות למשרדי החינוך והביטחון
3. המכינות כחברה משרתת
4. ממלכתיות כתפישה אופטימית

1. ציונות כערך מרכזי

בהתאם לעמדה הממלכתית בישראל, מחויבות המכינות הקדם צבאיות לרעיון הציוני; לחיים בארץ, לאהבה לארץ ישראל ועם ישראל, לאמונה שהעם היהודי צריך לחיות בישראל ולנכונות להתמודד עם קשיים בסגרת החיים בארץ. לצד העבודה על הזהות, שזורים במהלך השנה תכנים שעוסקים בציונות כפי שרואה אותה צוות המכינה כמו סמינר על החברה הישראלית, העמקה בסוגיות פוליטיות וטיוולים בארץ. ערכים כמו עבודה, חלוציות, חקלאות והתיישבות המזוהים עם הסיפור הציוני מקבלים מקום רב במכינות. ניתן לאתגר את התפישה ולקיים שיח פלורליסטי, אך המכינות נוקטות עמדה ברורה באשר לתפישתן הציונית ואין בהן לגיטימציה לעמדות שאינן ציוניות, או נמנות על הזרם המרכזי בחברה הישראלית.

מגורים בישראל ושירות צבאי הן שתי נקודות מרכזיות בגישה הציונית של המכינות. שיח על החששות והקשיים בתנאי המחיה בארץ ובשירות הצבאי, הם אפשריים. לעומת זאת, הפרה של כללי המשחק המאפשרים שיח, ומעבר למישור המעשי, הוא טאבו. הדרישה היא להתמודד עם הקשיים "מבפנים" ולפעול למען שינוי במקומות הנדרשים לכך. ראשי המכינות מתמודדים עם קונפליקט לגבי מימוש ערכים אלה בקרב הבוגרים. חלקם חשים קושי לשמור על קשרים עם בוגרי מכינה שיצאו מהצבא או שעזבו את הארץ וגרים בחוץ לארץ. הסבירה אחת מהמרואיינות:

"שמעתי ראש מכינה, ש.. אומר שמישהו שלא היה בצבא, שהוא מבקש ממנו שלא לבוא למפגשי הבוגרים. שהוא פרש מהצבא באמצע.. הוא אמר כמוכן שנורא אכפת לו כבן אדם, והוא ידאג מה קורה, אבל הוא לא רואה אותו כחלק מבוגרי המכינה.."¹⁵

¹⁵ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת העמק 14/01/2015

ומנהל מכינה טען :

"אם יהיו פה בוגרים שיהיו חלק מהטרנד הזה של אני הולך לגור בברלין או משהו כזה אז יהיה לי קשה מאוד להכיל את זה. מצד שני, אני אומר כולם היו בניי.. השאלה, אם החניכים זה כמו הילדים שלנו, ועם ילד אתה לעולם לא מנתק את הקשר לא משנה מה הוא יעשה, או שאנחנו מדרשה למנהיגות, ויש כאלה שעומדים בקריטריונים ומי שלא אז אתה... שלום."¹⁶

נראה כי מרכיב השירות הצבאי והמגורים בארץ הם בעיני ראשי המכינות הביטוי הקשה ביותר לאי הצלחת תפקיד המכינה ולעיתים בוגרים כאלה יחשבו לאישיות בלתי רצויה במכינות בהן למדו.

2. כפיפות למשרדי החינוך והביטחון

המכינות הקדם צבאיות ממומנות ומפוקחות על ידי משרדי החינוך והביטחון, כך שבאופן הטבעי לכל גוף המופעל על ידי מוסדות המדינה, הן מתאפיינות בממלכתיות. ההשלכה המיידית של אותה כפיפות היא בראש ובראשונה חובת גיוס חניכי המכינה לצבא. ישנה הנחה ברורה שהחניכים שמגיעים למכינה רוצים להתגייס ולעשות שירות צבאי משמעותי. מי שפוסל את השירות בצה"ל מטעמי דת או מצפון, לא יתקבל למכינה מלכתחילה או לא יוכל להשאר בה. בעבר, ניתן היה לבנות דתיות להמשיך לשירות הלאומי אך כיום ישנה חובת גיוס לצה"ל. מלבד החובה החוקית, עלתה בראיונות החובה המוסרית כלפי המכינה וכלפי המדינה. הבוגרים הרגישו כי משאבים רבים הושקעו במהלך השנה על מנת לאפשר להם לדחות את השירות הצבאי, להכין את עצמם לקראת הצבא ולקבל כלים למנהיגות חברתית ולכן גיוס לתפקיד משמעותי הוא הדבר ההגון והראוי לעשות. כך תיאר זאת אחד מהמרואיינים :

"לא נתקלתי במכינות קוראות תיגר על הממסד באופן פומבי. כלומר המכינות הן לא גוף.. המכינות הן מתוקצבות מדינה. זאת אומרת אין איזה קריאה חד משמעית כנגד משהו. אז זה לא זה. אני חושב שהשפה של קווים אדומים לא רלוונטית כשמדברים על מכינות החוצה."¹⁷

משרדי הביטחון והחינוך משקיעים תקציבים במכינות הקדם צבאיות מתוך הבנה שמי שמגיע לצבא לאחר שעבר את שנת המכינה הוא בדרך כלל חייל, מפקד וקצין טוב יותר והוא עתיד להיות אזרח טוב יותר. בוגרי המכינות מתגייסים לתפקידים משמעותיים יותר, יוצאים לקצונה ולפיקוד יותר מאחרים. מגבלות התקציב והיכולת לדחות שירות מול התכנון של הצבא, מאפשרות גידול של 5-8% במספר החניכים במכינות בכל שנה, למול שאיפה מתמדת להגדיל את מפעל המכינות. הסבסוד בעבור שנת הלימודים במכינה של כל חניך מותנה בגיוסו לצבא, כאשר עד 10% מכל מחזור מוקצים לחניכים אשר אינם יכולים להתגייס על רקע רפואי.

¹⁶ מתוך ראיון שנערך עם ראש מכינה 04/05/2015

¹⁷ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת עין-פרת 11/05/2015

המכינה אחראית על יצירת תהליך אשר בסופו ירצו כלל החניכים להתגייס לשירות משמעותי ויגיעו מוכנים יותר לצבא מבחינה מנטלית, ערכית וגופנית. משרד הביטחון מגדיר כי 20% מהזמן בתכנית הלימודים חייב לעסוק בתחום ההכנה לצבא: סיורים במחסומים ובבסיסים צבאיים, שיח על ערכים ומימושם בצבא, מסעות ואימוני כושר גופני, ניווט ועוד. פעמים רבות בוגרים ממחזורים קודמים מגיעים במדים באופן לא רשמי ובאופן רשמי לפאנלים שמספרים על השירות הצבאי ועל התפקידים השונים.

3. המכינות כחברה משרתת

השירות הצבאי

הצבא מוצג לחניכי המכינה באור חיובי. הוא מוצג כמקום שבו אפשר להתפתח ולממש את ערכי המכינה שרכשו החניכים, להביא את המטען למקומות שבהם הוא דרוש. השיח על הצבא הוא שיח חינוכי, ישנה דרישה להיות איש מעשה, משפיע, מפקד, אשר עיקר תפקידו הוא להעביר לחייליו שיעורים ערכיים. חלק מהבוגרים סיפרו כי בדעבד הבינו כי היתה במכינה התיחסות חסרה לתפקידים המקצועיים וההגנתיים של הצבא והם מספרים כי לעיתים זילזלו בחשיבות של תכנים אלה והגיעו לצבא "במחשבה שיש פה פרויקט חינוכי גדול".¹⁸

חלק ניכר מהבוגרים שהשתתפו במחקר מספרים כי ההכוונה לצבא היתה ברורה. הציפייה היא להיות בפקוד ולצאת לקצונה, להגיע לעמדות השפעה בצבא ולמצות את המקסימום האישי בשירות הצבאי. זאת, בהתאם לעמדה הציונית והממלכתית של משרד הביטחון, אליו כפופות המכינות. הבנים בדרך כלל הוכוונו לשירות קרבי והבנות פעמים רבות לחיל החינוך, ומרבית התכנים והכלים התייחסו לתפקידים אלה. הצבא הוא מעין נקודת בוחן בעבור בוגרי המכינה, מצופה מהם לשרת, להישאר ולהשפיע במקומות בהם המערכת זקוקה להם. למשל, ישנה ציפייה שכל מי שהצבא רואה בו כמועמד מתאים לתפקיד קצונה, לצאת לקצונה גם במחיר הרצונות האישיים. אי עמידה בציפייה זו משמעה בדרך כלל אכזבה של ראש המכינה.

במסגרת ההרתמות לצרכי המערכת, מוכוונים בוגרי המכינות לעיתים להתגייס למקומות ולתפקידים שנחשבים טובים פחות, על מנת להוביל שינוי. המשימה במקרה זה, היא להמנע מגיוס למקומות שאליהם ממילא מגיעה "אוכלוסיה חזקה" כמו יחידות מיוחדות, ולחתור לשירות עם אוכלוסיה הטרוגנית, הנתפש כמעשה ציוני - כזה שיש בו פוטנציאל גבוה יותר להשפיע ולהעביר את ערכי המכינה. "צבא זה משהו שצריך לעשות, זה חלק מהתפקיד שלך כמישהי בישראל. המדינה נותנת, זה המקום שלך לתרום, לא משנה באיזה תפקיד".¹⁹ כך למשל, בחלק מהמכינות קיים שיתוף פעולה עם גדוד מסוים בחטיבה לוחמת וקבוצת בנים מהמכינה מתגייסת לשם יחד, לאחר סיורים ומפגשים במהלך שנת המכינה. מצופה מהבוגרים להיות גורם מוביל בגדוד, להוביל תהליכים, לבנות שפה משותפת עם חבריהם לשירות ולעשות את המיטב תוך כונה לשמש דוגמא אישית וגורם מניע. קיימת תקווה שהאוכלוסיה תרוויח מנוכחות הבוגרים. במחקר עלתה תחושה כי בשנים האחרונות המסר החד התמתן וכי אמנם קיימת הכונה לתפקידים משפיעים בצבא, אך לא בהכרח לתפקידי פיקוד וקצונה שאינם מתאימים לכל אחד.

¹⁸ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת גליל עליון 31/12/2014

¹⁹ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת הנגב 01/06/2015

המכינות שואפות שבוגריהן ישתלבו עם אוכלוסיות מוחלשות. זאת, מתוך אמונה שנוכחותם של אנשים איכותיים ומלאי מוטיבציה במקומות אלה, יאפשר להם להוות מודל לחיקוי לאנשים סביבם ולהראות להם שאפשר גם אחרת. שאיפה זו מתבטאת בהכוונה לצבא ועידוד להתגייס לתפקידים אשר כוללים שילוב עם אוכלוסיות מוחלשות, במסגרת "השבחת גדודים" או בחיל החינוך. שילוב עם אוכלוסיות מוחלשות הוא גם יעד המוצב לבוגרים בחייהם הבוגרים לאחר הצבא. הם חשים מעודדים לקחת חלק ולהשפיע בגופים כמו אגודת הסטודנטים והמגזר הציבורי או בהתיישבות בישובים בהם ניכר אתגר חברתי-כלכלי. כך למשל, הגדירה מועצת המכינות את התיישבותם של בוגרי מכינות באזורים בעדיפות לאומית, אזורי פיתוח, כיעד אופרטיבי. המכינות מעודדות תהליך בו בוחרים הבוגרים להקים את משפחתם ולחיות במעין קיבוץ עירוני במקום הדרוש תיקון לתפישתם. עליהם להתחבר לאוכלוסיה המקומית, ללמוד אותה, להכיר את צרכיה ומתוך כך ליצור שיתופי פעולה עם המערכות הציבוריות ומערכות החינוך ולתת את הסיוע הנדרש. המטרה היא ליצור תהליכים ארוכי טווח ברוח הציונות, אשר ייצרו שינוי דמוגרפי, "לייבש את הביצות החברתיות"²⁰ ולערבב בין חלקי האוכלוסיה. מדובר בגישה של אחריות חברתית, לפיה ביכולתם של בוגרי המכינות לפתוח צוהר לעולם אחר מהמציאות בה חיים התושבים, לאפשר להם לראות את הדברים באופן חדש, לתת מנסינום האישי ולהתוות דרך שונה ותחושת מסוגלות לדאוג לעצמם. משתתפי המחקר חשים כי למשימת השילוב יש תרומה ניכרת לחברה האזרחית בישראל, כפי שתיארה אחת מהבוגרות:

*"יש ערך לאיזשהו מפגש שהוא יותר, מפגש עם אנשים [בוגרי המכינה] שאני מקווה באיזשהו אופן אולי גם מעוררי השראה [עבור האוכלוסיה המקומית] או גם אנשים שהם יכולים לתת איזשהו ערך מוסף לתוך הדבר הזה. גם להשפיע על, אם זה נוער אז להשפיע על דור העתיד. קצת לעזור לו לראות את הדברים בצורה אולי אחרת, אולי שונה מהשכונה, אולי הבית שלהם לא כל כך חזק ואולי זה מאפשר להם צוהר לעולם אחר שהם פחות מכירים.. גם נתינת דוגמה של – אני לא רק בא ופועל והולך. אני אתכם, אני פה בשכונה הזאת. אני בחרתי להיות פה.. ואני חושבת שזה מסר מאוד חשוב."*²¹

נראה כי המודעות למורכבות שעלול ליצור שילוב כפוי שכזה, בעבור האוכלוסיה המוחלשת, היא נמוכה יחסית. משתתפי המחקר חשים כי הם יודעים מה הן הפרקטיקות שיכולות לסייע לשילוב זה להצליח:

"כניסה לתוך עיר קיימת עם כל ההיסטוריה שלה והתרבות שלה, והמארג שלה האנשים, זה משהו שאם אתה לא עושה אותו בענווה אז הוא נידון לכישלון.. אבל אני חושב שזה מאוד מאוד נכון להגיד אני נכנס לאיזשהו מקום, אני נכנס לתהליכים של שהיה ושל

²⁰ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת בית ישראל 24/06/2015

²¹ מתוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת רבין 13/05/2015

למידה. אני לא בא בתור הגואל שבאתי לגאול את העיר, אלא קודם כל זה לבוא לחיות
שם ולהיות.²²

עם זאת, עולה מהדברים תחושה כי מאחורי אותן פרקטיקות עומדות תפישות של חוסר אמון
באוכלוסיה המוחלשת ואמונה שהבעיות נעוצות באוכלוסיה עצמה, כפי שתואר לעיל:

"פעולות של התנדבות או של שנת שרות, הן טובות. אבל הן לא משנות את המציאות
במקרה הטוב, בטח שהן לא משנות דמוגרפיה. השינוי בסוף הוא שינוי דמוגרפי.. יש המון
המון בעיות וקשיים.. ומישהו אמר אתם רוצים שנפתור את זה, אז צריך להחליף את
האנשים".²¹

עמדה פוליטית

המכינות בדרך כלל אינן מעוניינות ונמנעות מלהביע אמירה בעלת זהות פוליטית ברורה והזדהות
מוחלטת עם ערכים שאינם בקונצנזוס. בדרך כלל הצהרות פומביות יכללו אמירות ממלכתיות,
הנתפשות כציוניות, פוליטיות ולא מפלגתיות כמו קריאה לאי סרבנות משני צידי המפה
הפוליטית. במהלך שנת המכינה מתקיימים מפגשים עם מגוון דיעות פוליטיות וניתנת הזדמנות
לשאלת שאלות ובירור סוגיות. חלק מבוגרי המכינה שהשתתפו במחקר ציינו כי הם מרגישים
שקיימת הומוגניות יחסית בתוך מכינות מבחינת תפישות פוליטיות. ישנן מכינות בעלות
אוריינטציה פוליטית מסוימת, אשר לצד השאיפה לפתח ראייה רחבה, נטו לתת משקל יתר
לתכנים הקשורים לגורמים של אחד הצדדים של המפה הפוליטית ואשר היתה בהן דיעה פוליטית
דומיננטית בקבוצה. המפגש עם קצוות פוליטיים במכינה מציף שאלות גם לקראת הגיוס לצבא
וחשיבה עמוקה על דילמת מוסריות שהם עתידים לפגוש. בעבור חלק מהחניכים שלמדו במכינות
אשר נמצאת מעבר לגבולות הקו הירוק עוררה הבחירה שלהם קונפליקט משפחתי, אך לא דובר
על התמודדות עם הקושי הפוליטי במקרה זה פנימה בתוך מסגרת המכינה.

אי קריאת תיגר

במחקר עלו טענות לפיהן, בראשית דרכן של המכינות ופריצתן לתודעה, הן קראו תיגר על מערכת
החינוך בישראל. זאת, על ידי אמירה כי שנת המכינה היא משמעותית, מלמדת ומפתחת יותר מ-
12 השנים במערכת החינוך. כך תיאר זאת אחד המשתתפים במחקר:

"אתה נמצא בתוך מערכת החינוך הפורמלית ויש שמה... רובץ על זה כל הזמן איזה מין
ענן כזה של שעמום ואת יודעת, בינוניות.. יש איזה מין משהו כזה ככה... דשדוש כזה...
אתה בא לחדר מורים, הפסקה, מורים שמגיעים מהכיתות לחדר המורים, את יודעת,
מרוטים כאלה... בסנדוויץ' שלהם... יושבים על המחשב... ופה זה ההיפך. פה אתה יכול
לעשות מה שאתה רוצה. הכל פה עם אנרגיות...".²³

²² מתוך ראיון שנערך עם ראש מכינה 08/06/2015

²³ מתוך ראיון שנערך עם ראש מכינה 04/05/2015

שנת המכינה מאפשרת לבני הנוער לשאול את עצמם שאלות על זהות, על מיקומם בחברה ומול עצמם. המכינות ביקרו את בתי הספר על חוסר יכולתם לעשות זאת ושאלו להוות חוויה מתקנת לתהליך הכושל של בתי הספר, כפי שתיאר זאת אחד מבוגרי המכינות:

"אני חושב שהעוצמה של המכינות שקודם כל הן מפגישות אותך עם עצמך, שזה נשכני כי זה בעצם אומר לבית ספר – איפה היית? פגשתם ילד כל יום שתיים עשרה שנה ואיך זה יכול להיות שבסוף מה שיוצא מזה זה שאני לא יודע כלום? העובדה שמכינות כל כך מצליחות זה בעצם אומר שיש משהו בתוך זה..."²⁴

כיום, היקף הצעירים אשר דוחים את הגיוס לצבא ולומדים במכינה עלה, הלגיטימציה הציבורית לכך גדלה, והמכינות נתפשות במידת מה כתהליך משלים והמשכי לבית הספר, ולא עוד כארגון נשכני.

במרחב שיוצרות המכינות ישנה לגיטימיות רחבה לשאלת שאלות, לדיון על הקווים האדומים של המכינה ועל קשת רחבה של נושאים ועמדות. לעומת זאת, קריאת התיגר כלפי חוץ היא מצומצמת עד לא קיימת בעולם המכינות. המכינות אינן קוראות תיגר על הממסד באופן פומבי. הן נמנעות בדרך כלל מלהביע עמדה בעד או נגד סוגיה פוליטית והעמדה הממלכתית היא העמדה היחידה שאפשר לגייס את המכינה בעבורה. אמנם חלק מהמכינות מעודדות ומאפשרות לחניכים לעסוק בפעילות פוליטית במהלך המכינה, אך עיקר הדגש הוא על בניה אישית וגיבוש זהות, יצירת תשתית שממנה תצמח מחויבות אזרחית. השיח במכינה מדגיש כי ישנן מורכבויות ועוולות חברתיות גדולות, כי יש מה לתקן בחברה וכי לא הגענו למי מנוחות. בוגרי המכינה, כמי שמאמינים בחברה, חייבים להתבונן על החברה, לשאוף לתיקונה, לעשות למענה ולהשקיע בה. עליהם להמנע מגישה אנטי מערכתית או מהפרת כללי המשחק הדמוקרטיים, לשמור על ביקורתיות המשתדלת לדון לכף זכות, ולשאת באחריות לבנות את מה שחסר בה. הבוגרים מצופים לחיות את חייהם באופן אופטימי, להיות שמחים בחלקם ולא להתנהג בצורה קורבנית. להכיל את המתח שבין השאיפה לתקן את העוולות לבין הצורך לשמור על יציבות החברה.

מעורבות אזרחית בראי בוגרי המכינות משמעה בעיקר, כפי שיורחב בהמשך, מעורבות חברתית. במסגרתה, הם מאמינים שתפקידם הוא לא להפקיר את החלק החלש בחברה ולהיות שם עבורו, על מנת לתת לו כלים לחיים טובים יותר. הם חשים כי ללא כוח מתנדב, כמו שהם מסוגלים להיות, לשכות הרווחה והעיריות אינן מסוגלות לתת מענה ראוי לאוכלוסייה הנזקקת: ארוחת חג לקשישים, סיוע לעורף בעתות מלחמה וכדומה. בוגרי המכינה מאמינים כי עליהם לקחת אחריות ולהשפיע על המציאות, גם אם הדבר אינו תחת הגדרת תפקידם ולמרות שיש משרד שאחראי לכך בהגדרתו. עליהם להגיע בעצמם לקו העימות, או לשטח, ולסייע למי שצריך ברגעי המצוקה, "צריך גלגל, אני גלגל". האמונה היא שהממסד משולב עם המגמה שהמכינות הן חלק ממנה, כי המדינה מעניקה לאזרחיה, ולכן מחובתם להיות מגויסים בעבורה, גם אם יחשבו ל"פראיירים". תפישות אלו של מעורבות אזרחית מעידות על היותן של המכינות גוף שאינו קורא תיגר על המדינה ואף רחוקות מכך. נראה כי המכינות מביעות נאמנות, כמעט ללא הסתייגות, למדינה ולמוסדותיה. המכינות לא נוטות להפנות דרישות המכוונות כלפי מדיניות השלטון או

²⁴ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת עין-פרת 11/05/2015

מוסדות ציבוריים, כמו הרווחה, ולא מאמצות עמדות של לעומתיות אשר יכולות לאיים על יציבות השלטון. במקום זה, כפי שעולה מהמחקר, מאמצות המכינות פעמים רבות את עמדות המדינה ולוקחות על עצמן את תפקידיה.

4. ממלכתיות כתפישה אופטימית

המכינות דוגלות בהכרות וחיים משותפים של אוכלוסיות שונות מתוך אמונה שעל מנת להתקיים בישראל לא ניתן לחיות "בבועה" אלא צריך לפעול בשיתוף עם כולם ולכן צריך לחיות עם כולם ולייצר שפה משותפת. במכינות, ישנה התגייסות למען מטרה משותפת, אשר מחפה על ההבדלים בין הקבוצות השונות ומפחיתה את המתח והפילוג. סוגיות היום-יום במכינה הן טעונות ומלוות במתח, אבל הבחירה להתאחד ולמצוא את המכנה המשותף מביאה ליצירת דבר חדש וחיובי, על בסיס ההסכמות. כלומר, במובנים מסוימים נתפשת הממלכתיות במכינות כאלטרנטיבה לפילוג, לבחירה מודעת לחיפוש וראיית הטוב על פני הטלת הספק והבעת הביקורת. כך תיאר זאת אחד הבוגרים:

"למדנו במכינה כמה חשוב התכונה של עין טובה לעומת ביקורתיות שהיא כאילו טבעית לנו.. דווקא לחפש את הטוב. בקלות אפשר לחלק אותנו, להראות כמה אנחנו שבטיים... אני חושב שיש מקומות שהיחד שם הוא אמיתי, וכן אפשר לייצר שפה משותפת ודרך משותפת. זה המתח הדק הזה שבין, בצוק איתן, או לא עלינו במלחמות, החברה מתאחדת אבל זה לא חוכמה... יש פה שני קצוות וחייבים לייצר אלטרנטיבה להתחלק לשתי קבוצות, חייבים לייצר משהו משותף.."²⁵

האלטרנטיבה הממלכתית כוללת שיחה והקשבה, התמקדות בפתרונות על פני קשיים ובקירוב לבבות כדרך ליצירת שינוי. המרחב שנבנה מכיל את המורכבויות וההבחנות בין הקבוצות השונות שמגיעות למכינה.

מועצת המכינות היא גוף המשותף למכינות הדתיות והחילוניות. במסגרת עבודתה היא מגדירה יעדים משותפים. מובן כי ישנם תחומים שבהם לא תוכל להיות כנראה לעולם אמירה נחרצת כמו זהות יהודית או יחסי דת ומדינה ואין למועצת המכינות כוונה לטפל ב"מוקשים" אלה. גם מועצת המכינות בוחרת להתמקד במכנה המשותף הממלכתי ולקדם נושאים אשר כלל המכינות רואות בהם עין בעין כמו התיישבות, חלוציות והשתלבות במגזר הציבורי. בנושאים שנויים במחלוקת כמו ההתנתקות או השבתו של החייל השבוי גלעד שליט, תהיה הצהרת מועצת המכינות בהכרח ממלכתית ומייצרת קול אחראי. מועצת המכינות, כמו המכינות עצמן, לא תתבטא בעד או נגד בסוגיות מעין אלה. מועצת המכינות נתפשת כמשמעותית בהקשר זה, בשל יכולתה דוקא כגוף אשר מייצג זרמים ועמדות שונות לצאת באמירות אחראיות וממלכתיות ולא להשמיע רק קולות סקטוריאליים.

²⁵ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת בית ישראל 24/06/2015

סיכום

המכינות הקדם צבאיות הכלליות, אשר הוקמו על ידי קבוצת קצינים משרתי מילואים, בוחרות במודע ובמוצהר לדבוק בעמדות ממלכתיות. עמדות אלו כוללות תפישות ציוניות, עמידה בהגדרות משרדי הממשלה לאופן פעילות המכינות, נכונות להוות חברה משרתת והתבוננות על הממלכתיות כגורם מאחד בחברה. העמידה המוחלטת מאחורי העמדות הממלכתיות, משקפת גישה לפיה החברה האזרחית, אשר המכינות משתייכות לה, היא חלק בלתי נפרד מהמדינה ועליה להתגייס למענה. תפישה זו, מבססת את שיתוף הפעולה בין אנשים בחברה האזרחית על הסכמה על ערכים ונורמות אשר מכתובה המדינה ונכונות לפעול למען מימושם.

נראה כי הממלכתיות של המכינות, מתקבלת בהבנה בקרב בוגרי המכינות ונתפשת כאידיאולוגיה חינוכית מובנית מאליה בהינתן שהמכינות פועלות בשיתוף פעולה עם משרדי הממשלה וצה"ל. במחקר לא הובעו הסתייגויות של ממש מהגישה הממלכתית. את זאת ניתן לייחס לכך שהמכינות, לתפישת הבוגרים, מאפשרות דיון פתוח והשמעה של מגוון רחב של עמדות ולכך שהמכינות מציגות את עצמן כממלכתיות באופן ברור, כך שלא סביר למצוא חניכים או בוגרים אשר מסתייגים מרעיון זה. אם כך, נראה כי רעיון הממלכתיות אכן משרת את המכינות ביצירת תחושה של אחדות סביב ערכים משותפים אשר יש לגביהם קונצנזוס רחב. עם זאת, נראה כי התוצר של הגישה הממלכתית, יכול לעיתים לעמוד בסתירה עם שאיפת המכינות לעודד מעורבות אזרחית. זאת, מאחר שהגישה הממלכתית מקשה על היכולת ועל השאיפה לקרוא תיגר על המדינה ומוסדותיה, ובכך האיחוד, יכול דוקא להחליש קולות אקטיביים שעשויים לעלות מהחברה האזרחית. במילים אחרות, הגישה הממלכתית מביאה את המכינות להיות חברה משרתת, ובכך נפגעת יכולתה להפגין גילויי מחאה כנגד העמדה הממלכתית.

סוגיית הממלכתיות במכינות, מסייעת להאיר זוויות נוספות בהקשר של השאלות שבודק המחקר הנוכחי. כך, היא מצביעה על מרכיבי שיח של החברה האזרחית במכינות כמו הבלטת ערכים ונורמות, הקשורות באידיאולוגיה הציונית במקרה זה, כמו נכונות לעשייה למען הזולת דרך השירות הצבאי והעשייה למען החלש, וכמו הבחירה להדגיש דוקא את המרכיבים המאחדים על אלה המפלגים. לצד זאת, ניתן להגיד כי אופי השיח על המדינה והחברה כגופים שאינם נפרדים, דוקא מבטא המשגה שאינה אופיינית לשיח על החברה האזרחית. הגישה הממלכתית מלמדת גם על מקומן ותרומתן של המכינות לחברה האזרחית ולהון החברתי בישראל. כאשר קיים איחוד בין מושג החברה האזרחית לבין המדינה, נתפשת החתירה להגשמת ערכי המדינה כתרומה לחברה ולחוסנה. גם הנכונות להתגייס למען החלש בחברה היא ביטוי לתרומתן של המכינות לחברה. בנוסף, המחויבות כלפי שירות צבאי משמעותי, היא מדד מוסכם בישראל לתרומה. לצד זה, ניתן לערער על יכולתן של הממלכתיות ואי קריאת התיגר בתרומה אמיתית לחברה האזרחית בישראל.

3. "שמקסימום בוגרים יחיו בתודעה של שליחות במדינת ישראל ויגשימו אותה": חינוך למעורבות אזרחית

מבוא

מהמחקר עולה כי חינוך למעורבות אזרחית הוא מרכיב מרכזי בשנת המכינה ובקשרים שמקיימות המכינות עם בוגריהן. הפרקטיקות המשמשות את הצוות החינוכי במכינות להגברת המעורבות האזרחית הן ברובן מודעות ומכוונות ושזורות בשיח עם חניכי ובוגרי המכינה, באופנים גלויים וסמויים.

הפרקטיקות לחינוך למעורבות אזרחית כוללות

1. יצירת אקלים חברתי
 2. מרכיבים מוחשיים בחינוך למעורבות אזרחית
 3. הצבת מודלים לחיקוי בדמות אנשי הצוות במכינה
- אלה, מתקיימים לצד בחירת קהל יעד מתאים כחניכי המכינה, אשר גלום בו בדרך כלל פוטנציאל למעורבות אזרחית גבוהה.

1. יצירת אקלים חברתי

מספר אלמנטים בשנת המכינה מצביעים על חינוך למעורבות אזרחית באמצעות יצירת אקלים המבליט ערכים המעודדים את החניכים להובלת שינויים חברתיים. רוח המכינה מכתובה לבוגרים כי עליהם ראשית להיות מודעים לנושאים החברתיים, ובהמשך ליזום כדי לקדם ולהנהיג בעצמם את השינויים להם הם שואפים.

עידוד הסתכלות בפריזמה חברתית

רבים מבוגרי המכינות אשר השתתפו במחקר העידו על השפעת המכינה על בחירות בתחומים שונים בחיים בהמשך דרכם, בהן בחירות הקשורות לסגנון החיים ותחומי העניין שלהם, בחירות מקצועיות, אקדמיות וכן בחירות הנוגעות לחיי הזוגיות, המשפחה והקהילה בה הם חיים. הבחירות אותן קשרו הבוגרים למכינה היו בעלות מאפיין של לקיחת אחריות חברתית. תחושה לפיה עליהם להתנהל בשם ערכים של יושר, דאגה לחלש, אכפתיות לאחר, סולידריות, ונסיון ליצירת חברה צודקת יותר. על כל אחד מהם לקיים ערכים אלה בכל מקום בו ימצא ובכך להבנות מציאות אחרת בסביבתו.

במחקר עלתה אמירה לפיה בוגרי המכינות הם בעלי תפקיד חברתי הכולל התחשבות בסביבה, אחריות ומחויבות לשינוי אקטיבי והשפעה על החברה. עליהם ליצג שיח ערכי וחברתי, לעורר אותו במקומות בהם הם נמצאים ולהנחיל אותו במשפחה שיקימו. הבוגרים חשים כי החשיפה של אנשים לעשייה החברתית שלהם, מעודדת אותם לעשות בעצמם, ובכך נוצרת השפעה רחבה על הסביבה. יותר מכך, ישנה לחלק מהבוגרים תחושה שביכולתם וחובתם לפקוח את עיניהם של הסובבים אותם למצוקות ועוולות חברתיות.

בוגרי המכינה חשים שהם מעורבים כיום בנעשה בחברה הישראלית, הם בעלי תודעה פוליטית וחברתית מוגברת. חלקם מתנדבים באופן קבוע ואחרים עושים פעולות יום יומיות קטנות כמו עזרה לשכן מבוגר ואיסוף אוכל למען חסרי בית, או מתגייסים לסיוע לעורף בעיתות חירום. נראה כי בתחילת דרכן של המכינות היתה הסללה עיקרית לערוץ החינוכי, אבל התחושה היא שכיום קיימת פחות הכוונה למסלול מסוים בצבא, בעולם התעסוקה ולאזור מגורים מסוים. האמירה כיום היא שכל אחד יעשה את הדברים המתאימים ביותר לאופי שלו באופן הטוב ביותר ולכן יש שאיפה שבקרב הבוגרים יהיו גם רופאים, ואנשי עסקים שעושים זאת מתוך כוונה לתרום לכלכלה, לעמותות וכדומה. חלק מהבוגרים דיברו על רצון לעבודה משמעותית, שקשורה לתהליך שהתחיל במכינה ולחשיפה לאוכלוסיות שונות. עיקר התחומים שבהם עוסקים הבוגרים שהשתתפו במחקר הם חינוך פורמלי או בלתי פורמלי, טיפול, עבודה בארגוני המגזר השלישי, רווחה, משרדים ממשלתיים, או כפי שהגדיר את זה אחד מהם: "עיסוק הקשור בשיפור החברה"²⁶. מבחינה אקדמית דיברו המרואיינים על בחירה ללמוד תחומים במדעי החברה אשר יכולה להעיד על שאיפות להשפיע על החברה, לקחת חלק ולהוביל תהליכים חברתיים. כך למשל פונים רבים מהבוגרים ללימודי חינוך, יחסים בין לאומיים, עבודה סוציאלית וכדומה. הבוגרים חשים שהמכינה עודדה גם למעורבות פוליטית באופנים שונים, החל מהצבעה במערכות הבחירות, דרך התפקדות למפלגות וכתובת מאמרי דיעה ועד כיהון בתפקידי פעילים ועוזרים פרלמנטרים. חלק מהבוגרים דיברו על ביטוי הפריזמה החברתית גם במקום המגורים ובצורת החיים שלהם, על חיים בקהילה, שאיפה להשפיע על שכונת המגורים והעיר בה הם גרים ועל היותה של ירושלים עיר המתאימה למגורים לבוגרי מכינות מכיון שהיא מרכזת מורכבויות ומזמנת מעורבות בפרויקטים חברתיים המשפיעים על המרחב הציבורי.

ניתן להצביע על מספר כלים לפיתוח פריזמה חברתית בשנת המכינה. ראשית, בכל המכינות השתלבו החניכים בעשייה חברתית קבועה בהתנדבות עם אוכלוסיות באיזורי מצוקה ואוכלוסיות נזקקות כמו קשישים, עולים וילדים. הבוגרים העידו על מפגשים אלו כמקור להכרות עם סוגיות חברתיות וליצירת קשר אישי אשר עודדו עשייה דומה בהמשך. שנית, התקיימו בשנת המכינה התנדבויות חד פעמיות ופרויקטים אשר גרמו גם הם לתחושות דומות בקרב הבוגרים: שיפוץ גנים, קייטנות לילדים בחופשות, פעילות סביב חגים ומועדים, פעילות למען תושבי שדרות. בנוסף עלו במחקר אירועים כמו שנת בחירות אשר מביאה עימה הזדמנות לחינוך למעורבות בפוליטיקה ובמסגרתה מגיעים פוליטיקאים למכינות ומתקיים שיח על מצעים, על השיקולים בהצבעה ועל חשיבות המעורבות. במהלך שנת המכינה נפגשים החניכים עם בוגרי מכינות וחניכי מכינות אחרות, המפגש עם צעירים שעוסקים בפעילות דומה עלה גם הוא כמרכיב המעודד רצון למעורבות חברתית. גם ללימודים העיוניים במכינה ניתן מקום מרכזי בפיתוח הפריזמה החברתית. דרך הפעולה של התעמקות בסוגיות, למידתן לעומק וגיבוש עמדה, מביאה לעיצוב זהות ופיתוח עצמי כפי שיורחב בהמשך, לצד עידוד לגיבוש פריזמה חברתית. ההסתכלות בפריזמה חברתית היא למעשה עידוד המודעות בקרב חניכי המכינה. מודעות זו עשויה להיות הצעד הראשון והמכריע בתהליך החינוך למעורבות אזרחית אשר מתרחש במכינות.

²⁶ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת תל"ם 20/01/2015

עידוד ליזמות חברתית

מהמחקר עולה כי מפעל המכינות מעודד את החניכים והבוגרים ליזום פרויקטים חברתיים. בשנת המכינה ישנה לגיטימציה ואף עידוד לכך מצד הצוות ותחושה שזה דבר נכון וראוי. ההבנייה המתוארת על ידי הממשתתפים במחקר היא כזו שגם הקבוצה מעודדת יוזמות חברתיות, רוצה לסייע לפתח וליצור את היוזמה. במהלך שנת המכינה יוזמים החניכים פרויקטים, כמחזור וכבודדים. יזום הפרויקט כולל בדרך כלל ניתוח של הרעיון והבנה מה נדרש על מנת להוציאו לפועל, גיוס המשתתפים, בנית התכנים וגיוס התקציב. תחושת ההצלחה של קבוצת החניכים הצעירים במכינה ביצירת פרויקט מיסודו, מתוארת כיחודית, משפיעה ומעניקה עוצמות גבוהות של תחושת מסוגלות. בין הפרויקטים שיזמו הבוגרים בעת שהותם במכינה הוזכרו הקמת חוג משותף לילדות ערביות ויהודיות, ארגון מירוץ לתושבי הישוב בו נמצאת המכינה וחלוקת ביגוד חם למחוסרי בית בחורף.

בוגרי המכינות תיארו תחושה שצופה מהם ליזום פרויקטים חברתיים בזמן היותם חניכים במכינה, אשר מלווה אותה גם היום בהיותם בוגריה. במהלך הראיונות הוזכרו פרויקטים שהוקמו על ידי בוגרי מכינות שהפכו לעמותות רשומות כיום כמו "השומר החדש" ו"לב אחד", הוזכרו בוגרים ידועים המוערכים על פועלם היזמי כמו חילי טרופר ויואל זילברמן ונשמעו משתתפים הסבורים כי התולדה של המחאה החברתית בקיץ 2011 מקורה בבוגרי מכינות. מהמחקר עולה כי מי שנתפש כבוגר מוצלח הוא מי שבין השאר הקים יוזמה חברתית מוצלחת בעצמו, כפי שתיארה אחת המרואיינות:

"יש תפישה שאם אתה לא היית קצין בצבא, מקים איזשהו פרויקט סופר משמעותי אחרי הצבא, בא לאיזשהו גרעין התיישבותי.. הולך לאיזשהו מקום של באמת הנהגה, הובלה או דברים כאלה- אז אתה לא בוגר מכינה.."²⁷

בוגרים אשר יזמו בעצמם פרויקטים חברתיים תיארו את המכינה כמשפיעה על היכולת להקים פרויקט ולהתמיד בו. העידוד ליזמות חברתית, נראה כנדבך נוסף בפרקטיקת המכינות לחינוך בוגריהן למעורבות אזרחית. מלבד פיתוח ההסתכלות בפריזמה חברתית, מעודדים הבוגרים להוציא לפועל את הערכים בצורה של פרויקטים מעשיים שהם יוזמים בעצמם.

פיתוח מנהיגות

השיח על מנהיגות נוכח מאד בשפת המכינות. יש הטוענים, בהם ארז אשל, ממייסדי מפעל המכינות, כי תפקיד המכינות הוא "לבנות את שכבת המנהיגות הבאה של החברה הישראלית" (שלג, 2003). מהמחקר עולות דיעות חלוקות בנוגע לאימרה זו. מבין המשתתפים במחקר, היו מי שסברו שתפקידם של בוגרי המכינה הוא להשתלב בעמדות מפתח והובלה, לפעול למען המדינה ולחתור לשנות אותה, להיות נכונים לשאת באחריות. משתתפים אלה דיברו על כך שכיום, השפה במכינות היא מעודנת יותר בנושא המנהיגות מבעבר, וכי המכינות צריכות לעודד את בוגריהן להגיע לעמדות מנהיגות מאתגרות במגזר הציבורי, בפוליטיקה ובמגזר השלישי. לעומתם, משתתפים אחרים במחקר, הביעו הסתייגות מהביטוי 'שכבת הנהגה' אשר לתחושתם משקף

²⁷ מוך ראיון שנערך עם בוגרת מכינת העמק 14/01/2015

שכבת אליטה מנותקת, ודיברו על מנהיגות כלקחת אחריות על הסביבה בה נמצאים ועל החשיבות של יצירת נוכחות מובילה אך שקטה. חלקם טענו כי רק מעטים מבוגרי המכינות צריכים ויכולים לצמוח להיות מנהיגים גדולים וכי חזון המכינות דוקא מעודד בוגרים להגיע למסגרות קיימות ולעורר בהן שיח מעמיק וחברתי. היו בין משתתפי המחקר שהעזו לדבר על "אליטה חיובית", או "אליטה לא אליטיסטית", אשר דורשת מהחניכים להוביל אנשים וליצור שינוי בסביבה שלהם, בדרך צנועה. חלק מהמשתתפים הביעו ביקורת כלפי הרעיון שהדרך לממש את ערכי המכינה היא בהכרח המסלול ההנהגתי ולפיו הבוגר האולטימטיבי הוא זה שהיה קצין בצבא, הקים פרויקט משמעותי, חי בגרעין התיישבותי ומשתלב בתפקידי הנהגה. בנוסף, עלתה תחושה במחקר כי לעיתים הציפייה מבוגרי המכינה היתה מוחלטת וצרה, בעוד שהקבוצה הורכבה ממגוון אנשים בעלי יכולות וכישורים שונים שאינם בהכרח מנהיגותיים. לצד זה, פעמים רבות נשמעה הסכמה עם העמדה לפיה מי שיש לו את הכישורים להיות בעמדת הנהגה והובלה, המכינה נותנת לו כלים לממש זאת ועליו לעשות זאת.

התחושה הכללית שביטאו משתתפי המחקר, היא, שבוגרי מכינות הם מעורבים יותר פוליטית וחברתית, יודעים וחושבים. במהלך המכינה הם מתמודדים עם אספקים מנהיגותיים – עורכים חשבון נפש, מצופים להיות מעורבים ולהוביל פרויקטים. חלק מהבוגרים פעילים כיום בעמדות מנהיגותיות, אך רובם, לתפישת המרואיינים, 'נטמעים' בחברה לאחר השירות הצבאי. לעיתים, עלתה תחושה בקרב המשתתפים, כי ישנו כוח לא ממומש בקרב בוגרי המכינות שאין להם כיום דרך לבטא את ערכי המכינה בחייהם.

2. מרכיבים מוחשיים בחינוך למעורבות אזרחית

מלבד יצירת אקלים מעודד, דוחפות המכינות את חניכיהן למעורבות חברתית באמצעות מרכיבים מוחשיים ביום יום. הן מפתחות תחושת מסוגלות בקרב הצעירים, על ידי יצירת שגרת חיים רצופת אתגרים ומתן דרור לחניכים להוביל תהליכים בעצמם. הבוגרים מעידים כי תחושת המסוגלות היא בסיס חשוב למעורבותם החברתית. בנוסף, המכינות שמות דגש רב על לימוד באופנים שונים המסייע לגיבוש זהות ועמדות. תהליך גיבוש העמדות הוזכר גם הוא על ידי הבוגרים כמרכיב חשוב בשאיפה למעורבות חברתית.

התמודדות עם אתגרים ואינטנסיביות

שגרת היום במכינה היא אינטנסיבית. החניכים ישנים בדרך כלל מעט שעות בלילה, לוח הזמנים גדוש וצפוף וחי הקבוצה עם הצעירים שפגשו לראשונה הם עוצמתיים ביותר. לצד זה הם נדרשים ליזום פרויקטים, להתמודד עם שבועות שטח והישרדות, עם אתגרים פיזיים, קשיים במקום ההתנדבות, תכני לימוד שהם מטלטלים לפעמים ומרחק מהבית. האינטנסיביות הרבה היא פיזית ורגשית ומתוארת לעיתים כהפנמת הציפיות שחשו שיש מהם.

האינטנסיביות וההתמודדות עם אתגרים שתוארו לרוב כחוויות מחזקות אשר הגבירו את האמונה בעצמם, נתנו כלים להמשך, מוטיבציה להיות בעשייה ושאיפה לניצול זמן מקסימלי גם בחייהם כבוגרים. בכך, תורם מרכיב ההתמודדות עם אתגרים ואינטנסיביות לחינוך למעורבות אזרחית בקרב בוגרי המכינה. חלק מהבוגרים תיארו תחושה של רצון לדחוף את הגבול האישי, להתמודד עם עצמם דוקא במקומות שהם מאתגרים עבורם.

מרכיב הניהול העצמי

שגרת היום במכינה כוללת גם מרכיב משמעותי של ניהול עצמי של חניכי המכינה. אחריות בתחומים שונים מוטלת על כתפי החניכים, הם מקבלים החלטות בעצמם בדרך כלל באופן קבוצתי ודמוקרטי לגבי התכנים במכינה ואורחות החיים, הם מוציאים לפועל, ואחראים על הארגון בעצמם. כך למשל, הם אחראים על קניית המזון ובישול רוב הארוחות, תכנון טיול על כל פרטיו, לוח הזמנים השבועי, נורמות ההתנהגות בשיעורים ובשבתות, חלוקת המטלות הקבוצתיות ואישורי יציאה מהמכינה של חניכי הקבוצה. הם חשים כי בשנת המכינה ישנה הכוונה, אבל החניכים הם אלה שמציעים את הקבוצה, הם בעלי אחריות אישית ואפשרות בחירה. הם מתארים כי אלמנט זה, יוצר לעיתים מתח בין מקום הקבוצה למול הפרט. דילמות של עד כמה צריכה הקבוצה להיות זו שמקבלת את ההחלטות ומתי הקבוצה מייצרת אמירה שעלולה לפגוע בפרט. משתתפי המחקר העידו שמרכיב הניהול העצמי מלמד את החניכים לנהל שיח, להקשיב ולקבל החלטות בשותפות, שאותה הם מיישמים אחר כך בחיי הזוגיות והקהילה. הם מרגישים כי הפנימו את הצורך של כלל הגורמים להרגיש משמעותיים בשיח ולהביע את דעתם ואת המחויבות שלהם להיות פתוחים וקשובים למגוון הדיעות.

הבוגרים מתארים תחושה של שליטה על החיים שאיפשרה להם להרגיש בנוח לגבי ההחלטות שקיבלו ונכונות לקחת אחריות על החלטות אלה. אין ספק כי תחושת מסוגלות זו, היא מרכיב חשוב בחינוך למעורבות אזרחית, אשר מתבססת על אמונת הפרט כי הוא בעל יכולת להשפיע. בדיעבד, מתוארת הבנה שצוות המכינה היה מעורב בהכוונת המתרחש יותר ממה שנראה על פני השטח והצליח להעניק את התחושה לחניכים שהם מחליטים לבד, כפי שיורחב בהמשך.

לימוד כבסיס לפיתוח עצמי וגיבוש עמדות

מרכיב הלימוד במכינה נותן מענה לתחושת הצעירים שאינם יודעים מספיק, הן מבחינת ידע והן מבחינת הכרות עם החברה והמציאות שבה הם חיים. השימוש בטרמינולוגיה של לימוד מעמיק נוכח במגוון סיטואציות שאינן רק השיעורים העיוניים במכינה, אלא גם בהקשר של לימוד מהאנשים איתם חיים בקבוצה ומהאינטראקציה הקבוצתית, לימוד מהמפגשים עם אנשים ואוכלוסיות שונות, מטיוולים, סיורים ועוד. שנת המכינה כוללת שילוב בין לימודים לבין עשייה חברתית. האיזון בין שני גורמים אלה, שונה בין המכינות ויכול להוות מרכיב מרכזי בבחירת החניך את המכינה שבה ילמד.

המפגש עם חניכים אחרים במכינה הוא משמעותי ביותר. כל אחד מהחניכים מגיע עם המטען שלו ונחשף לעולמות שונים דרך חיים משותפים ואינטנסיבים. המכינות הכלליות הן מעורבות מבחינת בנים ובנות וחלקן גם מבחינת דתיים וחילוניים. המפגש מתואר לעיתים כניפוץ בועה ממנה הגיעו, חשיפה לעמדות ולאורחות חיים שלא הכירו כלל קודם באמצעות שיח מעמיק וחברות שנקמת ובאמצעות דגש שניתן על תהליכים קבוצתיים. החשיפה הגדולה מאפשרת לכל אחד להרחיב את תפישותיו ולגבש עמדות המבוססות על תמהיל בין המטען איתו בא לבין מה שפגש במכינה.

במהלך שנת המכינה נפגשים החניכים עם מגוון אוכלוסיות באזורים שונים בארץ, בהן מיעוטים (חרדים, ערבים, בדואים), צורות התיישבות (חוות בודדים, גרעינים עירוניים), ואנשים מקבוצות, ארגונים וקהילות שונות בחברה (מפוני גוש קטיף, שוברים שתיקה, משפחות בחינוך ביתי, קהילת העברים בדימונה) ועוד. החניכים נחשפים לסוגיות איתם מתמודדים האנשים,

למצוקות, לאורחות החיים ולמיזמים חברתיים, ומגבשים עמדות ותפישות על סמך אותם מפגשים. המפגשים נעשים לעיתים במסגרת סדרות טיולים המתעמקות בנושא חברתי באופן יסודי וממוקד. העשייה החברתית ההתנדבותית במהלך השנה, מזמנת גם היא מפגש בלתי אמצעי עם קבוצות באוכלוסיה שהחניכים לא תמיד הכירו לפני המכינה. המפגשים מעוררים מודעות ורצון להיות מעורבים חברתית ופוליטית לצד כלים אפשריים לעשות זאת.

זמן רב בשנת המכינה מוקדש ללימוד בשיעורים. חניכי המכינה רוכשים ידע בתחומים שלרב לא נחשפו אליהם קודם לכן בבית הספר: פוליטיקה וחברה, יהדות, כלכלה, הסטוריה, פסיכולוגיה, מנהיגות, תנ"ך, פילוסופיה, מחשבת ישראל, מוזיקה, ספרות עברית ועוד. תחומי הידע הם נרחבים ונועדו לייצר סקרנות ורעב ללמידה אצל החניכים. ישנה שאיפה שבוגרי המכינה יכירו 'מסד תרבותי', מאגר טקסטים הנתפשים כמכוננים בחברה הישראלית ושהמפגש עם אותם טקסטים יהיה משמעותי. השיעורים מתחברים לעולמו של החניך, משפיעים על הערכים שלו, על התפישות שלו ומעצבים את זהותו.

המכינות מעודדות את החניכים לבירור עמוק של זהותם במהלך השנה. ללמוד על עצמם, לשאול שאלות, לערוך חשבון נפש ולהבשיל עם זהויות קיימות. לחקור את זהותם היהודית, הדתית, הישראלית, התעסוקתית, המינית, לגבש תפישות לגבי הערכים שמובילים אותם והדרך בה רוצים לחנך את ילדיהם, לבנות את ביתם, לנהל את חיי הקהילה שלהם ואת אורח חייהם, לפתח את הביטחון והאמונה בעצמם. דרך הלימוד והמשוב שמקבלים מהקבוצה, לומדים החניכים איך העולם חווה אותם ומפתחים מודעות עצמית גבוהה.

מרכיבים שונים במכינות מסייעים לפיתוח חשיבה ביקורתית ומורכבת. קריאת הטקסטים היא ביקורתית, ישנו שיח על ערכים והתנגשות בין ערכים, על דילמות מוסריות, ישנו דגש על שמיעה של מגוון קולות ושיח רחב הכולל את כל גווי הקשת, התבוננות על מורכבותן של סוגיות שונות ולגיטימציה לאתגר דפוסי חשיבה והנחות קודמות. עם זאת, בהתאם לממצאים הקודמים, קיימות הנחות יסוד ממלכתיות וציוניות במכינות, אשר מאתגרות באופן מוגבל ותיאורטי, דרך שיח בלבד. המפגשים המתרחשים בשנת המכינה מלווים לרוב בשיח ותהליכי המשך המאפשרים עיבוד של החוויה או הכנה לקראתה. כך למשל, גם אקט חברתי של השתתפות בעצרת, מלווה בשיח מקדים ושיח מסכם מעמיק ומלמד. החשיבה המורכבת והראיה הביקורתית מכוונות לגיבוש זהות ותובנות, וגם לעירור שאלות נוספות אשר ישפיעו ויניעו פעילות ציבורית, פוליטית חברתית אצל החניכים. אחד הבוגרים תיאר את העידוד ללימוד ולפיתוח חשיבה מורכבת כמשפיעים על המעורבות האזרחית:

"זה היה שם. צריך לדעת. זאת אומרת, יש לך עמדות, הכל טוב ויפה. אתה צריך ידע לעמדות האלה. הגישה ממש היתה – תלמדו, עושים שבוע לימודים עכשיו ובסוף השבוע כולם מחליטים איפה הם עומדים בסיפור הזה [ההתנתקות].. גם ניסינו ספציפית עם זה ניסינו להרים איזה עצרת.. נגד סרבנות.. אם היית שואלת אותי בתור תלמיד מכינה מה התו"ל [תורת הלחימה] בשביל לצאת לפעולה אז יושבים שבוע, לומדים את הנושא, ואז כזה מתחילים לחלק דברים ולהחליט מה רוצים לעשות עם זה. אבל ההבנה של הנושא היא היתה חלק קריטי בידיעה שצריך לעשות עם זה משהו".²⁸

²⁸ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת גליל עליון 31/12/2014

הבוגרים העידו כי מרכיב זה סייע להם בהכנה לקראת השירות הצבאי, איפשר להם להבין את המערכת טוב יותר, ואולי אף השפיע על נטייתם להגיע לעמדות פיקוד וקצונה.

המסגרת הלימודית במכינה היא יחודית ושונה מאד מזו אשר היתה מוכרת לחניכים בבית הספר. החניכים מרחיבים את אופקיהם בתחומים שונים לצד חיי קבוצה, התנדבות וטיולים. הסביבה החברתית והמכבדת נותנת תחושה נוחה של יכולת להתבטא ולשמוע דיעות ועמדות חדשות. חלק מהבוגרים העידו כי הם ממשיכים לבטא את מרכיב הלימוד גם בחייהם כיום. הם חשים כי התשוקה ללמוד לשם הלמידה התחזקה במכינה ומשתדלים לממש אותה במעגלים שונים בהם הם לוקחים חלק. הם מתארים היווצרות של שיח המאפשר לשלב במפגשים עם חברים מהמכינה גם לימוד. הם מעידים כי בהשפעת חווית הלימוד במכינה, הם נוטים יותר לבחון סוגיות שמעניינות אותם, מתעמקים בנושאים חדשים, לומדים טקסטים ומאפשרים לאותו לימוד להשפיע על עמודתיהם, על אורח החיים שלהם ולעיתים להוביל אותם למעורבות פעילה.

3. הצבת מודלים לחיקוי בדמות אנשי הצוות במכינה

מהמחקר עולה כי המסרים אשר מועברים על ידי אנשי צוות המכינה ומנהל המכינה בפרט הם בדרך כלל ברורים וישירים, ובעלי תוכן של מעורבות אזרחית. נראה כי לבוגרים ברור גם כיום מה יחשב כהצלחה וכאי הצלחה בעיני הצוות. ציפיות צוות המכינה תוארו לעיתים כאינטנסיביות ומשפיעות מאד על החניכים כפרטים וכקבוצה. הציפייה העיקרית עליה דיברו משתתפי המחקר היא להיות במקומות "שצריך", כלומר ציפייה ממי שמסוגל, להשתלב במהלך הצבא ולאחריו במקומות שהם מאתגרים (למשל עם אוכלוסייה שהעבודה איתה מורכבת) ובמקומות שבהם המערכת צריכה אותו (למשל יציאה לקצונה אם הצבא מעוניין בכך). "בוגר מצוין שחי בישראל אבל לא עוסק באחד מתחומי הליבה [מגזר ציבורי, חינוך, מגזר שלישי] הוא חמצה"²⁹.

תפקיד הצוות כפי שהוא נתפש בקרב משתתפי המחקר הוא מורכב. על אנשי הצוות להיות מזוהים עם ערכי המכינה ולבטא ערכים אלה בחיי היום-יום שלהם, להיות דמויות מעניינות ומעוררות השראה שעשו דברים מרשימים בחייהן ושהחניכים שואפים להיות כמוהן ולהקשיב למה שיש להן לומר. עליהם לדעת לנהל שיח בגובה העיניים, להצליח לעורר בקבוצה דיון מאתגר ובריא ולתת כלים לחשיבה ולקבלת החלטות. אנשי הצוות צריכים להיות גם רגישים וקשובים, ללוות ולהכווין את החניכים בתהליכים האישיים שעוברים בשנת המכינה, שעשויים להיות מטלטלים עבורם, מנקודת מבט בוגרת ומנוסה יותר. להיות דמות שאפשר להתייעץ איתה, בנוגע לצבא ובכלל. לצד זה, מצופה צוות המכינה לאפשר לחניכים לנהל ולעצב את השנה כפי שהם בוחרים בקבוצה, לסייע לראות תמונה רחבה ולעורר תשומת לב לתהליכים המתרחשים בקבוצה, אך לא להכווין להחלטה או עמדה מסוימת. להתערב כשצריך ולהציב גבולות. חלק מהמרוואיינים דיברו על תפקיד ההכוונה השקטה של הצוות, במסגרתו מוביל הצוות לעיתים תהליכים אישיים וקבוצתיים 'מתחת לפני השטח', כמו למשל הנעת תהליכים שייצרו משברים בקבוצה מתוך תפישה שהם יובילו תהליכים הכרחיים בקבוצה. אחד הבוגרים מתאר את אותה הכוונה שקטה:

"אתה קצת מניפולטיבי בתור מדריך.. גם אז ידענו שהם בוחשים בקלחת, שהם מזייפים משברים קבוצתיים. מדברים עם אנשים בולטים.. נכנס להם לראש, הם בטוחים שזה

²⁹ מתוך ראיון שנערך עם מנכ"ל מועצת המכינות ונשיא מכינה 01/11/2015

רעיון שלהם.. ויש משבר. כאילו, מתוך המשבר גדלים... בדיעבד אני יודע שזה ממש תו"ל (תורת לחימה) – בפסח צריך להיות משבר.. ויש את המשבר הזה שאמור לעשות ככה ואת המשבר שאנחנו אמורים לעשות פה והוא אמור לעשות ככה...³⁰

ראשי המכינות תוארו בדרך כלל כדמויות משמעותיות ודומיננטיות מאד. מגיעים לרוב מרקע צבאי, מרקע של חינוך והם בעלי המנדט לקבוע את התכנים החינוכיים במכינה. ראשי המכינות ואנשי הצוות הם נושאי המסרים של מעורבות אזרחית המועברים בשנת המכינה.

קהל היעד של המכינות

מהמחקר עולה כי לרב, לחניכים שמגיעים למכינות יש בסיס מסוים או מכנה משותף המקבל חיזוק בשנת המכינה. מרבית בוגרי המכינה שהשתתפו במחקר סיפרו כי שמעו על המכינות ממכר או בן משפחה שהמליץ להם על כך. בין האפשרויות לאותו מכנה משותף שהזכירו המרואיינים היו חיבור קודם לעולם החברתי, שיוך לקבוצות אוכלוסיה החשופות ומקבלות את הרעיון של מכינות קדם צבאיות, סביבה ציונית או סביבה שמעודדת תרומה לקהילה, ערי מוצא ובתי ספר מסוימים, יכולת כלכלית ומשפחתית המאפשרת לחניך להיות רחוק מהבית למשך שנה.

כיום הביקוש למכינות הוא גדול ומספר התקנים מוגבל, אחד מכל חמישה צעירים שמעוניינים בכך מתקבלים לשנת מכינה או לשנת שירות. עובדה זו משפיעה על אופן המיון למכינות ומאפשרת למכינות לבחור את החניכים המתאימים להן ביותר. הביקוש הגדול ומספר המקומות המצומצם גוזר לרב מצב בו האוכלוסיה שמתקבלת היא בינונית ומעלה מבחינת חוזקה החברתי. לגבי רוב המכינות צוין כי ישנו נסיון ליצור קבוצה הטרוגניות מבחינת מקום מגורים, זיקה דתית והשקפה פוליטית. בחלק מהמכינות התבטאה תחושה של הומוגניות גדולה, למשל חניכים שמגיעים בעיקר ממושב וקיבוצים, מעט תושבי פריפריה, השתייכות לתנועת נוער מסוימת, השקפות פוליטיות וחברתיות דומות. לעיתים מגיעים החניכים למכינה כחלק מקבוצה מאזור המגורים או מתנועת הנוער, כחלק ממסלול מקובל וברור, לפעמים מבלי לבדוק אופציות נוספות. לפי משתתפי המחקר, מובן שאנשים בעלי דעות מסוימות לא ימצאו את עצמם במכינות מסוימות.

חלק מהמרואיינים דיברו על שאיפה של המכינות, בעיקר בשנים האחרונות, להגיע לאוכלוסיות חדשות. כיום, קיימות מספר מכינות אשר פונות לקהל הפחות טיפוסי של המכינות בעבר כמו מכינה לצעירים בסיכון, או מכינה לעולים חדשים. הגישה שעולה מהמחקר היא שישנן מגוון מכינות שעוסקות בדברים שונים ומתאימות לאנשים שונים. בקרב חלק מהמשתתפים התפישת היא שישנן מכינות המיועדות ל"אלופים", אשר בוגריהן יהיו צמרת החברה הישראלית וישפיעו עליה. הציפייה מבוגרי מכינות אלה היא שיהיו מובילים. לצידן קיימות מכינות המיועדות ל"אלפים", מכינות הפונות לאוכלוסיות מוחלשות (קושי כלכלי או העדר תמיכה משפחתית) ונותנות הזדמנות לאנשים לצאת מהמקום שבו הם נמצאים ולחוות חוויות הצלחה. הציפייה מבוגרי מכינות אלה, היא שיהיו מועילים לחברה. לפעמים ישנם מאמצים יזומים לשלב במכינות "הטובות" גם בני נוער מאוכלוסיות מוחלשות במטרה ששני הצדדים יתרמו מהמהלך וכאקט של

³⁰ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת גליל עליון 31/12/2014

לקיחת אחריות על אוכלוסיות אלה במטרה "למשוך אותן למעלה"³¹. אמנם בחירת קהל היעד של המכינות היא אינה אקט מפורש ומכוון של עידוד למעורבות חברתית, אך במבחן התוצאה, נדמה כי מידת המעורבות החברתית של הבוגרים מושפעת לא מעט גם ממרכיב זה.

סיכום

בשנת המכינה מתבטאים אלמנטים מוחשיים ובלתי מוחשיים, אשר מחנכים את החניכים למעורבות אזרחית. מעורבות אזרחית בראי המכינות הקדם צבאיות הכלליות, היא בעיקר מעורבות חברתית - הפגנת אחריות יומיומית כלפי הזולת ומצוקותיו, ונסיון להשפיע על כלל האנשים בחברה לנהוג באופן דומה. המעורבות האזרחית מתבטאת גם במעורבות פוליטית דרך השתתפות בבחירות ופעילות במפלגות פוליטיות. החינוך למעורבות אזרחית מתבטא בתכנים של התנדבות והכרות עם מצוקות אוכלוסיות שונות, במפגשים ושיח פוליטיים. באופן בלתי מוחשי, החינוך למעורבות אזרחית כולל עידוד להסתכלות בפריזמה חברתית, וליזומה ומנהיגות בקרב חניכי המכינה ובוגריה. באופן מוחשי, יוצרות המכינות שגרת יום אשר מקדמת, לתפישתן, את המעורבות האזרחית על ידי התמודדות עם אתגרים, ניהול עצמי של החניכים וגיבוש עמדות באמצעות לימוד. לאלה, מצטרפים אנשי הצוות במכינה, אשר בפועלם והוויתם מחנכים גם הם למעורבות אזרחית. לבסוף, יש לקחת בחשבון את קהל היעד שמגיע למכינות, אשר יתכן שהוא, ללא קשר לתכנים שמעודדת המכינה, קהל יעד נוח יותר 'להתחנך' למעורבות אזרחית.

החינוך למעורבות אזרחית במכינות, מלמד כי המכינות שואפות להשפיע על בוגריהן גם אל מעבר לשנת המכינה ותקופת השירות הצבאי. הדגשת המרכיבים בשנת המכינה המעודדים אזרחות מעורבת, נועדה לטעת בחניכי המכינה פרקטיקות ודפוסי חשיבה, אשר ינחו אותם גם בחייהם הבוגרים. כך תיאר זאת מנכ"ל מועצת המכינות:

"החזון הוא להוביל שינוי חברתי בחברה הישראלית, על ידי חינוך ארוך טווח שיוביל לכך שמקסימום בוגרים יחיו בתודעה של שליחות במדינת ישראל ויגשימו אותה..."³²

אכן, נראה כי הבוגרים מפנימים ערכים אלה. הם מעידים כי 'השיח החברתי' ממשיך ללוות אותם גם שנים רבות לאחר המכינה וכי הקול של המכינה ממשיך להיות משמעותי עבורם. תוצר החינוך למעורבות אזרחית עלה במחקר כסוגיה שנויה במחלוקת. בהתייחס למושג המנהיגות במכינות, היו שטענו כי הבוגרים צריכים להתבלט בתפקידי הובלה בחברה והיו שטענו כי מנהיגות היא דוקא ההובלה השקטה והערכית בכל תפקיד. היו שטענו כי המכינות היו צריכות להעמיד היום שיעור גבוה יותר של בוגרים אשר המעורבות האזרחית שלהם יוצרת הדים, והיו שטענו כי המכינות יכולות וצריכות להעמיד מספר מצומצם בלבד של בוגרים בולטים, לצד רוב של בוגרים מודעים יותר שנטמעים בחברה. מהמחקר עולה כי לעומדים בראש מפעל המכינות, ולממונים במשרדים הממשלתיים ישנן דיעות שאינן אחידות בסוגיה זו. חוסר האחידות הזו, עלולה להקשות על ניווט מפעל המכינות בהמשך דרכו.

³¹ מתוך ראיון שנערך עם הממונה על המכינות הקדם צבאיים משרד הביטחון 03/05/2015

³² מתוך ראיון שנערך עם מנכ"ל מועצת המכינות ונשיא מכינה 01/11/2015

ההתעמקות בחינוך למעורבות אזרחית במכינות, מלמדת על האופן בו מתבטא שיח של החברה האזרחית במכינות. האקלים שיוצרות המכינות על ידי העידוד להסתכלות בפריזמה החברתית, הדחיפה לזמנות ולמנהיגות, מבטאים ערכים ונורמות אשר יש ביכולתם לייצר הון חברתי גבוה. ההתעמקות בחינוך למעורבות אזרחית מלמד גם, ובעיקר אולי, על הפרקטיקות אשר משמשות את הצוות החינוכי ועל יכולתן להוות כלים יעילים להגברת מעורבות בכלל. באופן מודע מייצרות המכינות ניהול שגרת יום מאתגרת, עצמאית ומעודדת למידה, עבור החניכים. זאת, מתוך אמונה ששגרת יום כזו תפתח את רצונם ואת מסוגלותם של החניכים, ושל הבוגרים בהמשך, להיות מעורבים יותר. הצבת מדריכים ואנשי צוות מתוך כוונה שיהוו מודלים לחיקוי, בעיקר במישור החברתי, גם היא פרקטיקה חשובה ויעילה בתהליך החינוך למעורבות אזרחית.

מבוא

עבודת מחקר זו, מנסה לבחון את מקומם של בוגרי המכינות הקדם-צבאיות הכלליות בחברה האזרחית בישראל. שאלות המחקר עסקו באופנים שבהם משפיעות המכינות השונות על בוגריהן, על הדרכים בהן מתבטא במכינות השיח של החברה האזרחית, על הפרקטיקות המשמשות את הצוות החינוכי במכינות להגברת המעורבות האזרחית של חניכיהן ובתרומתן של המכינות הכלליות לחברה האזרחית, למעורבות האזרחית ולהון החברתי בישראל.

פרק זה כולל את סיכום עיקרי הממצאים שעלו במחקר לאור הספרות המחקרית בתחום, דיון בסוגיות בולטות ומעניינות שעולות מתוך ממצאים אלה, ודיון בהשלכותיהם. החלק הראשון של הדיון מתאר את חווית המכינה עבור בוגריה, ומנסה לעמוד על ההבדלים בהשפעת המכינות השונות על בוגריהן. החלק השני עוסק בדרכים בהן, במכינות ובקרב הבוגרים, מתבטא שיח של החברה האזרחית, בתועלות שיש בשיח זה ובחסרונות שבו. החלק השלישי דן בפרקטיקות המשמשות את המכינות להשגת חזון ולהגברת המעורבות האזרחית, ביחס לפרקטיקות אשר מופיעות בספרות המחקרית. החלק הרביעי עוסק במקומן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות בחברה האזרחית, ובתרומתן למעורבות האזרחית ולהון החברתי בישראל. החלק החמישי והאחרון, מתאר בהרחבה את האתגר הניצב בפני המכינות כיום ודן בעתיד המכינות ובוגריהן.

1. חווית המכינה עבור הבוגרים וההבדלים בהשפעת המכינות השונות על בוגריהן

באופן גורף העידו כל משתתפי המחקר, בוגרי המכינות הקדם צבאיות הכלליות, כי המכינה היא נקודת ציון משמעותית בחייהם. השנה בחיי הצעיר הישראלי, שבה הוא שוהה במכינה, מהווה עבורו נקודת עצירה ייחודית בחייו, בגיל שבו הוא מתחיל לקבל החלטות משמעותיות על עתידו ונדרשים לו כלים להתמודדות. בוגרים רבים קושרים את הבחירות שעשו בהמשך חייהם להשפעת החינוך והתהליך שעברו במכינה, ומציינים את המכינה כנקודת התייחסות, אשר ביחס אליה הם מודדים את עצמם גם כיום. את המשמעות הרבה שיש לשנה זו בעבור הבוגרים, הם מייחסים לתהליך ההתבגרות וההכרות שלהם עם עצמם במהלך השנה, להרחבת האופקים ולחשיפה לעמדות ולתחומי עניין חדשים, למפגש עם חברים לכל החיים, לשינוי צורת החשיבה, התפישות והשיח שלהם, ולפיתוח הבטחון העצמי ותחושת המסוגלות. חלקם ציינו כי חלק מהתהליכים שעוברים במכינה קורים גם באופן טבעי בחיים במהלך ההתבגרות.

בדרך כלל, על אף קשיים וביקורות שביטאו הבוגרים, הם מעידים כי הם ממליצים בחום לבני נוער על שנת המכינה ואכן, תופעה שכיחה במכינות היא הגעת חניכים למכינה בעקבות בני משפחה או חברים קרובים. הם מתארים גם רצון שאנשים בסביבתם הנוכחית יחוו את מה שחוו בעצמם: את המפגש עם אוכלוסיות שלא נשמעות ואת פקחת העיניים לאנשים מסביב.

כיום, למכינות ישנה אוטונומיה גבוהה יחסית בקביעת התכנים ואין תרבות ארגונית משותפת סביב התכנית החינוכית. נראה כי בסך הכל, התכנים העיקריים, המסרים והתהליכים שעוברים החניכים במכינות הכלליות הם דומים. בכל מכינה ישנם מינונים שונים של לימודים, פעילות בקהילה, טיולים והכנה לצבא, או שאלות שבהן דנים יותר או פחות. לרוב, בוחרת כל

מכינה דגש יחודי המאפיין אותה. ישנן מכינות המשלבות חניכים דתיים וחילונים ומודגשת בהן קרבה למסורת, מכינות המדגישות במיוחד עשייה קהילתית או מכינות המדגישות את החיבור לקהילה או לחבל הארץ בו הן נמצאות. ישנן מכינות בעלות אוריינטציה פוליטית בולטת, לעיתים בדמות מפלגה מסוימת, אשר לצד השאיפה לפתח ראייה רחבה, נטו לתת משקל יתר לתכנים הקשורים לגורמים של אחד הצדדים של המפה הפוליטית, ואשר היתה בהן דיעה פוליטית דומיננטית בקבוצה.

ההבדלים בין המכינות יוצרים תדמית שונה לכל מכינה, אשר משפיעה על אוכלוסית הצעירים הפונה לכל אחת מהן. מהמחקר עולה, כי עובדה זו, מייצרת לעיתים מחזורים הומוגניים מבחינת השקפות פוליטיות ותפישות עולם. יתכן שגורם זה פוגע בפוטנציאל הגלום בפיתוח דיאלוג בין קבוצות חברתיות שונות בשנת המכינה, ובכך מצטמצם מבחר הנושאים החברתיים בהם בוחרות המכינות לעסוק. רעיון זה מתישב עם קול שעלה במחקר, לפיו מכינות מסוימות נוטות לקחת חלק במאבקים בנושאים מסוימים ולא בנושאים אחרים. מועצת המכינות הקדם צבאיות, אשר הוקמה ב-2009, פועלת לעיצוב מפעל המכינות, לחיזוק הקשרים ביניהן ולקביעת חזון ויעדים משותפים לכלל המכינות. מועצת המכינות מעצבת, במידה כזו או אחרת, את "שפת המכינות", בה מדברות המכינות עם חניכיהן ובוגריהן. היא מאפשרת לבוגרים לחוש כי הם מדברים בשפה דומה המאחדת אותם, ומאפשרת להם להבין זה את זה. לצד היתרונות הברורים של מהלך זה, הוא עלול גם למרכז את המכינות לכדי גיבוש אמירות כלליות, לא יחודיות ומוגבלות מאד בתרומתן, אשר רק עליהן הושגה הסכמה כללית.

2. הדרכים בהן מתבטא במכינות שיח של החברה האזרחית

כאשר בוחנים את ממצאי המחקר, ניתן לזהות כי מימדים שונים בתחושת הקהילתיות, הנטייה לממלכתיות והחינוך למעורבות אזרחית, מכילים בתוכם צורות שיח של החברה האזרחית. ניתן ללמוד מהממצאים על קיומן של גישות קולקטיביסטיות בעולם המכינות, על חשיבותם של ערכים כמו תרומה לחברה, ועל העדפת אופני ביטוי הערכים על ידי אזרחות מוחשית ויוזמת פרויקטים חברתיים. במבט מעמיק הבוחן את המצאים ביחס לידע בספרות, עולות נקודות למחשבה באשר ליעילותו של השיח של החברה האזרחית במכינות ועל הקשיים שבו.

2.1 הרצון לתרומה לחברה דרך מימוש העצמי

חניכי המכינה עוברים תהליכים שונים בשנת המכינה ומפנימים בדרך כלל אחד משני מסרים: עליהם כבוגרי המכינה לעסוק בעשייה חברתית-פוליטית-ציבורית, או עליהם כבוגרי מכינה ללכת על פי נטיות ליבם אך להיות טובים במה שיעשו, ולשלב אלמנטים של מוסריות ומעורבות חברתית בעיסוקם. מצופה מהם לבנות את עצמם ביחס לכלל שאליו הם שייכים. למסר שהופנם אין קשר הכרחי למכינה בה למד הבוגר או לקבוצה ממנה היה חלק, ובדרך כלל תלוי בעיקר באישיותו ובמטען שהביא עימו לשנת המכינה. יתכן שהעובדה שרבים מהצעירים אשר מגיעים למכינה הם מלכתחילה בעלי אוריינטציה חברתית, היא שמביאה לכך שהם מפרשים את המסרים כקריאה למעורבות חברתית.

2.2 תחושת מחויבות לאזרחות מוחשית

חברס ועמירן-ספיר (2006) טוענים כי מושג האזרחות אשר השתרש בישראל מושתת במידה רבה על תחושת מחויבות של היחיד כלפי הקיום הפיזי של הקהילה והטריטוריה, בהתאם לתפישות הציונות בראשית דרכה (חברס ועמירן-ספיר, 2006). האזרחות, בגישה זו, נבחנת על סמך העשייה הפיזית של האזרחים כלפי המולדת. ממצאי המחקר מלמדים, כי המכונות הכלליות מצליחות לפתח, באופן די יעיל, תחושת קהילתיות בקרב בוגריהן. הם חשים כי הם חלק מקהילת בוגרים, אשר יש לה מאפיינים ושפה משותפת. באופן רחב יותר, הם מבטאים קהילתיות בתחושת הסולידריות החזקה שלהם כלפי כלל החברה בישראל. תפישת האזרחות אשר מתפתחת בהם, מעריכה את היחידים על סמך תרומתם הגשמית לקהילה ולמולדת, בדומה לתיאורם של חברס ועמירן-ספיר. כך, ניתן לזהות פעמים רבות בקרב בוגרי המכונה תחושה של אחריות מוגברת הרת גורל, לעשייה למען האחר. תחושת האשמה על אי עשייה חברתית אשר התבטאה באופן חזק בקרב בוגרי המכונות, היא על כך שאינם מצליחים לשלב את ערכי המכונה באופן מעשי בחיי היום יום שלהם. הם חשים כי מעורבותם נמדדת בפעילות אקטיבית מוחשית, וכי מאחר שאין ביטוי פיזי למעורבותם האזרחית - הם חסרי השפעה ואינם מממשים את יעודם כבוגרים.

חברס ועמירן-ספיר טוענים גם שבישראל נוצרה תרבות אזרחית מוגבלת, אשר מכוונת ללכידות סביב משימות לאומיות, ומתמקדת בשלומם הפיזי של האזרחים (חברס ועמירן-ספיר, 2006). נראה כי גם במכונה יש אמנם דאגה לחלש ונסיון לשפר את מצבו, אך פחות בולט קיומו של שיח על איך הגיע החלש למצב בו הוא נמצא בפרספקטיבה הסטורית, ומה הם התהליכים המדיניים והחקיקתיים שיכולים לשנות זאת. כלומר, בדומה לטענתם של חברס ועמירן-ספיר, מתמקדת העשייה במכונה בתרומה פיזית לחברה, לצד לימוד על תרבותן של קבוצות אוכלוסיה שונות. ההתייחסות לערוצי מעורבות אזרחית אחרים, כמו שינוי מדיניות וחקיקה מקבלים מקום שולי, אם בכלל, בשיח במכונה.

2.3 יזמות של פרויקטים חברתיים

מהמחקר עולה כי מפעל המכונות מעודד את החניכים והבוגרים ליזום פרויקטים חברתיים. בשנת המכונה ישנה לגיטימציה ואף עידוד לכך מצד הצוות ותחושה שזה דבר נכון וראוי. גם כבוגרים, מרגישים הצעירים שיש מהם ציפייה ליזום פרויקטים חברתיים, ומי שנתפש כבוגר מוצלח הוא מי שבין השאר הקים יוזמה חברתית מוצלחת בעצמו. יזום הפרויקט כולל בדרך כלל ניתוח של הרעיון והבנה מה נדרש על מנת להוציאו לפועל, גיוס המשתתפים, בניית התכנים וגיוס התקציב. נראה כי המכונות מושפעות, במודע או שלא במודע, מאופי השיח הקפיטליסטי שבו צובר אדם את הונו בזכות יוזמות ונטילת סיכונים. בהשאלה לעולם החברתי, מציעות המכונות לבוגרים להעשיר את הונו המוסרי או לשפר את מעמדם החברתי באמצעות נטילת סיכונים בתחום האזרחי, ויצירת יוזמות חברתיות. המכונות משתמשות במונחים קפיטליסטיים-אינדוידואליסטיים גם כדי לתאר למועמדים אליהן את חיי היום-יום במכונה. החניכים מוזמנים למכונה על מנת ללמוד ולפתח את עצמם במכונה, לקבל שנה "בשביל עצמם", בניגוד למקובל למשל בתנועות הנוער ובשנות השירות, שבהן הדגש הוא על העשייה למען הקהילה. לצד זאת, ברור כי תוכן המסרים בשנת המכונה הוא קולקטיביסטי ברובו. יתכן שראשי המכונות עושים שימוש מודע במונחים

האינדוידואליסטים, מתוך הנחה שזוהי דרך יעילה לענין את הנוער הישראלי כיום, במפעל המכינות.

2.4 שיח ממלכתי וקולקטיביסטי ככר לבנית חברה אזרחית

לפי ישי (2003), ארגוני המגזר השלישי יכולים לנקוט באחת משלוש דרכי פעולה שונות ביחס עם המדינה (ישי, 2003). ראשית, הם יכולים להביע נאמנות ללא סייג, שנית, הם יכולים לקרוא תיגר על השלטון ולאיים על יציבותו. האפשרות השלישית היא להעביר תביעות מתקנות למדינה אשר קוראות תיגר על מדיניות, אך לא מאיימות על יציבות השלטון. ישי טוענת כי החברה האזרחית בישראל אינה קוראת תיגר על המדינה, כי הארגונים החברתיים מסייעים למדינה להגשים את ערכיה, וכי המחאה הקיימת מתנהלת בגבולות הקונצנזוס. בן אליעזר (1999) מתאר את פעילות העמותות בישראל כמרוסנת וממוסדת (בן אליעזר, 1999). הוא טוען כי העמותות נוטות לתרגם את היומרה לשינוי חברתי לפוליטיקה אינסטרומנטלית, לדפוס פעולה ממוסדים ושגרתיים, ולהגדרה של עצמן כא-פוליטיות. הוא טוען כי התנהלות זו מעידה על נטיות קולקטיביסטיות ועל קבלת הנחות היסוד של המערכת, ולא על שאיפה לחולל שינוי חברתי של ממש. ישי (2003) מייחסת את אי קריאת התיגר לתלותה של החברה האזרחית במדינה באופן חוקי ובמובן הכלכלי, בשל העברת תמיכות כספיות מהמדינה לחברה האזרחית. מתוך זוית ראיה זו, החברה האזרחית אינה מבקשת לעצמה עצמאות, אלא מעדיפה מעמד של עזר כנגד המדינה (ישי, 2003).

מהמחקר עולה, כי המכינות נוקטות בדרך כלל בעמדות ממלכתיות מתוך תחושת קהילתיות ומתוך גישה של נאמנות למדינה. נתון זה אינו מפתיע, בהתחשב בכך שהן מוסד אשר שם דגש על ערכי הציונות, והפועל בשיתוף פעולה ובמימון משרדי הממשלה. הצהרות פומביות של המכינות או העומדים בראשן, יכללו בדרך כלל אמירות ממלכתיות, פוליטיות אך לא מפלגתיות, כמו למשל קריאה לאי סרבנות משני צידי המפה הפוליטית. התפישה היא, שבוגרי המכינה, כמי שמאמינים בחברה- חייבים ללמוד עליה, לשאוף לתיקונה, ולפעול למענה. עליהם להמנע מגישה אנטי מערכתית או מפגיעה ביציבות החברה, לשמור על ביקורתיות המשתדלת לדון לכף זכות, ולשאת באחריות לבנות את מה שחסר. הגישות הקולקטיביסטיות אשר נוכחות מאד בשיח במכינה, מכילות לעיתים תחושת קהילתיות מוגברת. גישות אינדוידואליסטיות הדוגלות בתעדוף של מימוש שאיפות הפרט והעיסוק בעצמו, נחשבות במכינות כאנוכיות, וכרעה חולה בחברה המערבית. במובנים מסוימים, נתפשת הממלכתיות במכינות כאלטרנטיבה אופטימית לאפשרות של פילוג בחברה, לבחירה מודעת בהדגשת המאחד והמשותף על פני הטלת הספק והבעת הביקורת.

אותה גישה ממלכתית קולקטיביסטית, היא ייחודית נוכח השינויים שחלו בעשורים האחרונים בהתנהלות ובתפקידי המדינה, במסגרתם שונו גבולות האחריות בין המדינה לבין החברה האזרחית, כך שהמדינה מסירה את אחריותה מהדאגה לפרט (מנחם ולהט, 2006). תהליך זה, מביא לפיזור האחריות, להפחתת תחושת יכולת האזרח להשפיע, ולירידה בהשתתפות האזרחית. בעידן זה, כאשר המדינה נסוגה מהאחריות לפרט בתחומי חינוך בריאות וכדומה, אין זה מובן כי הצעירים במכינות מתעדיפים את מה שהם תופשים כתרומה לעם על פני טובתם האישית (ועדת החינוך התרבות והספורט, 2014). עם זאת, מזהירה איכילוב (1984) מפני ממלכתיות יתר. היא טוענת כי מוסדות החינוך בישראל הפכו למסגרות בעלות אוריינטציה

ממלכתית, המנחילות לתלמידים ערכים מאחדים אשר לגביהם קיים קונצנזוס ציבורי רחב וממעטות לעסוק בסוגיות שנויות במחלוקת (איכילוב, 1984; איכילוב, 1995). איכילוב טוענת כי נטרול הזיקות הפוליטיות של בית הספר מסייע ליצירת אחדות לאומית ולטיפול נאמנות לעם ולארץ, אך פוגע ביכולת לפתח חשיבה ביקורתית ולקיים דיון על מגוון הדרכים להשתתפות ולפעילות אזרחית. גם לפי ישי, הגישות הקולקטיביסטיות יכולות להיות בעוכריהן של המכינות שמנסות לעודד צמיחה של חברה אזרחית חזקה. ישי (2003) טוענת כי נורמות קולקטיביות עלולות להוליד חשש מפני התחזקותם של פרטים בחברה והפיכת החברה למפוצלת (ישי, 2003). ישי טוענת כי החברה האזרחית מורכבת מיחידים אשר בוחרים להתאגד מרצון ולכן, נורמות קולקטיביות אינן כרו פורה לצמיחתה. מייזלס (1995) טוענת כי בני הנוער בישראל מביעים קונפורמיות גבוהה לערכי המבוגרים בישראל ונוטים לעמוד באתגרים שמציבה להם חברת המבוגרים, באופן שסותר את המצופה ממתבגרים בגילאים אלה (מייזלס, 1995).

מעורבות אזרחית בראי בוגרי המכינה משמעה בעיקר מעורבות חברתית, שהיא אי הפקרת החלש בחברה, ומתן כלים עבורו לחיים טובים יותר. חניכי ובוגרי המכינה חשים כי ללא כוח מתנדב, כמו שהם מסוגלים להיות, לשכות הרווחה והעיריות אינן מסוגלות לתת מענה ראוי לאוכלוסייה הנזקקת. בוגרי המכינה מאמינים כי עליהם לקחת אחריות ולהשפיע על המציאות, גם אם הדבר אינו תחת הגדרת תפקידם, ולמרות שיש משרד שאחראי לכך בהגדרתו. עליהם להגיע בעצמם לקו העימות, או לשטח, ולסייע למי שצריך ברגעי המצוקה, "צריך גלגל, אני גלגל". האמונה היא שהממסד משולב עם המגמה שהמכינות הן חלק ממנה, כי המדינה מעניקה לאזרחיה, ולכן מחובתם להיות מגויסים בעבודה, גם אם יחשבו ל"פראירים". גישה זו מעידה על היותן של המכינות גוף שאינו קורא תיגר על המדינה, ונראה כי הן מביעות נאמנות כמעט ללא סייג, למדינה ולמוסדותיה. המחאה המושמעת מהמכינות אינה מכוונת כלפי מדיניות ממשלתית בדרך כלל, ולעיתים היא מופנית כנגד עמדות לא ממלכתיות, אשר מביעים פלגים שונים בחברה. במובן זה, שונה השיח במכינות מהמקובל כאשר נוהגים לדבר על חברה אזרחית שהיא נפרדת מהמדינה ובעלת אוטונומיה, לפחות חלקית, ממוסדות השלטון ושלוחותיהם (ישי, 2003). היכולת לבטא קריאת תיגר מרוסנת על השלטון, היא מרכיב חיוני של החברה האזרחית. התייחסות למדינה ולחברה כגופים שאינם נפרדים, מבטאת המשגה שאינה אופיינית בדרך כלל לשיח על החברה האזרחית.

במידה מסוימת ניתן לומר, שפועלן של המכינות מבטא התעלמות מהמוסדות הפורמליים של הדמוקרטיה, שכן המכינות לוקחות על עצמן לבצע את תפקידיהם, ואינן מפנות כלפיהם תביעות לשיפור מדיניותם או פועלם. אבנון (2006) הביע חשש שמא הפעילות ההתנדבותית האזרחית תיהפך לעשייה מתריסה כנגד המדינה והמסגרת הדמוקרטית הפורמלית, מה שאינו נראה כסכנה בהתנהלות המכינות. אך הוא גם תיאר את האפשרות של ניתוק החברה האזרחית מהממסד, ולקיחת אחריותם של ארגונים על מצוקות קהילתיות, אשר יכולה להיות הרסנית לדמוקרטיה שנשענת על אמון הציבור בה (אבנון, 2006). לפיכך, טוען אבנון, יש לפתח שפה אזרחית דמוקרטית בקרב האזרחים, שתאפשר חיבור בין העשייה החברתית למערכת הממסדית.

3. הפרקטיקות המשמשות את המכינות להשגת החזון ולהגברת המעורבות האזרחית המכינות הקדם-צבאיות הכלליות עובדות על פי תכנית חינוכית שנתית סדורה ותהליכית, אשר בה משולבות פרקטיקות שהן, לתפישת מנהליהן, בעלות פוטנציאל לעודד את החניכים להגברת מעורבותם האזרחית. בחלק זה אבחן את האופן בו מתבטאות במכינות הפרקטיקות לחיברות פוליטי אשר הוזכרו בפרק סקירת הספרות.

3.1 פניה לאוכלוסייה צעירה

תקופת הנעורים היא משמעותית בעיצוב התנהגותם של מבוגרים ובגיבוש תפישותיהם לגבי נושאים חברתיים ופוליטיים (רפפורט, 1993). דפוסים רבים של התנהגות פוליטית כמו תמיכה במפלגה מסוימת או בחופש הביטוי וגיבוש אידיאולוגיה, נקבעים בגיל צעיר ונוטים שלא להשתנות בהמשך החיים (איכילוב, 1984). מהמחקר עולה כי הגיל שבו מגיעים החניכים למכינה הוא משמעותי, והוא לפי התפישת מה שמאפשר לצעירים, בתום תקופת בית הספר ולפני השירות בצבא, לגבש את זהותם ולקבל החלטות משמעותיות על עתידם.

צעירים שאינם לוקחים חלק בארגונים לפיתוח הנוער, נוטים להיות מבוגרים בעלי סבירות נמוכה יותר להיות מעורבים חברתית (Wheeler and Edlebeck, 2006). הארגונים אשר יש ביכולתם להפוך לתכניות מוצלחות למנהיגות של צעירים, לפי Wheeler and Edlebeck הם אלה אשר בנו קשר של הצעירים לזהותם, תרבותם וקהילתם, איתגרו אותם, דירבנו אותם לעבודה משותפת, ויצרו מסלולים אשר איפשרו להם ליישם את הלמידה בפועל לאורך זמן. בשנת המכינה מוקדשים חלק ניכר מהתכנים לבירור ועיצוב שלל הזהויות של החניכים בניהן הזהות היהודית, הדתית, הישראלית והתעסוקתית. הם לומדים על עצמם ומבשילים עם זהויות קיימות, הם מגבשים תפישות לגבי הדרך בה רוצים לחנך את ילדיהם, לעצב את ביתם ולנהל את חיי הקהילה שלהם. בירור הזהות נעשה דרך השיעורים, דרך המשוב מקבוצת השווים ועוד. חיי היום-יום במכינה הם מאתגרים ואינטנסיביים מבחינה פיזית ונפשית: החניכים ישנים בדרך כלל מעט שעות בלילה, לוח הזמנים גדוש וצפוף, וחיי הקבוצה עם הצעירים שפגשו לראשונה הם עוצמתיים ביותר. לצד זה הם נדרשים ליזום פרויקטים, להתמודד עם שבועות שטח והישרדות, עם אתגרים פיזיים, קשיים במקום ההתנדבות, תכני לימוד שהם לפעמים מטלטלים ועם המרחק מהבית. בדומה למה שטענו Wheeler and Edlebeck, לרוב תוארו האינטנסיביות וההתמודדות עם אתגרים במכינה כחוויות מחזקות, אשר הגבירו את המוטיבציה והאמונה של החניכים בעצמם ונתנו כלים להמשך. סוגית יצירת מסלולים המאפשרים את ישום הלמידה בפועל לאורך זמן, נמצאת בתהליך התהוות. נראה כי עבור בוגרים אשר סיימו את המכינה לפני למעלה מחמש שנים לא התהוו מסלולים מיידיים כאלה, ונוצרה תחושה כי השפעת המכינה התפוגגה לאחר תקופה, וכי מרבית הבוגרים אינם מצליחים, לתפישתם, ליישם את ערכי המכינה בחייהם הבוגרים.

3.2 דיון דמוקרטי פנים מול פנים

מעורבות אזרחית נוצרת בין השאר על ידי דיון אזרחי, אשר מתעורר במפגשים שמקיימים ארגונים חברתיים, ובפעילויות חברתיות כמו אירוח או התנדבות. אלה, מאפשרים הזדמנויות לאינטראקציות ודיאלוג פנים מול פנים (פאטנס, 2006; McCoy and Scully, 2002). מוסדות

אשר יאפשרו יצירה של קשרים בין אנשים, הם בעלי פוטנציאל להוביל לעשייה וליצירת שינוי, ולהצמחת ההון החברתי אשר נפגע בעשורים האחרונים. קבוצות מגוונות אשר מתהוות סביב דיאלוג בנושאים שונים מפתחות תהליכים של ניהול שיח משותף (McCoy and Scully, 2002). כך למשל, לומדים חברי הקבוצה לסגל דרכי דיון המתאימות לכל נושא, להקשיב לדיעות האחר, להגיע להסכמות ולהכיל אי הסכמות. בשנת המכינה מיושמים חלק מהעקרונות לשיח מוצלח אשר עליהם הצביעו McCoy and Scully (2002): עבודת החניכים בועדות וגם בפורום הרחב מעודדת צורות שונות של דיון ותקשורת, מתקיים חיבור בין נושאים ציבוריים העולים במהלך הלימוד לחיים ולחוויה של הפרט, ישנה העמקה בכל נקודות המבט ומגוון הדיעות הקיימות בנושא על ידי קיום סדנאות עומק ודיונים, וישנו עידוד לחשיבה ביקורתית ושימוש בטיעונים מנומקים ומושכלים דרך חווית הלימוד. ממצאי המחקר עולה, כי השימוש ב"שפת המכינות" בשנת המכינה ועם הבוגרים, יוצרת תחושת קהילתיות אשר עשויה לתרום למעורבות האזרחית של הבוגרים. אותה שפת מכינות מתפתחת בדיונים פנים מול פנים אשר מייצרות המכינות, ומאפשרת תחושה של חיבור מהיר בין בוגרים ויכולת להתלכד סביב רעיונות משותפים.

לפי איכילוב (1984), בגיל ההתבגרות, לקבוצת השווים ישנו מקום מרכזי בתהליך הלמידה החברתית והפוליטית (איכילוב, 1984). בתקופה זו, נתפשת קבוצת השווים כקבוצה של שותפי גורל, המנסים לפתור יחד בעיות הקשורות בגיל ההתבגרות. בתכנית החינוכית במכינה שזורים מרכיבים קבועים העוסקים בחיזוק קבוצת השווים ובתהליך הקבוצתי: שיחות קבוצה, דינמיקה קבוצתית, שיחות פתיחת וסיכום שבוע. הדגש הרב על קבוצתיות ועל הקשרים החברתיים, נראים כפרקטיקות מכוונות ויעילות להגברת המעורבות האזרחית של החניכים והבוגרים. בין החניכים מתפתחת במהלך השנה היכרות עמוקה ואינטנסיבית. בוגרי המכינות העידו כי לעיתים נוצרים במכינה קשרים חבריים חדשים על חשבון קשרים קיימים, אשר נותרים קשרים משמעותיים גם בחייהם הבוגרים. תפקידה המרכזי של קבוצת השווים בגיל ההתבגרות מתבטא גם במתח אשר נוצר בין היחיד לקבוצה, ביחוד לאור האינטנסיביות הקבוצתית הרבה במכינה ותחושת הקהילתיות החזקה. במכינה מטופחים נאמנותו וכפיפותו של הפרט לקבוצה ולערכים המובילים אותה. כך למשל, נערך דיון האם יכול הפרט להשתתף באירוע פוליטי כאשר הוא לובש את חולצת המכינה, שכן משמעות הדבר היא שהוא מייצג את הקבוצה. במהלך שנת המכינה נדרשים החניכים לערנות ואכפתיות לגבי השפעת ההחלטות והמעשים שלהם על שאר הפרטים בקבוצה ועל התהליך הקבוצתי, ולעיתים הם נדרשים לעשות ויתורים למען הקבוצה. בהתחשב בגילם הצעיר של החניכים, אין זה מפתיע כי מרבית הבוגרים תיארו את שנת המכינה כקשה, או אף טראומתית בעבורם או בעבור חבריהם. נראה כי התחושות הקשות הן תוצר נלווה לפרקטיקה של חיזוק תחושת הקהילתיות בקרב החניכים, אשר עשויות מצד אחד להגביר את מעורבותם האזרחית, אך מצד שני, הן עלולות לפגוע ברצון של בוגרי המכינה לממש את ערכי הקהילתיות בחייהם הבוגרים.

3.3 מסגרות בלתי פורמליות

המסגרת הלימודית במכינה היא יחודית ושונה מאד מזו אשר היתה מוכרת לחניכים בבית הספר. החניכים מרחיבים את אופקיהם בתחומים שונים לצד חיי קבוצה, התנדבות וטיולים. הסביבה החברתית והמכבדת נותנת תחושה נוחה של יכולת להתבטא ולשמוע דיעות ועמדות חדשות. בכך,

מצליחות אולי המכינות להתגבר על חסרונותיהם של בתי הספר בתהליך החיברות הפוליטי (איכילוב, 1995). בעוד שלימודי האזרחות בבתי הספר מתמקדים בעיקר בהיבטים הפורמליים והפסיביים של האזרח, מיישמים החניכים במכינה חיים עצמאיים ודמוקרטיים, המאפשרים להם להכיר צדדים נוספים של תפקיד האזרח.

לפי רפפורט (1993), תהליכי החיברות של צעירים במסגרות בלתי פורמליות מעודדים טיפוח של אוריינטציות חברתיות פתוחות: עמדות גמישות וביקורתיות כלפי סמכות, אמונה כי שינוי חברתי הינו רצוי, אמות מידה מוסריות פנימיות ואמון בזולת (רפפורט, 1993). כאשר הארגון הבלתי פורמלי מקיים זירה חברתית חופשית בה יכולים הצעירים לבחון את האמונות, תחומי העניין והכישורים שלהם, עשויים לצמוח אמון, סובלנות, ראייה ביקורתית, פלורליזם ויוזמה המאפיינים אוריינטציות חברתיות פתוחות. רפפורט (1993) הגדירה שני מימדי פעולה מרכזיים של ארגון בלתי פורמלי, אשר באמצעותם יכולים הצעירים לפתח אוריינטציות פוליטיות-חברתיות: התנסות חופשית המאפשרת ניסוי וטעיה, ו'קומוניקציה' - חשיפה ודיון בנושאים חברתיים-פוליטיים. בארגונים שבהם התקיימה מידה גבוהה יותר של קומוניקציה ודיון ישיר בנושאים אקטואליים, נמצאו ציונים גבוהים של אוריינטציות חברתיות פתוחות בקרב חבריהן. רמות ההתנסות החופשית והקומוניקציה במכינות הן גבוהות, ובשל כך מעודדות אוריינטציות חברתיות פתוחות. משתתפי המחקר העידו כי השיח במכינה הוא פתוח ומאפשר. ברוב המכינות צוין כי כל נושא העולה על הדעת יכול להיות בשיח, וכי מפגשים עם קבוצות מגוונות באוכלוסיה ועם פוליטיקאים מכל קצוות הקשת הפוליטית במהלך שנת המכינה, מעודדים שיח כזה. השיח הרב גוני סייע בפיתוח חשיבה ביקורתית ומורכבת. עם זאת, הנחת היסוד היא שהמכינות הן גוף ציוני וככאלה, רובן איפשרו שמיעת עמדות שאינן ציוניות אך לא ניתן מקום לממשן, כמו למשל על ידי החלטה על אי גיוס לצבא. כך, גם ירידה מהארץ היא טאבו, לא בהכרח בשיח, אבל בביצוע.

ככל שרמת המיסוד של ארגון בלתי פורמלי נמוכה, כך יכול הארגון לאפשר קומוניקציה גבוהה יותר ולהשפיע יותר על חבריו (רפפורט, 1993). רמת מיסוד נמוכה יכולה להתבטא למשל בחיזוק האוטונומיה של הקבוצה החברתית, בהעדר פיקוח חברתי חיצוני, בקיום מגוון רחב של פעילויות המאפשר ביטוי למגוון כשרונות ותחומי עניין, ובמתן לגיטימציה לניסוי וטעייה ואף לחריגה זמנית מנורמות מקובלות. מרכיב 'הניהול העצמי' הוא מרכזי בחיי היום-יום במכינות. חניכי המכינות לוקחים חלק בועדות האחראיות על התכנים, התרבות, הטיולים, העשייה החברתית, גיוס חניכי המחזור הבא ועוד (שלג, 2003; חי, 2011). הם מקבלים החלטות באופן קבוצתי ודמוקרטי לגבי התכנים ואורחות החיים, וגם אחראים להוציא לפועל את ההחלטות. בתחילת השנה מנסחים החניכים תקנון ומדי שבוע נערך כינוס ללא אנשי הצוות, בו הם מעלים סוגיות לדיון. נראה שמרכיב הניהול העצמי אכן מקושר אצל הבוגרים למאפיינים של אוריינטציות פתוחות. הם העידו שהניהול העצמי לימד אותם לנהל שיח, לפתח חשיבה ביקורתית, להקשיב ולקבל החלטות בשותפות. האחראיות שהיתה מוטלת על כתפיהם כחניכים המריצה אותם לעשייה ונתנה להם תחושה של שליטה. הם חשו ביטחון במוסריות ההחלטות שלקחו ונכונות להיות אחראים להן. כלים אלה תוארו ככאלה הממשיכים עם הבוגרים גם בחיי הזוגיות והקהילה שלהם כיום. עם זאת, הושמעו בקרב משתתפי המחקר עמדות אשר מטילות בספק את מידת האוטונומיה שעמדה לרשותם כחניכים. חלקם דיברו על יד מכוונת של צוות המכינה שלעיתים הניע תהליכים מאחורי הקלעים, כמו עידוד לעיסוק בנושאים מסוימים או למשברים קבוצתיים

מתוך אמונה שהם חיוניים לבניית הקבוצה. הבוגרים קיבלו לרוב את אותה התערבות מרחוק בהבנה והכרה בכך שהקשיים יצרו התמודדויות שהיו חשובות עבורם.

3.4 דיאלוג בין קבוצות חברתיות שונות

דיאלוג המערב בין חלקים שונים של האוכלוסיה הוא דרך לחבר את הדילמות האישיות של צעירים לסוגיות ציבוריות (Nagda, McCoy and Barrett, 2006). דיאלוג כזה מאפשר יכולת להבין את הקשר בין נושאים של הדרה של אוכלוסיות מסוימות למשל, לבין המבנה והאווירה החברתית הכללית. בנוסף, דרך הדיאלוג רואים הצעירים שהם בעלי יכולת וכוח להשפיע בנושאים חברתיים. שיח מוצלח בין קבוצות חברתיות שונות, לפי Nagda ועמיתיו (2006), הוא כזה הכולל שיח דיאלוגי, שיקוף וניתוח התנהלותם של הצעירים ותכנון פעולות לביצוע בנושאים הקרובים לליבם. בשנת המכינה מגיע כל אחד מהחניכים עם מטען שונה של עמדות ואורחות חיים שהתעצבו בסביבה בה גדל. בהגיעם למכינה, נחשפים הצעירים לעולמות שונים דרך שיח דיאלוגי וחיים משותפים ואינטנסיביים. חניכי המכינות הכלליות מגיעים בדרך כלל מרקעים שונים: בנים ובנות, דתיים וחילוניים, מקומות וצורות התישבות שונות. גם צוות המדריכים במכינות המעורבות הוא מעורב, בדרך כלל בנים בנות דתיים וחילוניים (אנטלר, 2006). החשיפה הגדולה מאפשרת לכל אחד להרחיב את תפישותיו ולגבש עמדות, המבוססות על תמהיל בין המטען איתו הגיע לבין מה שפגש במכינה. הצעירים מקבלים משוב משקף על התנהלותם באופן מתמיד, על ידי חבריהם לקבוצה ועל ידי אנשי הצוות, מה שמסייע להם לרכוש כלים לחיים משותפים, להבין את הסוגיות איתן מתמודדות הקבוצות החברתיות השונות ולחוש כי יש בידם את היכולת להשפיע עליהן. בנוסף, מרכיב הניהול העצמי מאפשר לצעירים לתכנן ולבצע פרויקטים בנושאים הקרובים לליבם, ובכך מעשיר השיח בין הקבוצות החברתיות השונות את מרחב הפעולה של הצעירים.

באופן טבעי, המכינות, כגוף הכנה לשירות צבאי אינו מיועד לכל הקבוצות בחברה, ומובן כי אזרחים ערבים, אשר אינם מיועדים לשירות צבאי, אינם נמנים על קהל היעד של המכינה. עם זאת, נעדרים מהמכינות הכלליות גם צעירים לא יהודים אשר מיועדים לשירות ביטחון. כיום, ישנה מכינה קדם צבאית אחת נפרדת המיועדת לצעירים בני העדה הדרוזית.

3.5 השכלה

השכלה היא גורם הניבוי הטוב ביותר למעורבות פוליטית (Verba, Schlozman and Brady, 1995). ככל שהפרט משכיל יותר, כך עולה רמת ההכנסה שלו ורמת המקצוע שבו הוא עוסק (והמידה שבה הוא מצריך השכלה וכישורים), אשר מגבירים את מידת מעורבותו הפוליטית. השכלה נמצאה גם כמנבא הטוב ביותר להשתייכות לארגון ללא כוונות רווח, להתעניינות ולידע בתחום הפוליטי, אשר עשויים להגביר את ההשתתפות האזרחית.

במכינות הקדם צבאיות, משמש מרכיב הלימוד כבסיס לפיתוח עצמי וגיבוש עמדות. השימוש בטרמינולוגיה של לימוד מעמיק, נוכח במגוון סיטואציות שאינן רק השיעורים העיוניים במכינה, אלא גם בהקשר של לימוד מהאנשים איתם חיים בקבוצה ומהאינטראקציה הקבוצתית, לימוד ממפגשים עם אנשים ואוכלוסיות שונות, מטיולים, סיורים ועוד. כמו כן, זמן רב של לפחות חמישים שעות שבועיות, מוקדש בשנת המכינה ללימוד בשיעורים (משרד הביטחון, 2012). חניכי המכינה רוכשים ידע בתחומים מגוונים כמו פוליטיקה וחברה, יהדות, כלכלה, הסטוריה,

פסיכולוגיה, מנהיגות, תנ"ך, פילוסופיה, מחשבת ישראל, מוזיקה, ספרות עברית ועוד. ישנה שאיפה שבוגרי המכינה יכירו 'מסד תרבותי', מאגר טקסטים הנתפשים כמכוננים בחברה הישראלית, ושהמפגש עם אותם טקסטים יהיה משמעותי ויעורר סקרנות ורעב ללמידה. השיעורים מתחברים לעולמו של החניך, משפיעים על הערכים שלו, על התפישות שלו ומעצבים את זהותו. אכן, בוגרי המכינות העידו כי הם חשים שהמכינה מעודדת לימוד והשכלה. בדומה לתיאוריה של Verba ועמיתיו (1995), הם מרגישים שהלימוד מגביר את מידת הענין ואת מידת הידע שלהם בתחום הפוליטי, ומגביר את הרצון שלהם לפעול ליצירת שינוי.

3.6 הצגת מגוון דרכי השתתפות

תפקידם של גופים חינוכיים בתהליך החיברות הפוליטי הוא לפרוס בפני אזרחי העתיד את מגוון הדגמים של אזרחות בדמוקרטיה, הנבדלים זה מזה בטווח ההשתתפות, בתחומים ובאמצעי ההשתתפות (איכילוב, 1993). חשיפה זו תאפשר לבני הנוער לבחור בדגם המתאים להם ביותר. ההשתתפות האזרחית בדמוקרטיה נעה בין גישה ליברלית - אשר דוגלת בכך שהתחום החברתי-האזרחי הוא נחלתם של האזרחים ואילו התחום הפוליטי הוא נחלת המדינה וקבוצות אינטרס, לבין גישה הדמוקרטיה המשתתפת, לפיה על האזרחים להשתתף בכל התחומים החברתיים, הפוליטיים והלא פוליטיים. בגישה של דמוקרטיה השתתפותית נדרשים האזרחים ליישם את עקרונות הדמוקרטיה בכל המסגרות החברתיות, וליצור חברה דמוקרטית ולא רק ממשל דמוקרטי. מובן כי הגישה החינוכית של המכינות היא כזו אשר דוחפת את חניכיה ובוגריה להיות פעילים באופן אקטיבי ויצרני, שתכליתו להשפיע על הסביבה ואף לייצר שכבת מנהיגות חדשה בכל התחומים (כאהן, 2007). יתכן, עם זאת, שתחושת האשמה הגבוהה והגורפת שהביעו בוגרי המכינה, מעידה על כך שהמכינות אינן פורסות בפני חניכיהן ובוגריהן די אפשרויות להשתתפות אזרחית. בקרב בוגרי המכינות התבטאה באופן חזק תחושת אשמה על אי עשייה חברתית וכשלון בשילוב ערכי המכינה באופן מעשי בחיי היום-יום שלהם. יתכן, אם כן, שדגם האזרח הפעיל אשר הוצג לחניכי המכינה הוא כזה אשר אין ביכולת כולם לממשו כבוגרים, ומאחר שלא נחשפו לדגמים נוספים, שהם לגיטימיים גם הם, הם חשים תסכול ואי עמידה בציפיות מהם. נראה כי קיימת התחלה של פתיחת ערוצים נוספים למימוש אזרחות פעילה בקרב בוגרי המכינה, כמו למשל שילוב במגזר הציבורי ובניית קהילות חיים וגרעינים, אך ברור כי גם ערוצים אלה צפויים להיות מתאימים לחלק קטן בלבד מהבוגרים.

לפי איכילוב (1993), עומדות לרשות האזרח בדמוקרטיה אפשרויות של גילויי הסכמה ומחאה. מחאה, במקרים מסוימים, יכולה להיות בעבור חסרי האמצעים בחברה, אמצעי השפעה נוסף ולגיטימי. היא טוענת כי נטייה לגילויי הסכמה מאפיינת בדרך כלל תפישה של דגם צר של תפקיד האזרח בדמוקרטיה, כזה אשר משאיר את הנושאים הפוליטיים בידי הפוליטיקאים, ואילו הדגם הרחב של האזרחות הוא כזה אשר מבטא גם מחאה. המכינות, כגוף שאינו קורא תיגר על המדינה ומוסדותיה, משתמשות מעט יחסית בגילויי מחאה, וכאשר אלה מתקיימים הם יופנו בדרך כלל כלפי קבוצות באוכלוסיה או גופים שאינם ממשלתיים. בשנת 2002, היו חניכי המכינות הקדם צבאיות חלק ממחאת "מח"כים לדוגמא אישית", במסגרתה דרשו בני נוער מחברי הכנסת לקצץ בשכרם כהבעת סולידריות עם מצב המשק. גם במקרה זה, בפרסומים הקוראים להשתתף במחאה הודגש כי "הפעילות לא תישא אופי של נגד" וכי "המדינה היא של כולנו", ביטויים אשר

מלמדים על יכולתן של המכינות לייצר בעיקר אמירות ממלכתיות וכוללניות. גילויי הסכמה והזדהות עם הממשל והחברה, לעומת זאת, נפוצים יחסית בקרב המכינות ובוגריהן. איכילוב (1984) טוענת כי מוסדות החינוך בישראל הם בעלי אוריינטציה ממלכתית, ונוטים להנחיל לתלמידים ערכים משותפים ומאחדים (איכילוב 1984). אותה אחדות יצרה חינוך סטרילי לאזרחות, אשר מדגיש עקרונות מופשטים ואינו עוסק במגוון הדרכים להשתתפות ופעילות אזרחית. נראה כי המכינות אמנם נוגעות במנעד רחב יותר של דרכי השתתפות מאשר בית הספר, אך גם הן לא עוסקות בכלל הדרכים הלגיטימיות להשתתפות אזרחית כמו מחאה, שינוי מדיניות וחקיקה, אשר מקבלים מקום שולי, אם בכלל, בשיח במכינה.

3.7 סוכן החיברות

החיברות הפוליטי הוא תהליך המושפע ממספר רב של סוכני חיברות, כאשר הלמידה יכולה להתקיים באמצעות היותו של סוכן החיברות הפוליטי מודל להזדהות אשר המתחנך שואף לחקות אותו (איכילוב, 1984). ככל שהיחסים בין המתחנך לבין סוכן החיברות קרובים וחובביים יותר, וככל שהמסר נותן מענה לצרכיו וערכיו של הקולט, גובר הסיכוי שהמסרים ישפיעו באופן משמעותי יותר. צוות המכינה, המדריכים והמנהלים, הם דמויות חינוכיות משמעותיות בחיי החניכים, והם לרוב גם מעורבים חברתית או עוסקים בחינוך. משתתפי המחקר מתארים את אנשי הצוות כאנשים מעוררי השראה אשר החניכים שואפים להיות כמוהם ולהקשיב למה שיש להם לומר. פעמים רבות נוצר קשר אישי קרוב עם אנשי הצוות, והחניכים רואים בהם מקור יעוץ ותמיכה. חלק ממשתתפי המחקר סבורים כי תהליך הפיתוח האישי שחווים החניכים במכינה מתבטא הרבה פעמים בפניה לעשייה בתחום החברתי, בין השאר בשל היותן של דמויות החיקוי דמויות המבליטות את חשיבות המעורבות החברתית.

המסר שמעביר סוכן החיברות יכול להיות מועבר באופן מילולי או להרמז על ידי התנהגותו של סוכן החיברות, להיות מועבר באופן פורמלי או למשל בשיחה בלתי פורמלית (איכילוב, 1984). ככל שהמסרים ברורים, קוהרנטיים ותדירים יותר, יש סיכוי רב יותר שישפיעו. מהמחקר עולה כי המסרים אשר מועברים על ידי אנשי צוות המכינה ומנהל המכינה בפרט הם בדרך כלל ברורים וישירים. נראה כי לבוגרים ברור גם כיום מה יחשב כהצלחה וכאי הצלחה בעיני הצוות. הציפייה העיקרית עליה דיברו משתתפי המחקר היא להיות במקומות "שצריך".

הסכמה בין סוכני החיברות השונים מחזקת את ההסכמה בין החניך לבין הוריו, מוריו וחבריו (איכילוב, 1984). חילוקי דיעות בין סוכנים, לעומת זאת, מפחיתים את הדמיון בין החניך לבין כל אחד מסוכני החיברות. במקרה של המכינות הקדם צבאיות, הערכים הממלכתיים אותם הן מובילות הם בדרך כלל ערכים שיש לגביהם קונצנזוס בעולם המבוגרים ובבתי הספר ובכך, תורמת האחידות בין סוכני החיברות השונים להפנמת המסר. העובדה שהמכינות מבטאות הסכמה בין כלל סוכני החיברות עשויה למצב אותן בהקשר ממלכתי וקונפורמי, אשר כאמור, עלול להיות בעייתי.

4. מקומן ותרומתן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות לחברה האזרחית, למעורבות

האזרחית ולהון החברתי בישראל

ממצאי המחקר מלמדים כי המכינות שואפות להשפיע על בוגריהן גם אל מעבר לשנת המכינה ותקופת השירות הצבאי. יצירת תחושת הקהילתיות, הדגשת יתרונות הממלכתיות ובעיקר החינוך למעורבות אזרחית, נועדו לטעת בחניכי המכינה פרקטיקות ודפוסי חשיבה, אשר ינחו אותם גם בחייהם הבוגרים. על מנת להבין את הממצאים על מקומן של המכינות בחברה הישראלית ואת תרומתם של הבוגרים, יש לתאר ראשית את האופן שבו נתפשים בעיניהם החברה הישראלית ומקומם היחסי בה, ולהבין כיצד הם תופשים את החלש בחברה ואת משימתם לשלבו.

4.1 מצב החברה הישראלית בראי בוגרי המכינות

חלק ממשנתפי המחקר דיברו על מגמה של התגברות השיח החברתי בחברה הישראלית ותהליך של היווצרות של חברה אזרחית חזקה. חלקם אף סוברים כי שיעורי הגידול בכל שנה בתקציבים המיועדים למפעל המכינות, במספר החניכים והמכינות ובמספר בני הנוער אשר מגישים את מועמדותם למכינות (משרד הביטחון, 2012; ועדת החינוך התרבות והספורט, 2014), הם עדות לאותה מגמה של התחזקות החברה האזרחית.

מנגד, היו בקרב משנתפי המחקר מי שביטאו עמדות פסימיות יחסית לגבי השלטון והחברה בישראל. אלה, דיברו על הדרדרות מוסרית של החברה ועל תחושה שהחברה מובלת על ידי ערכים רעים. חלקם חשים אכזבה מכך שהדיבור "המכניסטי", על ערכים, על זיקה ליהדות ועל סולידריות, הוא זר למי שנמצא מחוץ לעולם המכינות. אותם משתתפים סוברים כי מרבית החברה היא מחוסרת ערכים ונוטה להתעסקות בדברים שוליים. אנשי המכינות חשים כי הם מביאים איתם בשורה ושפה אחרת, הם חיים חיים חברתיים ומעורבים בגופים כמו אגודת הסטודנטים ומפלגות פוליטיות, ובכך תורמים לחברה. חוסר שביעות הרצון ממדיניות שלטונית, כאשר הובעה, יוחסה גם היא לתפקודם של האזרחים בישראל, כמו למשל באמירתו של ארז אשל, ממיסדי המכינות, כי כאשר הציבור יהיה ערכי יותר הוא גם ידרוש את ערכיותם של מנהיגיו (כאהן, 2007). חלק מהבוגרים מביעים הסתייגות מאורח החיים הנהנתני ומהשאיפות החומריות אשר מאפיינות, לדעתם, חלקים נרחבים בחברה. זאת בהתאמה למושג "אליטה משרתת", אשר בו השתמש אחד מראשי המכינה, לפיו על הבוגרים להיות בעלי נכונות לתת הרבה לחברה, ללא דרישת תמורה במושגי רמת חיים חומרית. תחושות של ניתוק או סלידה מההוויה הישראלית עלולות, לעניות דעתי, להיות מסוכנות בעבור מפעל המכינות. הסולידריות אשר הפגינו משנתפי המחקר כלפי כלל האוכלוסיה ביטאה לעיתים נפרדות בין "הם" ו"אנחנו". הבוגרים תופשים את עצמם כמי שתפקידם הוא לעזור לחברה, אך לא ממקום של שווים בין שווים, אשר חולקים ערכים ונורמות משותפים. אנשי המכינות תופשים את עצמם כ"אליטה חיובית" או "אליטה לא אליטיסטית", כבעלי תפקיד וכמי שחובתם לתרום לטובת הקולקטיב. לעיתים, נראה כי בוגרי המכינות והצוות מחזיקים בעמדות שיפוטיות כלפי חלקים מסוימים בחברה, וחשים כי המצב יוכל להשתפר רק אם יהיו עוד אנשים כמותם. חלקם דיברו למשל על רצון להקים ישוב משותף עם חבריהם בוגרי המכינה. רעיון הישוב המשותף ביטא כמיהה לחיות ביחד, אך הכיל גם רצון שלא להיות עם אנשים אחרים אשר מחזיקים, לתפישתם, בערכים רעים או שהם נטולי ערכים. בכך, עלולה להפגע יכולתן של המכינות ובוגריהן לתרום להון החברתי הכללי בישראל.

שנת הלימוד במכינה עולה בעבור משתתף, או הוריו כ- 14-12 אלף ₪ בשנה. המכינות ומועצת המכינות מסייעות כספית לבני נוער אשר רוצים להגיע למכינה אך אין להם או למשפחתם את היכולת הכלכלית לכך. עם זאת, נראה כי בדרך כלל חניכי המכינות מגיעים ממשפחות שידן משגת, עובדה שעלולה להעצים את הפערים החברתיים (ועדת החינוך התרבות והספורט, 2014). יתכן, אם כן, שהצעירים אשר פונים למכינה הם מלכתחילה מי שבכל מקרה היו מוצאים את עצמם במפעל כזה או אחר, מאחר שהם הגיעו מבתים תומכים יותר ויתכן שמחינוך איכותי יותר.

4.2 בוגרי המכינות כחברה משרתת

ללא ספק, רואים את עצמם אנשי המכינות כחברה משרתת. הם תופשים את עצמם כ"אליטה חיובית" וכמי שמתגייסים, לא אחת, למען מה שהם תופשים כמשימות לאומיות. בשנת 1996 פורסם סקר על חניכי ובוגרי מכינות קדם צבאיות דתיות (רוזן, דסברג ורוזנפלד, 1996). החוקרים העידו על הענות של מספר רב של משיבים לסקר, כמות גדולה בהרבה מהמצופה. החוקרים טענו שהכמות הגדולה של המשיבים מעידה על כך שמדובר באוכלוסיה עירנית ואכפתית. בהתאמה, נמצא גם כי בוגרים שהיו מרוצים ומושפעים יותר מהמכינה, נטו יותר גם לשירות קבע. בדומה לכך, בתהליך גיוס המשתתפים למחקר זה, בלטה הנכונות וההרתמות הגבוהה של בוגרי המכינות להשתתף במחקר.

שפירא, פייר ואדלר (2004) מצאו קשר חזק בין חברות בתנועת נוער לבין עמדות פטריוטיות יותר באשר ליחס ללאום ולזיקה לארץ (שפירא, פייר ואדלר, 2004). בנוסף, נמצא כי צעירים אשר מקדישים יותר זמן לפעילות במסגרת של תרבות הנוער, מגדירים את זהותם הישראלית והיהודית כחזקות יותר, מגלים מעורבות חברתית רבה ופעילה יותר בחיי הקהילה והחברה, ובעלי זהות קולקטיבית חזקה יותר. באופן דומה, דיברו חלק מבוגרי המכינות על מצבים מורכבים שבהם הבחירה בסולידריות למען הקולקטיב היתה ברורה עבורם. כך למשל, תיארה אחת המרואיינות את נוכחותה בעיר בקו העימות בעת מלחמה ואת ההחלטה שלא להכנס לאזור המוגן בעת אזעקה ולהשאר עם קשיש שאותו ביקרה. אותה צעירה גדלה בקו העימות, וההתמודדות עם מלחמה בשנת המכינה הציפה בה זכרונות ילדות קשים. ללא ספק, מדובר במצבים מורכבים ביותר, ודאי לצעירים בני 18. מצבים אשר חלקם עתידים לפגוש שוב בשירות הצבאי שלהם. הבוגרים סיפרו כי הם חשים מחויבות גדולה למכינה ולמה שהיא מייצגת, כי הם למדו בה מה הבעיות של החברה ושיש להם אחריות ויכולת להשפיע עליה. לעיתים, התיאורים העלו תהייה האם תחושת האחריות והמחויבות שחווים הצעירים מותאמת לגילם ולמציאות בה אנו חיים. אמירות כמו "לפעמים אתה צריך לשים את עצמך במקום של סכנת חיים בשביל שלא תהיה אדיש" או "אם הצבא רוצה ואם הצבא צריך, תעשה מה שהצבא החליט", הן אמירות קשות והן אינן הכרח המציאות באופן חד משמעי. לעיתים הביעו הבוגרים מחשבות לפיהן הם לא רואים אפשרות שלא לעשות בעבור מישהו שזקוק לעזרה כרגע, באופן שבו אין לגיטימציה לעייפות, לחולי או למאויים אישיים. הם דיברו על ציפייה מרכזית להיות במקומות "שצריך", כלומר ציפייה ממי שמסוגל, להשתלב במהלך הצבא ולאחריו במקומות שהם מאתגרים (למשל עם אוכלוסיה שהעבודה איתה מורכבת) ובמקומות שבהם המערכת צריכה אותו (למשל יציאה לקצונה אם הצבא מעוניין בכך).

4.3 שילוב כמשימה

שילוב בין אוכלוסיות נתפש לעיתים כאחת ממשימות המכינה. בתוך עולם המכינות ישנן, כפי שהגדיר אחד המרואיינים, "מכינות לאלופים ומכינות לאלפים", אשר התכנים בהן מותאמים למה שנתפש כצורך של אותה אוכלוסיה. המכינות אשר פונות לאלפים מנסות לגייס אליהן נוער מאוכלוסיות מוחלשות ובדרך כלל נדרשות לעבודה אקטיבית ומאומצת לשם כך. המכינות לאלופים, הן אלה אשר מציבות רף מיון גבוה יותר בקבלה למכינה בשל עודף הביקוש להגיע אליהן. מטרתן, בין היתר, היא להכשיר את החניכים לקראת מפגש עם אוכלוסיה "חלשה" בצבא והקניית כלים לקדם אותה. לצד זאת, ישנן מכינות שבהן קיים שילוב מודע, שמטרתו "למשוך למעלה את החלשים". חלק מהמכינות מגדירות כיעד את שילובן של אוכלוסיות שלא מגיעות למכינה בדרך כלל, במטרה לשלבן "כבר במהלך שנת המכינה".

השילוב עם האוכלוסיה האחרת, מוגדר כמשימה אשר רבים מעולם המכינות מחזיקים במשנה סדורה כיצד יש לממשה. ההשתלבות נערכת במסגרת השירות הצבאי, או במסגרת התיישבות באזורי אוכלוסיה ברמה סוציו-אקונומית נמוכה. מצופה מבוגרי המכינה להתחבר לאוכלוסיה המקומית, ללמוד אותה, להכיר את צרכיה ומתוך כך ליצור שיתופי פעולה עם המערכות הציבוריות ומערכות החינוך ולתת את הסיוע הנדרש. המטרה היא ליצור תהליכים ארוכי טווח אשר ייצרו שינוי דמוגרפי, "לייבש את הביצות החברתיות" ולערבב בין חלקי האוכלוסיה. שיטה זו, אשר יכולה בהחלט להשתמע כפטרונית, מתבססת על ההנחה כי ביכולתם של בוגרי המכינות לפתוח צוהר לעולם אחר מהמציאות בה חיים התושבים, לאפשר להם לראות את הדברים באופן חדש, לתת מנסינום האישי ולהתוות דרך שונה ותחושת מסוגלות לדאוג לעצמם. משתתפי המחקר חשים כי למשימת השילוב יש תרומה ניכרת לחברה האזרחית בישראל. עם זאת, עומדות מאחורי אותן הפרקטיקות תפישות של חוסר אמון באוכלוסיה המוחלשת ואמונה שהבעיות נעוצות באוכלוסיה עצמה. נסיונות העבר מלמדים כי תהליכים דומים של שילוב שכזה, הסתיימו פעמים רבות דוקא בתחושות קשות של אוכלוסיות מוחלשות, אשר מבחינתם מדובר במפגש מנוכר בין שתי אוכלוסיות שונות, בו נחוות האוכלוסיה "החזקה" כמתנשאת (שמר, 2008). מובן שתחושות כאלה ודאי לא יכולות להיות קרקע פוריה התורמת לחברה אזרחית חזקה.

4.4 אימוץ עמדת המדינה על מצבו של החלש

בשילוב עם האוכלוסיה ישנה ציפייה מבוגרי המכינה לתת כלים לאוכלוסיה המוחלשת לצאת מהמצב שבו היא נמצאת. הבוגרים נשלחים לפרויקטים צבאיים כמו "השבחת גדודים" או פיקוד על אוכלוסיות מוחלשות בחיל החינוך. נראה כי לעיתים רבות, רווחת האמונה בעולם המכינות כי הפתרון נמצא בפעילות הממוקדת ביחידים באוכלוסיה המוחלשת, ולא למשל, במדיניות השקעת משאבים באוכלוסיה זו. בכך למעשה מאמצת המכינה את הגישה הניאו-ליברלית לפיה המדינה אחראית באופן חלקי בלבד לגורל הפרט וכי אם רק יעשו פעולות לשם כך, יוכלו ה"חלשים" בחברה להיחלץ ממצבם. לפי גישה זו, כאשר פוגשים בוגרי המכינות את אותן אוכלוסיות הם יכולים להוות עבורן מודל לשינוי. בהתיישבות קבע של בוגרי המכינות באזורים בעדיפות לאומית, כפי שהגדירה מועצת המכינות, קיימת לעיתים משאלה לשינוי דמוגרפי ולהחלפת האוכלוסיה, כפתרון המוצלח ביותר לשיפור מצבה.

במובנים אלה, יוצרות המכינות איחוד בין מושג החברה האזרחית לבין המדינה. אותו איחוד, מביא לכך שהחתימה להגשמת ערכי המדינה נתפשת כתרומה לחברה ולחוסנה, ועל החברה האזרחית להתגייס לשם כך. ניתן להגיד כי זו גם הסיבה לכך שהמכינות חותרות להגברת אמונו של האזרח בחברה ובמוטיבציה שלו לתרום לה, אך מנגד, הן מזניחות את העשייה להגברת אמונו של האזרח במערכת השלטונית על ידי תחושה שהוא יכול להשפיע ולקחת בה חלק. יתכן שזו הסיבה שבוגרי המכינות לוקחים על עצמם יותר תפקידים במגזר השלישי, בתחומים החינוכיים והטיפוליים ופחות בולטים בעמדות מפתח, בארגונים לשינוי מדיניות או בפוליטיקה. יתכן, שכפועל יוצא מכך, במסגרת של חברה משרתת, ממלכתית ולא קוראת תיגר, מוגבלת יכולתם של המכינות ושל בוגריהן לתרום לחיזוק החברה האזרחית בישראל.

5. עתיד המכינות והבוגרים

משתתפי המחקר תופשים את בוגרי המכינות כציבור גדול וגדל אשר ביכולתו ליזום ולהשפיע על החברה בישראל ושכבר היום הוא משפיע עליה ותורם לה. עם זאת, הם חשים שקיימת בגוף המכינות, אשר פועל בפריסה רחבה, עוצמה שאינה מגיעה לידי מימוש ושתרומתה אינה מספקת. כיום, למעט פרויקטים נקודתיים, אין הכרה בציבור בכך שיש כוח אזרחי צעיר שצמח מהמכינות. חלק מהמשתתפים במחקר טענו, כי בשלב זה, לאחר כ- 20 שנים של קיום המכינות הקדם צבאיות הכלליות, ניתן היה לצפות שבוגרי המכינות יהיו יותר דומיננטים בתפקידי מפתח בתחום הפוליטי, הציבורי, בתחום החינוך ובמגזר השלישי. לפער זה יתכנו כמה סיבות:

- א. יש הטוענים כי לא חלף מספיק זמן מעת הקמת המכינות הקדם צבאיות הכלליות, וכי הן ובוגריהן טרם הגיעו למיצוי היכולות וההיקפים שלהן.
- ב. המכינה יכולה להיות רק אבן דרך אחת, ולא יחידה, בעיצוב תפישת האזרחות והמעורבות האזרחית של צעירים בישראל. האפקט שמייצרות המכינות על הבוגרים הוא מוגבל. הוא משפיע בעיקר בשנים העוקבות למכינה ודועך ככל שחולף הזמן, בעיקר מאחר שאין קשר בין שנת המכינה לעולם הבוגרים. בוגרי המכינות פוגשים תחנות נוספות בדרך שעשויות להשפיע עליהם, אשר אותן המכינות בדרך כלל אינן לוקחות בחשבון. אחד הבוגרים תיאר זאת כך:

"זה כמו הקדמה לספר, הקדמה לספר היא לא הספר עצמו, זה הקדמה לספר. זה המכינה, אז המכינה היא רק מכינה, אחרי זה אתה ממשיך את החיים שלך. אז הקדמה לספר זה רק שני עמודים זה הכל".³³

- ג. חיי הקבוצה האינטנסיביים שנתפשים לעיתים כטראומטיים בעבור חלק מבוגרי המכינה מביאים אותם לרצון להתרחק מהמכינה ולעיתים גם מהמסרים והערכים שלה. רצון זה פוגע במעורבותם האזרחית של הבוגרים.

³³ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת עמיחי 24/04/2015

ד. בוגרי המכינות הם אוכלוסיה קשובה, אשר נראה כי יהיה יחסית נוח לרתום אותה כאשר יבוא הרעיון הנכון עבורה. כיום, אין תכנית אופרטיבית למימוש ערכי המכינה עבור הבוגרים לאחר הצבא ובשלבם המאוחרים יותר בחייהם. בנוסף, המכינה לא מציגה די מודלים של השתתפות אזרחית. כך, נותרים הבוגרים עם תחושת אשמה על אי עשייה חברתית לצד חוסר יכולת לנתב אותה לערוץ פעילות. האלטרנטיבות העומדות בפני הבוגרים כיום, כפי שהם מבינים אותן, הן חיים בקהילה או תעסוקה במגזר הציבורי, החברתי או בפוליטיקה. לרוב, בוגרים אשר לא מעוניינים באפיקים אלה, לא יודעים כיצד הם יכולים לממש את ערכי המכינה. חלקם מרגישים שבחירה בחיים חברתיים משמעה הקרבה אישית וכלכלית ויותר על ההגשמה העצמית שלהם.

ה. מרבית הצעירים אשר מגיעים למכינה מפנימים את המסר לפיו מצופה מהם להגשים את עצמם ולצד זאת, לנסות ולהשפיע בסביבתם על ידי הפגנת חמלה, אכפתיות וערנות למתרחש. אותם בוגרים נטמעים בחברה הכללית. רק שיעור קטן מהבוגרים מפנימים מסרים של אקטיביזם ויוזמה חברתית ומגיעים לתפקידי מפתח, ויתכן כי די בכך מבחינת המכינות להשגת יעדן. מנגד, נשמע קול לפיו נעשה שוב ושוב שימוש בשמות בוגרים מוערכים כמו חילי טרופר ויואל זילברמן על מנת להצדיק את קיומן של המכינות, בעוד שמצופה היה שבשלב זה תהיה מסה משמעותית יותר של בוגרים שעשייתם נשמעת למרחקים, כפי שתיאר זאת אחד הבוגרים:

"העובדה שלכל פרום כמעט מזמינים את יואל ואת חילי.. זה אומר משהו. מה, זה השניים היחידים?.. בשלב הזה היינו אמורים להיות מלא"³⁴.

התרומה המוגבלת של בוגרי המכינה לחברה מעוררת סוגיה האם המכינות מצדיקות את קיומן. אבנשפנגר (2011) טוענת כי המכינות נועדו להכשיר קבוצת איכות ולכן צריך לצפות לתוצאות מעולות בתרומתן, ולא רק לכאלה שהן טובות רק במעט מכלל האוכלוסיה (אבנשפנגר, 2011).

ו. מפעל המכינות הולך ומתרחב עם השנים, עד כדי הפיכתו לחלק אינטגרלי, לעיתים, מתהליך ההתבגרות של נער בישראל. כך, משפיעות המכינות גם על מערכת החינוך ועל הצבא. תכנים ומענים הניתנים במכינה מוטמעים יותר ויותר במערכת החינוך והמכינות מאבדות את אמירתן היחודית. האחידות שנוצרת עם המסר הממלכתי הכללי, לא מסיעת לבנית ראייה ביקורתית כלפי השלטון והמדיניות, ובכך היא מעכבת את התפתחותה של צמיחת חברה אזרחית אקטיבית בקרב בוגרי המכינות. לעיתים, אותה התגייסות ממלכתית של המכינות פוגעת גם ביכולתן להיות מחוברות לרחשים בחברה ולמחות בעבורה. כאשר הגישה היא ממלכתית, חשים בוגרי המכינות כי הם יכולים להצטרף או ליזום רק מחאות בנושאים לגביהם יש הסכמה רחבה, ואלה קיימות פחות.

³⁴ מתוך ראיון שנערך עם בוגר מכינת נחשון 05/05/2015

במחקר העלו המשתתפים מספר רעיונות לצמצום הפער הקיים כיום, בעיניהם, בין פוטנציאל העוצמה של בוגרי המכינות לבין חוסר מימוש. כך למשל, עולה האפשרות ליצירת פעילויות ייעודיות בעבור בוגרי מכינות, כמו למשל הקמת גוף של בוגרי מכינות, אשר יקיים כנסים, שיעורים ומפגשים. בנוסף, ישנה אפשרות למתן עדיפות לבוגרי מכינות במוסדות חברתיים וכלכליים מסוימים, למשל מתן מלגות אשר ידרבנו אותם לעשייה חברתית. גם קיום קשר הדוק יותר בין בוגרי מכינות, סיוע הדדי וחיבור בין בוגרים בעלי מכנה משותף הוזכרו כאופציות אשר יכולות לחזק את ההון החברתי בקרב בוגרי המכינות. האפיק של התיישבות בגרעינים וקהילות בפריפריה החברתית והגיאוגרפית מוכר היטב לבוגרי המכינות, והוזכר כאפשרות אשר מתאימה לחלקם. חלק ממשותפי המחקר דיברו על יוזמות אשר יאגדו את כלל בוגרי המכינה ויאפשרו להם לממש את ערכיה כמו "בנק הזמן" או הקמת עסק חברתי שבו יוכל כל בוגר לעבוד בתחום העיסוק שלו לצד הגשמת מטרות בהן הוא מאמין.

מהמחקר עולה כי השלב הראשון במציאת הפתרונות לאי מימוש פוטנציאל העוצמה של בוגרי המכינות, הוא הגדרה ברורה ומחודשת של החזון והיעדים על ידי העומדים בראש מפעל המכינות. נראה, כי מועצת המכינות מנסה לגבש עמדות לגבי הדרך בה היא שואפת שהבוגרים יחיו את חייהם, כמאמר מנכ"ל מועצת המכינות:

"אני מעריך בצורה גסה שסדר גדול של כ- 20% [מהבוגרים] פעיל היום בעולמות האלה [מגזר ציבורי, חינוך, מגזר שלישי], כתוצאה והשפעה ישירה של המכינה. אבל לפי דעתי האחוזים צריכים להיות בסביבות ה- 50-60. זה יעד ריאלי אם מתחשבים גם בכישורים, במה שהם אוהבים לעשות, ובאילוצים המשפחתיים.. יש ציפייה שתוך 10 שנים כ- 60-70% מבוגרי המכינה, יעסקו במישורים האלה, ותרומתם תהיה גם מורגשת".³⁵

עם זאת, ממצאי המחקר מלמדים כי כיום, סוגיה זו שנוי במחלוקת, גם בקרב ראשי המכינות והממונים במשרדים הממשלתיים. כך, בהתייחס למושג המנהיגות במכינות, היו שטענו כי הבוגרים צריכים להתבלט בתפקידי הובלה בחברה, והיו שטענו כי מנהיגות היא דוקא ההובלה השקטה והערכית בכל תפקיד. היו שטענו כי המכינות היו צריכות להעמיד היום שיעור גבוה יותר של בוגרים אשר המעורבות האזרחית שלהם יוצרת הדים, והיו שטענו כי המכינות יכולות וצריכות להעמיד מספר מצומצם בלבד של בוגרים בולטים, לצד רוב של בוגרים מודעים יותר שנטמעים בחברה. כך למשל, תיארו ראשי מכינה:

"התפישה שלי היא שמעורבות אזרחית וחברתית של חניכי המכינות מתבטאת בזה שקודם כל הם נשארים בארץ, הם בונים לעצמם חיים של איכות ושפה מסוימת, יש להם תודעת שליחות. ואז כל אחד הולך ועושה מה שמתאים לו".³⁶

כאהן (2009) לעומת זאת, ראשי מכינה בעצמו, טוען שהשאיפה הבאה של מפעל המכינות הכלליות חייבת להיות תפיסת מנהיגות וכוח ציבורי במערכות השונות במדינת ישראל, ובעיקר במערכות

³⁵ מתוך ראיון שנערך עם מנכ"ל מועצת המכינות ונשיא מכינה 01/11/2015

³⁶ מתוך ראיון שנערך עם ראשי מכינה 04/05/2015

הפוליטית, המשפטית והתקשורתית (כאהן, 2009). זאת על ידי הקמת מוסדות לימוד רב-שנתיים, מקבילים לישיבות או לאוניברסיטאות. חוסר האחידות הזו, עלולה להקשות על ניווט מפעל המכינות בהמשך דרכו, הן מבחינת כיווני ההתפתחות שלו והן מבחינת ההצדקה להמשך התקצוב שהוא מקבל.

במובן המעשי, לאור הממצאים, יכולות המכינות לנקוט בכמה אמצעים אשר עשויים להגביר את המעורבות האזרחית של בוגריהן, בין אם כמנהיגים בולטים בחברה, ובין אם כאזרחים מעורבים כל אחד בתחומו. ראשית עליהן ללמוד ולהכיר בתחנות הנוספות בחייהם של הבוגרים ולמצוא דרכים להיות מעורבים בהן, להשקיע משאבים רבים יותר בבוגרי המכינה ובנסיון להיות רלוונטים עבורם. לצד אלה, יש להגביר בשנת המכינה ובאינטראקציות עם הבוגרים מסרים אינדוידואליסטים, לפרוס ולעודד יותר דרכי השתתפות אזרחית כמו מחאה ושינוי מדיניות, לתת לגיטימציה למגוון דרכי השתתפות אזרחית, גם כאלה רדיקליות יותר אשר עשויות ליצור שינוי, ולבסוף, עליהם לבנות מגוון מסלולים להגשים את מגוון הדרכים להשתתפות גם בשנים שאחרי המכינה.

סיכום

מחקר זה נועד להרחיב את הידע אודות מקומן של המכינות הקדם צבאיות הכלליות בחברה האזרחית. מטרתו היתה ללמוד על השפעות המכינות על בוגריהן ועל מעורבותם האזרחית, על הדרכים בהן מתבטאים שיח ופעילות של החברה האזרחית במכינות, על הפרקטיקות המשמשות את הצוות החינוכי ועל תרומת המכינות לחברה ולמעורבות האזרחית, ולהון החברתי בישראל.

ממצאי המחקר עולה כי שנת המכינה היתה משמעותית ביותר בחיי הבוגרים מבחינות רבות וכי גם כיום הם מקבלים החלטות בחייהם לאורה. השיח של החברה האזרחית נוכח מאד בשנת המכינה ובקרב הבוגרים. הם חשים תחושת מחויבות עמוקה לאזרחות אקטיבית ויוזמת, הכוללת פעילות מוחשית עבור החברה והמולדת. בנוסף, הבוגרים נוטים לעמדות קולקטיביסטיות וממלכתיות, אשר מצד אחד מתבטאות בהפגנת סולידריות לזולת, אך מנגד מקשות על יכולתם לבקר את מדיניות השלטון ולהפנות אליו תביעות. ממצא נוסף, מלמד על שימוש בפרקטיקות מגוונות בשנת המכינה, על מנת להגביר מעורבות אזרחית בקרב הבוגרים. כך למשל, הדגשת תפקיד הקבוצה ורמת המיסוד הנמוכה מאפשרות לחניכים לקבל כלים לאזרחות פעילה. לצד זאת, עולה מן המחקר כי המכינות מציגות תפישות צרות יחסית של אזרחות וצורות השתתפות, ופועלן מתרכז בהיותן מעין זרוע מבצעת של השלטון אשר לא קוראת עליו תיגר.

מהמחקר עולה, כי על אף תרומתן הנוכחית של המכינות הכלליות לחברה בישראל, תרומה זו אינה נתפשת על ידי הבוגרים והמנהלים שרואיינו, מספקת. מחקר זה מצביע על הסיבות האפשריות לכך, אשר נעוצות בעיקר בתפישות האזרחות שמובילות את המכינות כיום. המחקר מציע דרכי חשיבה ופעולה במישור הרעיוני והמעשי, אשר יוכלו להגביר את המעורבות האזרחית של בוגרי המכינות הכלליות, כמו הגדרה מחודשת של החזון והרחבת המישורים להשתתפות אזרחית. במחקר נמצאו מגמות של שינוי אשר התרחשו בשנים האחרונות, כמו הקמת מועצת המכינות והגמשת המסרים במכינה והתאמתם לכלל החניכים. בוגרי המכינות אשר השתתפו במחקר הנוכחי סיימו את שנת המכינה לפני חמש שנים לפחות, מענין יהיה לבדוק האם תפישות האזרחות בקרב בוגרים צעירים יותר כיום הן שונות, בהתחשב בשינויים אלה.

על אף שמחקר זה מתאר מגמות נפוצות בעולם המכינות, הוא מוגבל ביכולתו להקיף את ההבדלים בין המכינות הכלליות השונות, בשל המדגם הקטן יחסית של בוגרים שרואיינו. כמו כן, מכיוון שמדובר במחקר איכותני יש קושי בהכללת הממצאים. לכן, מצוע לערוך מחקרים נוספים אשר יבחנו את החינוך לאזרחות בשנת המכינה ואת ההבדלים בין המכינות במידת תרומת בוגריהן לחברה האזרחית.

- אבנון, ד'. (2006). מדוע אין לדמוקרטיה הישראלית שפה אזרחית מפותחת. ב- ד' אבנון (עורך), *שפת אזרח בישראל*. ירושלים: מאגנס.
- אבנשפנגר, נ'. (אפריל 2011). מכינות במבחן. *מערכות*, 436, 62-69.
- אבנשפנגר, נ'. (אוקטובר 2014). תרומה הולכת ופוחתת. *מערכות*, 457, 50-54.
- איכילוב, א'. (1984). *עולמם הפוליטי של ילדים ובני נוער*. תל אביב: יחדיו.
- איכילוב, א'. (1993). *חינוך וחברה: חינוך לאזרחות בדמוקרטיה*. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והוצאת מסדה.
- איכילוב, א'. (1995). מערכת החינוך ועיצובן של אוריינטציות אזרחיות דמוקרטיות בקרב בני נוער בישראל. ב- ח' פלוס (עורך), *מתבגרים בישראל: היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים* (עמ' 201-224). אבן יהודה: רכס.
- איכילוב, א', ונוה, נ'. (1979). תפיסת האזרח הטוב על ידי מתבגרים בישראל. *מגמות, כ"ה*(1), 118-102.
- אנטלר, ר'. (ינואר 2006). דתיים וחילוניים לומדים לכבד זה את זה. *אתרוג*, 30. אוחר ב- 11 1 2015, מתוך אתר הסתדרות המורים: <http://www.itu.org.il/?CategoryID=938&ArticleID=6214>
- בן אליעזר, א'. (1999). האם מתהווה חברה אזרחית בישראל? פוליטיקה וזהות בעמותות החדשות. *סוציולוגיה ישראלית*, 1(1), 51-97.
- בן שמואל, ח'. (2010). *מקום לצמוח - ליווי תהליכים במכינות למנהיגות*. כפר אדומים: עין פרת.
- גדרון, ב', דוכין, ר', לור, א', ושי, ש'. (1999). *פילנתרופיה בישראל: דפוסי תרומה והתנדבות של הציבור*. באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.
- הר זהב, נ'. (27 8 2013). *לראשונה: מכינה קדם צבאית גם לציבור החרדי*. אוחר ב- 1 11 2015, מתוך ערוץ 7: <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/261456>
- ועדת החינוך התרבות והספורט. (2014). *פרוטוקול מספר 202 משיבת הועדה*. ירושלים: הכנסת ה-19.
- ועדת קרמניצר. (1996). *להיות אזרחים – חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל*. ירושלים: ממשלת ישראל.
- זמיר, ד'. (ללא תאריך). *מועצת המכינות הקדם צבאיות*. [מסמך פניה לשותפים].

חוברס, א', ועמירן-ספיר, ר'. (2006). תנועה בין השמשות: על זמן, בניין ואזרחות בציונות. ב- ד' אבנון (עורך), שפת אזרח בישראל. ירושלים: מאגנס.

חי, מ'. (14 6 2011). המכינות הקדם-צבאיות הכלליות/מעורבות. אוחר ב- 1 11 2015, מתוך אנשים ישראל - המדריך לחברה הישראלית: <http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=30201>

חסקי-לוונטל, ד', יוגב-קרן, ה', וכץ, ח'. (2011). פילנתרופיה בישראל 2008 - דפוסי התנדבות, תרומה ותרומת איברים. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.

ישי, י'. (2003). בין גיוס לפיוס: החברה האזרחית בישראל. ירושלים: כרמל.

כאהן, י'. (2007). שיחה על מנהיגות עם ארז אשל: "המנהיגים אינם אלא פרצופו של העם הבוחר אותם". דעות, 32, 35-38.

כאהן, י'. (2009). עם יהודי ומדינת ישראל- האגינדה החינוכית של המכינות הקדם צבאיות המעורבות. דעות, 41, 23-27.

כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל. (2005). התוכנית הלאומית לחינוך - דו"ח דוברת. ירושלים: ממשלת ישראל.

מייזלס, ע'. (1995). לקראת גיוס. ב- ח' פלום (עורך), מתבגרים בישראל: היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים (עמ' 177-200). אבן יהודה: רכס.

מייזלס, ע', וגל, ר'. (1989). הורים ובני נוער - קשרים בין עמדות כלפי גיוס ושרות. זכרון יעקב: המכון הישראלי למחקרים צבאיים.

מינהל חברה ונוער. (2015). מכינות קדם צבאיות. אוחר ב- 1 11 2015, מתוך אתר מינהל חברה ונוער:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mechinot_Kdam/Odot/skira.htm

מכון היזון. (2012). מידע על בוגרים במכינות קדם-צבאיות בתמיכת קרן אבי חי. ירושלים: קרן אבי חי והיזון מחקר ופיתוח מידע.

מנחם, ג', ולהט, ל'. (2006). הון חברתי, משילות, דמוקרטיה ותפוקות מדיניות: ניתוח מושגי וכמה הערות על ההקשר הישראלי. סוציולוגיה ישראלית, ז(2), 397 - 424.

משרד הביטחון. (2012). הוראת משרד הביטחון מספר 59.27: מכינות קדם צבאיות - יעדים, כללי הכרה וסיוע. אגף מינהל ומשאבי אנוש, משרד הביטחון.

פאטנס, ר' ד'. (2006). התפוררות המעורבות האזרחית בארצות הברית של ימינו. סוציולוגיה ישראלית, ז(2), 381 - 396.

- פינסון, ה'. (2006). בין מדינה יהודית לדמוקרטיה: סתירות ומתחים בתכנית הלימודים באזרחות. ב- ד' אבנון (עורך), *שפת אזרח בישראל*. ירושלים: מאגנס.
- פישרמן, ש', וסבן, צ'. (2003). נכונות לגיוס ליחידה קרבית וזהות האני בקרב בנים בוגרי מכינות קדם-צבאיות. *היועץ החינוכי*, 145-133.
- רוזן, י', דסברג, א', ורוזנפלד, ע'. (1996). *מכינות קדם-צבאיות: סקר מאפיינים ושביעות רצון*. אוניברסיטת בר-אילן, המכון למחקר ולחינוך קהילתי. רמת גן: מכון צומת.
- רוסמן, א'. (2006). על מים וחול: חינוך לאחריות. *אקדמות*, 17, 133-127.
- רם, א', ופילק, ד'. (2013). ה - 14 ביולי של לפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. *תיאוריה וביקורת*, 41, 43-17.
- רפפורט, ת'. (1993). תהליכי חיברות במסגרות לא פורמאליות: השוואה בין חמש תנועות נוער בישראל. ב- א' איכילוב (עורך), *חינוך וחברה - חינוך לאזרחות בדמוקרטיה* (עמ' 65-86). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והוצאת מסדה.
- שכטר, א'. (2012). *רוטשילד - כרוניקה של מחאה*. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שלג, י'. (6 5 2003). "אליטה - הגיע הזמן להפסיק להתבייש במלה הזאת". אוחרזר ב- 1 11 2015, מתוך הארץ: <http://www.haaretz.co.il/misc/1.880083>
- שמר, א'. (2008). חממה בחצר האחורית: הקיבוץ העירוני מגוון כגורם מכוון בפעילות עמותת גוונים בשדרות. ב- י' דרור (עורך), *הקבוצות השיתופיות בישראל* (עמ' 239-272). רמת אפעל: יד טבנקין.
- שפירא, ר', פייר, ש', ואדלר, ח'. (2004). תנועת הנוער - 'בית-ספר' לפטריוטים צעירים? ב- א' בן-עמוס, ודי בר-טל (עורכים), *פטריוטיזם: אוהבים אותך מולדת* (עמ' 175-194). תל אביב: דיונון.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five designs*. Sage.
- McCoy, M. L., and Scully, P. L. (2002). Deliberative dialogue to expand civic engagement: what kind of talk does democracy need? *National Civic Review*, 91(2), 117-135.
- Nagda, B. A., McCoy, M. L., and Barrett, M. H. (2006). Mix It Up: Crossing Social Boundaries as a Pathway to Youth Civic Engagement. *National Civic Review*, 95(1), 47-56.

Punch, K. F. (2013). *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*. Sage.

Seidman, I. (2013). *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Teachers college press.

Verba, S., Schlozman, K. L., and Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Wheeler, W., and Edlebeck, C. (2006). Leading, learning, and unleashing potential: Youth leadership and civic engagement. *New Directions for Youth Development*, 2006(109), 89-97.

נספח א': רשימת המכינות הקדם צבאיות (מינהל חברה ונוער, 2015)

מכינות מעורבות מבחינה דתית	מכינות חילוניות	מכינות דתיות לבנים
אדרת	אורנים על שם רבין	אורות
אחד משלנו (לבנים בלבד)	בינה – תל אביב	אלישע
בית ישראל	גליל עליון	אמי"ת – ראש פינה
בני ציון	הירושלמית	ארזי הלבנון
גל – עכו	הנגב	בית-יתיר
חנתון	כרם אל (לעדה הדרוזית)	בני דוד
מיתרים-לכיש	מיצר	חמדת יהודה
עין פרת	מלח הארץ (לבנים בלבד)	חסן-פדואל
עמ"ק	מנשרים קלו	ימין אורד
עמי-חי	נחשון	כרמי-חיל
ערבה	תבור	מגן שאול
תלם – יפו		מעוז
		משכיות
		עטרת ירושלים
		עצם
		צהלי (לבנות דתיות)
		קריית מלאכי
		קשת – יהודה
		תמיר – קצרין

נספח ב': רשימת המרואיינים

תפקיד	תאריך הראיון
1	12/01/2015
2	13/05/2015
3	14/01/2015
4	20/07/2015
5	26/06/2015
6	31/12/2014
7	01/06/2015
8	20/01/2015
9	19/05/2015
10	05/05/2015
11	24/04/2015
12	22/01/2015
13	11/05/2015
14	24/06/2015
15	04/05/2015
16	04/05/2015
17	01/11/2015
18	03/05/2015
19	12/04/2015

נושא המחקר: המכינות הקדם צבאיות הכלליות והחברה האזרחית בישראל

שלום רב,

שמי נועם בן ארי, תלמידת תואר מוסמך בניהול מלכ"רים באוניברסיטה העברית. עבודת התיזה שלי עוסקת בקשר שבין המכינות הקדם צבאיות הכלליות והחברה האזרחית בישראל. מטרת המחקר הן לבחון, האם ובאילו אופנים מצליחות המכינות הקדם צבאיות הכלליות לתרום לחברה האזרחית, למעורבות האזרחית ולהון החברתי בישראל בפעילותן השוטפת ודרך חיי בוגרי המכינות. המחקר הקיים כיום על מפעל המכינות הכלליות הוא מצומצם. מחקר זה יכול להוות בסיס להמשך מחקר בתחום. ההשתתפות במחקר עשויה לאפשר למרואיינים בוגרי המכינה לעבד ברמה האישית את חוויית שנת המכינה ואת השפעותיה. המחקר יכול לשמש את הצוות החינוכי ואת מנהלי המכינות הקדם צבאיות ככלי ללמידה על תרומות המכינה לחיי בוגריה. בהקשר רחב יותר, המחקר עשוי לתרום לידע הקיים על חינוך למעורבות אזרחית ועל המעורבות האזרחית בישראל. לשם כך, אבקש לראיין אותך על מנת ללמוד על החוויה והדעות שלך ביחס לקשר בין המכינות לחברה האזרחית. הראיון צפוי להימשך כשעה עד שעה וחצי. ההשתתפות במחקר היא על בסיס התנדבות. ניתן יהיה להפסיק את הראיון בכל עת ואין מחויבות להתייחס לשאלות שאין ברצונך לענות עליהן. אני מתחייבת לשמור בסודיות את כל פרטי הראיון ולא להשתמש בהם למטרות אחרות. בניתוח החומר ובגוף העבודה עצמה, לא יעשה שימוש בפרטים מזהים לשם שמירה על פרטיותך. בכדי לזכור את דבריך, אבקש להקליטך בשעת הראיון. במידה ויתעוררו שאלות לאחר הראיון אשמח לעמוד לרשותך.

אני מודה לך מראש על הסכמתך ונכונותך לקחת חלק במחקר ולתרום לפיתוח הידע על המכינות הקדם צבאיות הכלליות.

בברכה

נועם בן ארי

דרכים ליצירת קשר:

דואר אלקטרוני: noam.benari3@gmail.com

נספח ד': פרוטוקול הראיון

פרוטוקול למשתתפים בוגרי המכינות הכלליות

שאלת פתיחה: איך נראים חייך כיום בהיותך בוגר/ת מכינה?
שאלות נוספות:

- איך הגעת למכינה? (שאלות המשך: מה שכנע שם? למה דוקא המכינה הזו?)
- האם המכינה היא נקודת ציון בחיים שלך? איזו ומדוע?
- יש המגדירים את חזון המכון כ"בניית עתודת מנהיגות חברתית שתפעל להשפיע ולשנות בשירות בצה"ל ולאחריו בחברה האזרחית". מה דעתך על חזון זה לאור החוויה האישית שלך, ההכרות וההתנסות שלך עם עולם המכינות?

- האם מנסה המכינה לעודד למעורבות אזרחית? (שאלות המשך : לאילו סוגי מעורבות? כיצד? האם היא מצליחה?)
- מה הן, לדעתך, תרומות המכינות ובוגריהן לחברה בישראל?
- האם ובאיזה אופן השפיעה המכינה על בחירות בחייך הבוגרים (אזור המגורים, מקום העבודה, לימודים, עיסוקים)?
- מהו בעינייך תפקיד הצוות במכינה?
- ספרי/י על התייחסות לאירוע חברתי/פוליטי שהתרחש בשנה בה היית במכינה
- מה הם לדעתך התכנים המרכזיים שהמכינה נוגעת בהם? מה היה נוכח בעיקר בשגרת היום-יום?
- תארי/י את התחושות לקראת ובמהלך מפגשים עם חברים מהמכינה, או בוגרי מכינות בכלל
- האם לדעתך התהליך שעברת במכינה שלך דומה לתהליך שעברו חניכי מכינות אחרות? מהן נקודות הדמיון וההבדל?
- ספרי/י על גבולות השיח במכינה
- באיזה אופן מוצג הצבא במכינה? באיזה אופן מוצגים החיים הבוגרים?
- ספרי/י על חוויה של מעורבות אזרחית משמעותית במהלך שנת המכינה

פרוטוקול למשתתפי ראשי המכינות הכלליות

שאלת פתיחה : איך נראים חיי בוגרי המכינה לאחר שחרורם מהצבא?
שאלות נוספות :

- תאר כיצד הגעת והתחברת לעולם המכינות?
- יש המגדירים את חזון המכון כ"בניית עתודת מנהיגות חברתית שתפעל להשפיע ולשנות בשירות בצה"ל ולאחריו בחברה האזרחית". מה דעתך על חזון זה לאור החוויה האישית שלך, ההכרות וההתנסות שלך עם עולם המכינות?
- תאר את תפישת המעורבות האזרחית שלך. כיצד היא משתלבת ומתבטאת בתכנית החינוכית במהלך שנת המכינה ובקשר עם בוגרי המכינה? האם החניכים מודעים לאופנים בהם תפישות אלה מתבטאות?
- מה הן, לדעתך, תרומות המכינות ובוגריהן לחברה בישראל? איזו תרומה לחברה שואפים להשיג?
- איזו מין חוויה היא המכינה בחיי הבוגרים?
- אילו בוגרים המכינה רוצה? מה מצפים מבוגרים להיות? מהו כשלון או הצלחה של / עם בוגר?
- ספר על גבולות השיח במכינה
- מהו בעינייך תפקיד הצוות במכינה?
- לאילו אוכלוסיות מכוונת המכינה?
- מה הם לדעתך התכנים המרכזיים שהמכינה נוגעת בהם? מה היה נוכח בעיקר בשגרת היום-יום?
- תאר את הצורך, בעינייך, בארגונים של בוגרי מכינות
- מה הן נקודות הדמיון והשוני בין המכינות?
- באיזה אופן מוצג הצבא במכינה? באיזה אופן מוצגים החיים הבוגרים?

פרוטוקול לבעלי התפקידים במשרדים הממשלתיים

שאלת פתיחה : איך נראים חיי בוגרי המכינה לאחר שחרורם מהצבא?

שאלות נוספות:

- תאר כיצד הגעת והתחברת לעולם המכינות?
- מה היא בעינייך המשימות של המכינות הכלליות? מהו היעוד שלהן?
- יש המגדירים את חזון המכון כ"בנית עתודת מנהיגות חברתית שתפעל להשפיע ולשנות בשירות בצה"ל ולאחריו בחברה האזרחית". מה דעתך על חזון זה לאור החוויה האישית שלך, ההכרות וההתנסות שלך עם עולם המכינות?
- מהי תפישת המעורבות האזרחית במכינות? כיצד היא משתלבת בתכנית החינוכית ובחיי הבוגרים?
- מה הם הגבולות כגוף מממן?
- באיזה אופן מוצג הצבא במכינה? המערכת הביטחונית?
- מה הן תרומות המכינות ובוגריהן לחברה בישראל? איזו תרומה לחברה שואפים להשיג?
- איזו מין חוויה היא המכינה בחיי הבוגרים?
- אילו בוגרים הית רוצה לראות? מה מצופה מהם? מהו כשלון או הצלחה של / עם בוגר?
- לאילו אוכלוסיות מכוונת המכינה?
- תאר את הצורך, בעינייך, בארגונים של בוגרי מכינות
- מה הם לדעתך התכנים המרכזיים שהמכינה נוגעת בהם? מה היה נוכח בעיקר בשגרת היום-יום?
- מה הן נקודות הדמיון והשוני בין המכינות?

Abstract

In the last decades, political and social involvement of citizens and their obligations for a mutual benefit in the Western world is diminishing. During the last decades in Israel, the state has removed its responsibility for individual care, and the political culture gives a higher priority for the collective rather than the individual. These factors harm the Israeli civil society's power. Nevertheless, groups and organizations that affect the public dialog had grown in Israel, but in a manner that does not form a challenge. The term "citizenship" in Israel is expressed by the individual obligation to physically contribute to the building of the state. The political socialization domain deals with training students to the citizen's role, and wins recognition as part of many countries' school program, among them is Israel. Israel educational institutes are statehood oriented and educate uniting and common values. Different researchers identifies various ways of enhancing civic engagement, like having a face to face democratic discussions, and working in non-formal frameworks.

In the last two decades, twenty pre-army preparatory programs had been established. The pre-army preparatory programs are subjected to the Defense and Education Ministries, and are open to young males and females at the army recruit age. The pre-army preparatory programs are aiming at preparing these youngsters for a meaningful army service, and to be trained for social leadership that will have influence in the IDF (Israel Defense Forces) and on the civil society. There are 'religious' pre-army preparatory programs, mainly meant only for males, or 'general' mixed pre-army preparatory programs for males and females together, who are secular or religious. The study in this paper focuses on 'general' pre-army preparatory programs.

The aim of this study is to explore the general pre-army preparatory programs' place and function in the civil society, and the ways in which activity and dialog of the civil society are implemented in them. The study examines if and how pre-army preparatory programs contribute to the civil society, the civic engagement and to the social capital, what are the practices used for it, and what are the differences between the different general pre-army preparatory programs. The study was designed as a qualitative research. This enabled a deep and wide observation on perceptions and experiences of the pre-army preparatory programs graduates, their managers and

government ministry supervisors, regarding the pre-army preparatory programs activities and contribution to the civil society. In the research, nineteen interviews with the general pre-army preparatory programs managers and graduates were conducted, as well as with their supervisors from the Defense and Education Ministries. Additionally, extensive documented pre-army preparatory programs material was analyzed, and observations from different pre-army preparatory programs events were held. The study findings reveal that the pre-army preparatory programs' year was very meaningful in the graduate's life. The civil society dialog was highly present during the pre-army preparatory programs, and among the graduates. The graduates feel a deep commitment to an active and initiative citizenship, they tend for a collective and statehood Positions, and to activities in the service of the society and the state. The findings allow learning on the pre-army preparatory programs place in the civil society, and on the way they educate for civic engagement. Additionally, the findings invite closer scrutiny on civil perceptions issues and their influence. This study can be used by pre-army preparatory programs and their officials in learning the footprint they leave on the pre-army preparatory programs graduates. Furthermore, it can be used by education people to learn on different aspects of civic engagement in education.